

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav etnologie

Diplomová práce

Bc. Jana Tomášová

Etnografické a folkloristické aspekty v pracích učitelů východních Čech
Ethnographic and Folcloric Aspects in the Work of Eastern Bohemian Teachers

Praha 2013

Doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc.

Poděkování

Děkuji paní Doc. PhDr. Ireně Štěpánové, CSc. za vedení, konzultace a za cenné rady poskytnuté při psaní diplomové práce. Také děkuji své rodině a blízkým za pomoc a podporu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 17. 7. 2013

Jana Tomášová

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá generací angažovaných učitelů, regionálních vlastenecky orientovaných východočeských aktivistů, kteří se na amatérské úrovni zabývali etnografií a folkloristikou. Úvodní část práce představuje osobní i profesní život čtyř profesně, zájmově i generačně blízkých osobností – učitelů – z konce 19. a začátku 20. století. Další kapitoly se věnují širšímu kulturně-historickému kontextu s akcentem na dějiny pedagogiky a etnologie. Dále je zachycen vývoj předmětu vlastivěda, který byl na počátku 20. století zaveden mezi povinné školní předměty a skýtal pro učitele možnost využití etnografických materiálů pro výchovně-vzdělávací úlohu školy. Těžiště práce tvoří průniky vlastivědné výuky a výchovy s národopisnými aktivitami představených učitelů (spolupráce s odbornými kruhy, sběratelská činnost...) a analýza jejich významu pro odbornou etnologii.

Klíčová slova: etnografie, folkloristika, učitelé, východní Čechy, regionální dějiny, tradice, kulturní dědictví, vlastivěda, pedagogika.

Abstract

This diploma thesis is focused on the generation of committed teachers, regional eastern Bohemia patriotic activists that were interested in ethnography and folklore studies on the amateur level. The first part of the thesis introduces four profession-associates of the same generation, teachers from the end of 19th and the beginning of 20th Century. Subsequent chapters deal with wider cultural-historical context with the emphasis on the history of pedagogy and ethnology. In the thesis there is also the development of homeland studies depicted. These studies were introduced as compulsory at the beginning of 20th Century and were therefore suitable for deepening of the educational role of the school via ethnographical materials. The main focus of the thesis is on the intersection of homeland education and ethnographic activities of mentioned teachers (cooperation with professionals, interest in collecting...) as well as the analysis of their importance to the professional ethnography.

Keywords: ethnography, folklore studies, teachers, Eastern Bohemia, history of the region, tradition, cultural heritage, homeland studies, pedagogy.

Obsah

1. Úvod.....	8
1.1 Výběr tématu.....	8
1.2 Cíle a metody práce.....	9
1.3 Rozvržení tématu	10
1.4 Kritika literatury a pramenů	11
2. Představitelé kantorské generace východních Čech	17
2.1 Antonín Blažek: biografie (1866–1940)	17
2.1.1 Životopisná data.....	18
2.1.2 Pedagogická praxe	18
2.1.3 Osobní život.....	19
2.1.4 Publikační činnost.....	19
2.2 František Josef Čečetka: biografie (1871–1942).....	20
2.2.1 Životopisná data.....	21
2.2.2 Pedagogická praxe	21
2.2.3 Osobní život.....	22
2.2.4 Publikační činnost.....	22
2.3 Josef Košťál: biografie (1851-1920).....	23
2.3.1 Životopisná data.....	24
2.3.2 Vzdělání	25
2.3.3 Pedagogická praxe	26
2.3.4 Osobní život.....	26
2.3.5 Publikační činnost.....	26
2.4 František Ladislav Sál: biografie (1867-1941)	27
2.4.1 Životopisná data – dětství	28
2.4.2 Vzdělání	29
2.4.3 Pedagogická praxe	30
2.4.4 Členství a předsednictví ve spolcích.....	30
2.4.5 Pochvala a uznání	32
2.4.6 Publikační činnost a činnost redaktorská.....	32
2.4.7 Monografie.....	33

2.4.8	Osobní a rodinný život.....	33
3.	Kulturně historický kontext: dějiny školství.....	35
3.1	Osvícenský absolutismus Marie Terezie a Josefa II.	35
3.2	Centralizace a germanizace v první polovině 19. století (<i>Schulkodex...</i>).....	36
3.3	Národní obrození, Metternichovský absolutismus.....	37
3.4	Období vlasteneckých učitelů	37
3.5	Bachův absolutismus.....	38
3.6	Hasnerův zákon z r. 1869.....	39
3.7	Vzdělávání učitelů podle Hasnerova zákona	40
3.8	Národnostní úsilí v druhé polovině 19. století ve školství.....	41
3.9	Nové směry v pedagogice	42
3.10	Vývoj školství v první polovině 20. století, malý školský zákon z r. 1922.....	43
4.	Kulturně historický kontext: dějiny etnologie	45
4.1	Druhá polovina 19. století.....	46
4.1.1	Politická situace	46
4.1.2	Rozvoj kulturního života	46
4.1.3	Vývoj etnologie.....	46
4.2	Počátek 20. století (do 2. světové války).....	49
4.2.1	Politická situace	49
4.2.2	Rozvoj kulturního života	50
4.2.3	Vývoj etnologie.....	50
5.	Vlastivěda ve vývoji učebních plánů a osnov na českých povinných školách.....	53
6.	Tradice a kulturní dědictví.....	63
6.1	Kulturní dědictví a jeho ochrana	63
6.2	Dědictví a identita	64
6.3	Vynalézání tradic	64
6.4	Tradice, nacionalismus a etnologie na konci 19. století.....	66
6.5	Úloha školy v kontextu tradice a kulturního dědictví	67
6.6	Dědictví jako proces, „authorized heritage discours“	68
7.	Etnografie jako prostředek výuky vlastivědy	70
7.1	Blažek: Umělé obrození školní výuky	70
7.2	Čečetka: K lidové tradici v české škole	72
7.3	Sálový příručky pro učitele vlastivědy.....	72

7.4	Blažek: Národopis a škola.....	75
7.5	Osoba „vlastivědce“	77
7.6	Vlastivědné příručky	78
8.	Etnografie a folkloristika v pracích jednotlivých učitelů.....	80
8.1	Antonín Blažek.....	80
8.1.1	Příspěvky v Českém lidu a korespondence s Č. Zíbrtem	80
8.1.2	Sjezd národopisných pracovníků v Praze 1924	83
8.1.3	Reakce v odborných kruzích.....	83
8.1.4	Blažkovy vlastivědné sborníky	84
8.2	František Josef Čečetka.....	85
8.2.1	Příspěvky v Českém lidu a v dalších periodikách	85
8.2.2	Korespondence s Č. Zíbrtem	85
8.2.3	Členství v krajinském výstavním odboru	87
8.2.4	Reakce v odborných kruzích.....	87
8.2.5	Monografie.....	88
8.3	Josef Košťál	88
8.3.1	Příspěvky v Českém lidu a v dalších periodikách	88
8.3.2	Korespondence s Č. Zíbrtem	89
8.3.3	Reakce v odborných kruzích.....	90
8.3.4	Publikační činnost.....	90
8.4	František Ladislav Sál	91
8.4.1	Národopisná výstava československá.....	91
8.4.2	Příspěvek v Českém lidu a korespondence s Č. Zíbrtem.....	92
8.4.3	Folkloristika	93
8.4.4	Východočeské harfenictví.....	95
9.	Závěr	98
9.1	Hodnocení	98
9.1.1	Osobností regionálního charakteru	98
9.1.2	Slovesný folklor z pohledu pedagoga.....	99
9.1.3	Význam učitelských prací z pohledu etnologie	100
9.2	Nástin budoucího vývoje tématu.....	100
10.	Prameny a literatura	102
11.	Přílohy.....	Chyba! Záložka není definována.

1. Úvod

1.1 Výběr tématu

V této diplomové práci se zabývám generací angažovaných učitelů, regionálních vlastenecky orientovaných východočeských aktivistů, kteří se na amatérské úrovni zabývali etnografií a folkloristikou. Na základě studia čtyř profesně, zájmově i generačně blízkých osobností přibližuji ve své práci kantorskou generaci z konce 19. a začátku 20. století, která se podílela na zakládání regionálních muzeí, sběrech národopisného a folklorního materiálu a pomáhala „zdola“ vytvářet etnografii jako odbornou disciplínu. Přispívala tak rovněž k posilování národního vědomí založeného na konceptu společného kulturního dědictví, který se ustaluje a modifikuje podle soudobých společenských potřeb. Národní vědomí na konci 19. století se kultivovalo a posilovalo skrze tradici venkovského lidu, což je zřejmé i v tehdejší zájmu učitelů o folkloristický a etnologický materiál (lidové/národní písně, pohádky, pověsti...), jehož odkaz je nejzřetelněji patrný ve výuce předmětu vlastivědy, která byla na počátku 20. století zavedena mezi povinné školní předměty. Vlastivěda skýtala pro učitele tohoto období možnost realizace a využití etnografické práce a etnografických materiálů.

Konkrétní osobnosti jsem vybírala podle několika kritérií. Vedle podobného sociálně - profesního profilu bylo rozhodující množství a dostupnost publikovaných materiálů tematicky spjatých s etnologií a folkloristikou všech dále uvedených autorů. Vybraní kantoři kromě své pedagogické činnosti shromažďovali lidově-slovesný materiál a všichni přispívali nejen do Českého lidu, ale i do řady místních vlastivědných periodik. František Ladislav Sál (1867–1941), Antonín Blažek (1866–1940), František Josef Čečetka (1871–1942) a Josef Košťál (1851–1920) učili na základních nebo středních škol ve východočeském regionu.

Magisterská práce navazuje na práci bakalářskou, která měla více biografický charakter a zachycovala osobnost F. L. Sála. Sál zůstává dominující postavou i v této práci, neboť k jeho životu a dílu jsem měla k dispozici nejobsáhlejší množství pramenů.

Důležitou roli při výběru tématu pro mě hrál blízký osobní vztah k regionu, kde všichni učitelé působili. Jako rodačka z Hradce Králové, „východočeské metropole“, jsem intuitivně hledala stopu po etnografické práci ve svém rodném kraji. Ačkoliv se nejedná o

výrazné osobnosti české etnologie a folkloristiky, jejich úloha v regionálních dějinách i dějinách pedagogiky je nezanedbatelná a zatím příliš neprobádaná. Pro pochopení dějinného vývoje české etnologie a folkloristiky je nutné dohlédnout až za horizont zvučných jmen oboru. Právě drobná inteligence a laici z jiných oborů stáli u zrodu odborné etnografie.

1.2 Cíle a metody práce

Cílem práce je zachycení čtyř pedagogů, osobností východočeského regionu, v kontextu dějin etnologie a folkloristiky. Práce se pokouší reflektovat význam těchto učitelů, jakožto regionálních pracovníků, sběratelů, kronikářů, dokumentátorů, autorů etnografických textů různé úrovně, spoluautorů výstav, šířitelů „národopisné osvěty“ různými způsoby.

Diplomová práce vychází z odborné literatury, publikovaných děl zkoumaných osobností a archivních pramenů – pozůstalostí. S užitím převážně biografické metody se rovněž snažím o komparaci přínosu jednotlivých osobností a zachycení širšího odborného a kulturního kontextu, ve kterém se protagonisté pohybovali a tvořili. Vedle dějin etnologie a folkloristiky se zabývám dějinami školství s ohledem na politické a kulturní dění dané doby. Zmiňuji významné události, které měly nebo mohly mít vliv na názorovou orientaci sledovaných učitelů.

Práce by ale především měla ukázat na etnografické a folkloristické aspekty v díle této učitelské generace. Je třeba už v úvodu zmínit, že nikdo z nich nebyl etnograf a ani v tomto oboru nebyl nijak školen. Všichni působili hlavně jako učitelé a veškerá jejich činnost se odvíjela v duchu této profese. Je nutné mít na paměti, že cílem jejich práce bylo především vzdělání a výchova. Podíl na rozvoji rodící se etnografie byl až sekundárním důsledkem. V tomto kontextu je třeba na jejich dílo nahlížet.

Práce se opírá o studium dobových pramenů, pedagogické literatury, rovněž jako o publikace učitelů vlastivědy. Základ tvoří klasické metody historických věd s důrazem na metodu biografickou.

1.3 Rozvržení tématu

Úvodní kapitola představuje biografické zmínky o jednotlivých učitelích. Uvádím zde základní životopisná data, průběh jejich pedagogické praxe, některé údaje z osobního života a jejich publikační činnost. Obsahově jsou podkapitoly nevyvážené, neboť ke každé osobnosti jsem pracovala s různým množstvím pramenů a literatury.

V dalších kapitolách se zabývám dobovým kontextem. Jde mi o širší nástin doby, ve které kantorská generace žila. Tato část práce stojí na pomezí dějin etnologie a folkloristiky, pedagogiky, kultury a politiky.

V následující kapitole se věnuji vývoji učebních plánů a osnov předmětu vlastivěda od jeho zavedení do povinné školní docházky v roce 1915 až po vyhlášení definitivních osnov v roce 1933, tedy období, ve kterém působili vybraní představitelé kantorské generace. Vlastivěda představovala pro učitele možnost realizace a využití etnografické práce a etnografických materiálů, které shromažďovali. Proto zde podrobně reflektuji vývoj tohoto předmětu.

Navazuji kapitolou, která se pokouší představit vývoj a několik aktuálních pohledů na fenomény dědictví a tradice. Tyto pojmy, podobně jako národ a jeho identita, provází dějiny českého školství a úzce souvisí s vývojem vyučovacího předmětu vlastivědy od jeho zavedení do učebních osnov v roce 1915. Zároveň jsou to i klíčové pojmy oboru etnologie. Nastiňuji zde jejich souvislosti s etnologií s důrazem na dobový kulturně-historický kontext.

Následující část práce sleduje průsečíky vlastivědné výuky a výchovy s národopisnými aktivitami představených učitelů. Jedná se o několik statí učitelů v příspěvcích do periodik nebo v úvodech jejich sbírek místního folkloru, kde zdůrazňují jeho výchovně-vzdělávací účel. Dále zde zmiňuji publikace a díla F. L. Sála, který se výslovně zabýval metodickými východisky výuky.

V další kapitole se pokouším o zachycení a analýzu jejich působení na poli etnografie, ohlasy na poli soudobé etnologie a jejich spoluprací s odbornými kruhy. Sleduji jejich sběratelskou činnost a způsob zpracování sebraného materiálu primárně pro potřeby edukace.

V závěru práce hodnotím pojetí, zpracování a využití etnografie a folkloristiky v pedagogice, konkrétně tedy ve výuce vlastivědy. Porovnávám přínos jednotlivých učitelů pro odbornou etnologii. Předkládám nástin možného budoucího vývoje tématu.

1.4 Kritika literatury a pramenů

Vzhledem k interdisciplinárnímu charakteru práce na pomezí etnologie a pedagogiky je toto téma v odborné literatuře reflektováno většinou jednostranně z pohledu daných oborů, kterých se týká. Pedagogické prameny se věnují předmětu vlastivědy převážně z metodického hlediska. Z hlediska etnologie je vlastivěda, jakožto vyučovací předmět úzce spjatý s etnologií a folkloristikou, téměř nerefléktován. Rovněž nebyl doposud věnovaný dostatečný prostor významu učitelů coby regionálních pracovníků, sběratelů, kronikářů, dokumentátorů, autorů etnografických textů různé úrovně, spoluautorů výstav, šířitelů „národopisné osvěty“. Jejich role v dějinách etnologie a folkloristiky, v regionálních dějinách i dějinách pedagogiky je nezanedbatelná, zatím příliš neprobádaná.

SOkA Hradec Králové: osobní fond: SÁL František Ladislav; 1863–(1941) 1967, NAD 1898, uložení: SOkA Hradec Králové, Škroupova 695.

Jedním ze základních pramenů pro mou práci je osobní fond (soukromá pozůstalost) Františka Josefa Sála. Ve čtyřech kartonech je 212 inventárních jednotek. Fond je tematicky rozdělen do následujících oddílů: osobní doklady a spisy, korespondence, literární činnost F. L. Sála, fotografie, varia a písemnosti cizí provenience. Roztřídění jednotek je systematické a přehledné. Osobní dokumenty jsou řazeny chronologicky. Velmi praktickou pomůckou při studiu archiválií mi byl inventář celého fondu zpracovaný Mrg. Veronikou Vyčichlovou.

Osobní fond byl do Státního okresního archivu předáván postupně v letech 1950, 1975, 1978.¹ Osoba (osoby), jenž obsah fondu do archivu předávala, není nikde evidovaná. Lze jen domýšlet, že to mohl být někdo z rodiny nebo z jeho blízkého okolí. Je zajímavé, že část fondu byla získána devět let po Sálově smrti, zbytek až po dalších dvaceti pěti letech. V roce 1975 již byla Sálůva dcera Marie Troníčková po smrti², tudíž je vyloučeno, že by mohla ona darovat část pozůstalosti. O smrti syna Vladimíra žádné informace nemám. V tuto chvíli nemá význam spekulovat nad osobami, které materiály do fondu předávaly. Nicméně i to může být předmětem dalšího zkoumání.

Je však nezbytné si uvědomit, že fond v podobě a stavu, v jakém se nyní nachází, není úplným a objektivním zdrojem informací. Na základě jeho studia si lze vytvořit rámcovou představu o životě a činnosti Sála. Tato představa by však měla být oproštěna od

¹ Fond SÁL František Ladislav. Inventář. SOkA Hradec Králové.

² Zjištěno z rodinné hrobky na Olšanských hřbitovech, kde jsou Sál i jeho dcera pochováni.

stereotypizace, možná i idealizace Sálovy osoby, kterou mohli mít dárci pozůstalosti. Není vyloučené, že materiály před odevzdáním do archivu prošly jejich cenzurou.

Fond není úplný, chybí především písemnosti vztahující se k rodině Sála, osobní dokumenty (např. rodný list, oddací list z prvního manželství...) a písemnosti dokumentující jeho pedagogické působení. Rovněž chybí jakákoliv dokumentace Sálových sběrů lidové slovesnosti, na které se odkazuje ve své knize *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Většina dochovaných písemností se vztahuje především k jeho literárnímu působení. Korespondence je také neúplná. Většinou se jedná o jednotlivé dopisy, pozdravy, blahopřání od různých osob nebo institucí. Korespondence spolu s albem rukopisů mají pravděpodobně demonstrovat Sálovy styky s významnými osobnostmi. V korespondenci se objevují jména jako Alois Jirásek, Ladislav Novák, Čeněk Zibrt, Emil Zillich. Do alba rukopisů se zvětšili např.: Karel Čapek, Ema Destinová, Alois Jirásek, Antonín Sova, Josef Suk, Vavro Šrobár, Max Švabinský, Renata Tyršová, Ladislav Novák, Otokar Březina aj.

Nejobsáhlejší oddíl je *literární činnost F. L. Sála*. V něm je množství textů a dokumentů, které se vztahují primárně k pedagogické praxi (např. osnovy, učební plány...), dále regionální historická a místopisná pojednání, příspěvky k historii českého národa, studie s tematikou řemeslnou a průmyslové výroby, texty věnované významným osobnostem se vztahem k východním Čechám, ústní lidová slovesnost a pololidová tvorba, apelativní a výchovné texty aj. Obsah několika rukopisů jsem později našla v jeho publikační tvorbě. Množství textů není ze Sálova pera. Předpokládám, že většina bude od jeho kolegů – učitelů, nebo jiných uvědomělých občanů, na které mnohokrát apeloval ve svých příspěvcích, aby mu zasílali texty (Sálovými slovy) *vlastivědného charakteru*.

Zajímavou jednotkou je i rukopis nedokončeného románu *Dědictví*.

Za zmínku určitě stojí také diplom a medaile za zásluhy o Národopisnou výstavu československou v Praze 1895. Fond také obsahuje šest fotografií. Dvě portrétové a čtyři hromadné, na kterých je Sál zachycen se svou třídou (1920), s účastníky univerzitního kurzu (1921), se svými kolegy (bez datace), na táboře Volné myšlenky na Kunětické hoře u Pardubic (1930).

K nejstarším písemnostem fondu patří dva dokumenty, které se neváží přímo na osobu Sála. První, z roku 1863, se vztahuje k otci F. L. Sála Františku Zálovi. Jedná se o vysvědčení o mravech. Ve druhém případě to je Diplom ostrostřeleckého sboru, který byl udělen Janu Klímovi, tchánovi F. L. Sála roku 1872.

SOka Hradec Králové: osobní fond: KOŠTÁL Josef; 1920–1947, NAD 1862, uložení: SOka Hradec Králové, Škroupova 695.

Další pramen, tentokrát k osobě Josefa Košťála, představuje jeho osobní, dosud nezpracovaný fond. Ten obsahuje několik časopiseckých článků o Košťálovi uveřejněných v Časopise pro dějiny venkova, či ve výroční zprávě pražského gymnázia, kde Košťál působil.

Většinu pozůstalosti tvoří Košťálův soubor rukopisů pod souborným názvem *Život lidu českého v podání prostonárodním*, který autor považoval za své celoživotní dílo a připravoval jej k vydání, dokonce jej zaslal k vystavení na Národopisnou výstavu československou v Praze. Tento komplet nebyl ale nikdy vcelku vydán. Samostatně byly publikovány pouze některé části. Souborné dílo obsahuje následující části: Dětský věk, Mladý věk, Manželství a domácnost, Stavby a řemesla, Počasí, Dni v roce, Nemoci a jejich léčení, Smrt, Bytosti bájeslovné, Starci I. díl, Starci II. díl, Plazi, obojživelníci, ryby, Hmyz, Ptactvo, Květiny, Obilí a zelenina, Stromy a keře, Nerosty-Oheň-Poklad. Jedná se o studii v rozsahu zhruba 100-400 stran rukopisu.

Ve výročních zprávách Vyššího Gymnázia českého na Novém městě v Praze nalezneme dvě Košťálovy studie. Ve zprávě za školní rok 1901–1902 to je *Lidová mluva na Bydžovsku*, z následujícího roku pak *Zařikávání při nemocech*.

O původci fondu, Oldřichu Košťálovi, Josefově synovi, se dozvídáme z dopisu, který v roce 1930 zaslal do královéhradeckého archivu spolu s otcovými rukopisy.

Fond tak představuje pouze část Košťálova díla v rukopisech. Jeho hodnota spočívá v tom, že většina nebyla nikde publikovaná. Pro Košťálovu biografii má obsad fondu minimální informační hodnotu, neobsahuje žádné osobní dokumenty či korespondenci.

Literární archiv Památníku národního písemnictví: ZÍBRT Čeněk; 1833–1957, NAD 2001, uložení: Literární archiv PNP, pracoviště Staré Hrady, 507 23 Libáň.

Důležitým pramenem pro nastínění styku všech učitelů s odbornými etnologickými kruhy představuje jejich korespondence Čeněkovi Zíbrtovi. Jedná se o jednosměrnou, příchozí korespondenci Zíbrtovi, která je zajímavým dokumentem o vztahu, jaký jednotliví autoři k redaktorovi Českého lidu zaujímal.

Pedagogika

Pro nástin vývoje školství a pedagogiky jsem vycházela z několika vysokoškolských skript a pedagogických titulů. Dějiny pedagogiky jsou zpracovány v mnoha publikacích starších i moderních (z posledního desetiletí). Nabízí se zde proto široký výběr literatury, která má různé zaměření. Zkoumá dějiny z několika odlišných úhlů a prostřednictvím různých problémů.

Nejvíce jsem čerpala ze skript Růženy Váňové *Vývoj počátečního školství v českých zemích* (1986). Vysokoškolský učební text určený primárně pro studenty učitelství pro 1. stupeň základních škol na pedagogických fakultách se zabývá danou problematikou v časovém rozmezí od 17. století (od Komenského) až po současnost (druhou polovinu 20. století). Text je podrobně zaměřený na vývoj prvního stupně školy. Zároveň však zohledňuje i ostatní stupně školské soustavy a teorie, které ovlivnily počáteční školství. Snaží se rovněž o politicko-kulturní kontext. Drobné nedostatky se vyskytují v textu, který již překračuje rámec dějin pedagogiky a zasahuje do jiných vědních disciplín.

Mnohem lépe se s historickým pozadím vyrovnává Josef Cach a Josef Valenta ve skriptech *Výchova a vzdělání v českých dějinách. 3. Díl – 1. část, 1848–1914* (1990). Politicko-kulturní kontext je podrobně zpracován v úvodu každé kapitoly. Z hlediska dějin pedagogiky se text věnuje všem stupňům vzdělávání obecněji.

Dějiny pedagogiky (2008) autorů Dany Kasperové a Tomáše Kaspera jsou moderním a čtivě psaným textem. Jedná se o učebnici, která se snaží vyložit vývoj českého školství z pohledu světové pedagogiky. Text se příliš nevěnuje kulturnímu, ani politickému kontextu. Jde spíše o teoretické pojednání, které se zabývá myšlenkovými proudy a teoriemi, které ovlivnily vývoj světového školství.

Etnologie, etnografie

Práci, která by z dnešního pohledu mapovala dějiny etnologie a etnografie, zatím nemáme. Vycházela jsem tedy z následující literatury: *Národopis československý* (1933) od Jiřího Horáka³ a *Nástin dějin české a slovenské etnografie* (1964) od Antonína Robka. Na první pohled je jasné, že se nejedná o moderní studie.

Práce Jiřího Horáka je pro dnešní etnografii cenná především jako obsáhlý zdroj faktografických údajů z české a slovenské etnografie a folkloristiky.

³ HORÁK, J. *Národopis československý. Československá vlastivěda. Díl 2, Člověk*. Praha: Sfinx, 1933. s. 305–472, 607–608.

Antonín Robek se ve svém dějinném přehledu zabývá i „cizokrajnou“ etnografií. Práce se zaměřuje kromě samotné historie oboru na společenské působení etnografie a na její spojitost s politikou. Jeho výklad však podléhá silné ideologizaci tématu.

Vlastivěda

Vývoj nového vyučovacího předmětu vlastivěda jsem reflektovala na základě studia oficiálních výnosů a nařízení, které byly uveřejněny ve věstnících ministerstev školství a zemských školních rad. Konkrétně se jedná o *Věstník vládní u věcech škol obecných v království Českém*, ročník 1915 a následně o *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*, ročníky 1918-1919, 1923, 1926 a 1933. Tyto dokumenty, díky své originalitě, představují pro účely práce důležitý zdroj k tématu vlastivědy. Vzhledem k tomu, že pedagogická literatura interpretuje oficiální dokumenty velmi nepřesně a vágně, bylo nezbytné nahlédnout do původních zdrojů.

Vlastivědnou tematiku z teoretického i metodického hlediska podrobně zpracovává v následujících pracích např. F. L. Sál: *Nauka o domově – vlastivěda* (1917), *Vlastivědné úvahy a pokusy* (1923), *Z kraje i podhoří: vlastivědná čítanka pro školu i dům* (1923), *Prvouka, nauka o životě, realie* (1926). Jedná se o knihy, které měly sloužit jako příručky, pomůcky nebo inspirace pro výuku vlastivědy na obecných školách. Sál v nich rozpracovává teoretický koncept rozložení učiva do jednotlivých měsíců v roce a podle jednotlivých ročníků. Tyto publikace pro etnologii nabízejí zajímavý příklad využití etnografického materiálu v jiných vědách, konkrétně v pedagogice.

Tradice a kulturní dědictví

K tématu kulturního dědictví vycházím z prací dvou současných antropoložek Laurajane Smith a Barbara Kirstenblatt-Gimblett. Obě autorky se zabývají tímto tématem v konfrontaci západoevropského kulturního prostředí s původními kulturami mimo tradiční evropský kontext. Smith definuje dědictví jako sociální konstrukt, jehož tvůrci (určitá část společnosti) jsou klíčem k pochopení dědictví a jeho využití. Kirstenblatt-Gimblett zase popisuje dědictví jako způsob kulturní produkce, který se odvolává k minulosti a produkuje něco nového.

Fenoménem tradice, jakožto novodobé koncepci, jakou představuje také národ, nacionalismus a dědictví se zabývá Eric Hobsbawm. Jeho koncept *vynalezených /vymyšlených tradic* nabízí nový úhel pohledu na problematiku národů a národní identity, teorie

nacionalismu. Studium *vynalezených tradic* má dle Hobsbawm důležitý význam nejen pro historiky. Jsou pro nás svědectvím, které odkrývá vztah určitých společností a kultur k vlastní minulosti.⁴

⁴ HOBŠBAWM, E., RANGER, T. *Tradycja wynaleziona*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. s. 20.

2. Představitelé kantorské generace východních Čech

Následující kapitola představuje pokus o biografii čtyř představitelů učitelské generace z východních Čech přelomu 19. a 20. století. Vzhledem k tomu, že v práci přesně nevymežují sledovaný region, lze za styčný bod všech biografií považovat Hradec Králové, město, ve kterém všichni sledovaní učitelé strávili alespoň část svého mládí, a to za účelem vzdělání. A. Blažek, F. J. Čečetka a F. L. Sál navštěvovali v druhé polovině osmdesátých let a na začátku let devadesátých 19. století královéhradecký učitelský ústav. J. Košťál prožil ve východočeské metropoli gymnaziální léta zhruba o dekádu dříve než jeho kolegové. Rovněž A. Blažek navštěvoval v letech 1878–1885 hradecké gymnázium. Teoreticky se zde za svého působení mohli někteří setkat. To už je ale spekulace, která pro tuto práci není přínosná.

Obsahová stránka jednotlivých podkapitol je nevyrovnaná, neboť ke každé osobnosti existuje různé množství pramenů a literatury. Nejrozsáhlejší částí je pokus o Sálovu biografii, při jejíž rekonstrukci jsem měla možnost vycházet z jeho rozsáhlé osobní pozůstalosti. Záměrně se vyhýbám hodnocení jejich prací v oddílech *publikační činnost*, neboť to je předmětem jedné z následujících kapitol.

2.1 Antonín Blažek: biografie (1866–1940)

V této podkapitole se věnuji životu Antonína Blažka (příloha č. 1), k jehož osobnosti jsem našla nejméně pramenů. Vesměs se jednalo o encyklopedické zmínky, které obsahují základní životopisná data a informace o jeho publikační činnosti. Heslo „Antonín Blažek“ se objevilo ještě za jeho života v Ottově slovníku naučném nové doby (1930) a v Kulturním adresáři ČSR (1936). Zmiňuje se o něm i J. Horák v Přehledném nástinu Národopisu československého (1933) v kontextu regionálních národopisných sběratelů. Informačně nejobsáhlejším zdrojem informací o Blažkovi je příspěvek A. Zachové v regionálním periodiku Chrudimské vlastivědné listy (ročník 1994), dále už jen heslovitý záznam v encyklopedické publikaci Osobnosti Chrudimska (2002), nebo v encyklopedii EÚ AV ČR z roku 2007 Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Autobiografický charakter má Blažkův příspěvek do Českého lidu (ročník 25, 1925)

Vzpomínky starého učitele, ve kterém okrajově reflektuje svůj osobní život z počátku jeho pedagogické dráhy, jež začínala v Českém Hérálci.

Osobní pozůstalosti jsem se nedopátrala. Jediným archivním pramenem je Blažkova korespondence s Čenkem Zíbrtem, která čítá čtyřicet tři dopisy.

2.1.1 Životopisná data

Antonín Blažek se narodil 31. 12. 1866 v Častolovicích u Kostelce nad Orlicí.⁵ Odtud pocházela i jeho matka. Otec pracoval jako kamnář. Své mládí strávil v Hradci Králové, kde vychodil obecnou školu. V letech 1878–1885 pokračoval ve studiu zdejšího gymnázia. Absolvoval také čtvrtý ročník učitelského ústavu v roce 1885–1886, díky čemuž získal vysvědčení způsobilosti pro výkon učitelského povolání a ve stejném roce započal svou více než čtyřicetiletou učitelskou službu. A. Blažek měl patrně bezstarostné dětství a mládí, sám toto období komentuje v porovnání s chudými poměry, se kterými se musel vypořádávat při odchodu na učitelskou službu do Hérálce. „...já zase jako syn zámožnějšího řemeslníka a měšťana z Hradce Králové, kde jsem studoval na gymnasiu a za svého mládí jako jedináček, uvyklý blahobytu, jehož rozmarům doma se vše poddávalo, jen těžko jsem si přivykal novému způsobu života.“⁶

2.1.2 Pedagogická praxe

Svou profesní kantorskou dráhu zahájil v Miřeticích, kde učil v letech 1886–1889. Postupně pak učil v Českém Hérálci (1889–1894), Rosicích u Chrasti (1894–1904) a Chrasti (1904–1921). Posledních šest let své učitelské praxe zastával funkci ředitele školy v Trhové Kamenici (1921–1927).⁷ Po odchodu do penze žil v Chrudimi, kde také 3. 3. 1940 zemřel.⁸

⁵ ZACHOVÁ, A. ANTONÍN BLAŽEK učitel a národopisný sběratel. *Chrudimské vlastivědné listy. Chrudim: Regionální muzeum v Chrudimi*. Roč. 3, Č. 6, Chrudim, 1994. s. 12.

⁶ BLAŽEK, A. Vzpomínky starého sběratele. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 25. Praha: František Šimáček, 1925. s. 357.

⁷ Blažek Antonín. KOBETIČ, P. *Osobnosti Chrudimska*. Chrudim: Okresní muzeum Chrudim, 2002. s. 22.

⁸ ZACHOVÁ, A. ANTONÍN BLAŽEK učitel a národopisný sběratel. *Chrudimské vlastivědné listy. Chrudim: Regionální muzeum v Chrudimi*. Roč. 3, Č. 6, Chrudim, 1994. s. 12.

2.1.3 Osobní život

Období, které mělo patrně nejzásadnější vliv na utváření Blažkova vztahu k lidové kultuře, bylo jeho působení v Herálci, kde si také našel svou životní družku. Sám vzpomíná na tuto dobu s jistým romantickým patosem. „Nejkrásnější vzpomínky mého života zalétají k Herálci, rozsáhlé obci, vysoko položené ve žďárských horách, kterou pohraniční řeka Švarcava rozdělila na český a moravský. Stále vidím kostelík sv. Kateřiny, červeně natřený, jak se dívá s návrší na okolní lesy, v jehož blízkosti jsem se ubytoval na moravské straně a denně konal cestu do školy do Čech, kde jsem byl definitivním podučitelem a na tuto hodnost, spojenou s hubenými příjmy, brzy po svém příchodu jsem se oženil.“⁹

Jeho manželkou se stala Marie, rozená Vladyková¹⁰, která patrně byla dívkou ze skromných poměrů, jak můžeme vyčíst ze vzpomínek Blažka: „Ženuška byla však šetrná, v našich poměrech až do krajnosti, zvyklá již ze starosvětské svojí rodiny maloměstské každý krejcar na dlani obrátiti, nežli jej vydala,...“¹¹ Marie pocházela z Chrasti u Chrudimi. Měli spolu čtyři dcery Miloslavu, Marii, Vlastu a Aloisii. Z příspěvku A. Zachové ve Chrudimských vlastivědných listech se dovídáme o jejich obtížné situaci, kterou doprovázela nemoc a následně smrt nejmladší dcery Aloisie. Blažek ve svých vzpomínkách k rodinné materiální situaci konstatuje: „Když během let přibývalo nových a nových členů rodiny, vesměs děvčat, a služba byla stále chatrná, poznal jsem, ovšem pozdě, že brzký sňatek bez náležitého zabezpečení a opory hmotné přináší nesnáze a soužení.“¹² A. Zachová dále uvádí, že A. Blažek několikrát žádal školní radu o výpomoc s potvrzením o nemajetnosti. Dále se domnívá, že patrně i z osobních důvodů se zajímal o situaci ve školství a o postavení učitelů v 18. a 19. století na Chrudimsku.¹³

2.1.4 Publikační činnost

A. Blažek přispíval do řady sborníků a časopisů, např. do Českého lidu, do pražských deníků Hlas národa, Národní listy, Národní politika, České slovo a Pražský kurýr. Řadu jeho

⁹ BLAŽEK, A. Vzpomínky starého sběratele. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 25. Praha: František Šimáček, 1925. s. 357.

¹⁰ Blažek Antonín. DOLENSKÝ, A. *Kulturní adresář ČSR: biografický slovník žijících kulturních pracovníků a pracovníc*. Praha: J. Zeibrlich, 1936. s. 38.

¹¹ BLAŽEK, A. Vzpomínky starého sběratele. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 25. Praha: František Šimáček, 1925. s. 357.

¹² Tamtéž. s. 357.

¹³ ZACHOVÁ, A. ANTONÍN BLAŽEK učitel a národopisný sběratel. *Chrudimské vlastivědné listy. Chrudim: Regionální muzeum v Chrudimi*. Roč. 3, Č. 6, Chrudim, 1994. s. 12.

příspěvků nalezneme rovněž v regionálním tisku, např. Český východ a Hlas z východních Čech, později Chrudimský kraj.¹⁴ Blažek byl rovněž spoluautorem a spoluredaktorem třetího svazku vlastivědného sborníku Chrudimsko a Nasavrcko (1912)¹⁵, do něhož přispěl studií *Pověsti a bytosti báječné*.¹⁶

Nahromaděné výsledky své sběratelské práce začal postupně vydávat vlastním nákladem. Jde o následující publikace: *Pověsti z Chrudimska* (1906), sedm dílů *Pověstí a památek z Chrudimska* (1907–1929) a jedenáct svazků *Pověstí a obrázků z chrudimského kraje* (1907–1937). Tyto sborníky obsahují různorodý materiál charakteru národopisného, historického i vzpomínkového. Vedle vlastních příspěvků v nich uveřejňuje i práce např. J. Poslta, E. Strasse, Č. Floriána, J. Adámka a R. Geisslera. Z článku A. Zachové se dokonce dozvídáme o připravovaném dvanáctém svazku *Pověstí a obrázků*, který byl dokonce odměněn cenou Svatoboru, ale již nevyšel.¹⁷

2.2 František Josef Čečetka: biografie (1871–1942)

František Josef Čečetka (příloha č. 2) je osobností známou spíše na poli literárním a to hlavně v oblasti historického románu a dětské literatury. Nicméně většinu života působil jako učitel převážně ve středním Polabí a vedle své pedagogické profese se věnoval sběru a popularizaci národopisného materiálu, který publikoval ve vlastivědných časopisech a několika monografiích.

Osobní pozůstalostí F. J. Čečetky nedisponuje žádný archiv. Údaje o jeho životě nalezneme převážně v literárních encyklopediích, ale rovněž v Ottově slovníku naučném nové doby (1931) a v Kulturním adresáři ČSR (1936). J. Horák v Přehledném nástinu Národopisu československého (1933) zmiňuje Čečetkovu monografii *Královéměstecko* (1896), dále jeho sbírku statí *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska* (1901) a vlastivědnou publikaci určenou hlavně mládeži a dětem *Na středním Polabí. Obrázky lidu a kraje* (1914).

V roce 2013 na Katedře českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci vznikla diplomová práce Alžběty Fliedrové pod titulem *Tvorba*

¹⁴ Blažek Antonín. KOBETIČ, P. *Osobnosti Chrudimska*. Chrudim: Okresní muzeum Chrudim, 2002. s. 22.

¹⁵ *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl III. Obraz kulturní*. Chrudim: Výbor ku popisu okresu, 1912. 644 s.

¹⁶ Blažek Antonín. KOBETIČ, P. *Osobnosti Chrudimska*. Chrudim: Okresní muzeum Chrudim, 2002. s. 22.

¹⁷ ZACHOVÁ, A. ANTONÍN BLAŽEK učitel a národopisný sběratel. *Chrudimské vlastivědné listy. Chrudim: Regionální muzeum v Chrudimi*. Roč. 3, Č. 6, Chrudim, 1994. s. 12.

*Františka Josefa Čečetky (1871 – 1942) v kontextu dobové české literatury*¹⁸. Autorka se zabývá především Čečetkovou historickou prózou a tvorbou určenou pro děti a mládež. Na základě analýzy jeho prací, komparace s dalšími autory historického románu, např. A. Jiráskem a Z. Wintrem, se kterými byl často spojován, zachycuje autorka charakteristické rysy jeho tvorby v dobovém kontextu. Přihlíží rovněž k soudobým reakcím na poli literární kritiky, která pro Čečetku bohužel nebyla příliš příznivá a často ho označovala za epigona známějších jmenovaných autorů historického románu. Při rekonstrukci Čečetkova života vycházela autorka rovněž z heslovitých encyklopedických zmínek o Čečetkovi a také z korespondence s několika jeho nakladateli. Korespondence se ukázala jako zajímavý zdroj informací o Čečetkovu velkém zájmu o vydávání vlastní tvorby a podílení se na vydavatelském procesu (např. na výtvarném a grafickém zpracování vlastních děl). Práce představuje především reflexi Čečetkova díla z pohledu historické prózy. Posloužila však pro získání ucelené představy o životě a díle tohoto autora. Část Čečetkovy tvorby, která zasahovala do oblasti etnologie a folkloristiky (především časopisecké příspěvky a vlastivědné monografie), zůstala mimo tematický rámec citované diplomové práce.

2.2.1 Životopisná data

František Josef Čečetka se narodil 23. 4. 1871 v Nových Hradech u Vysokého Mýta.¹⁹ Studoval na gymnáziu ve Vysokém Mýtě, odkud potom přešel na učitelský ústav do Hradce Králové, kde odmaturoval v roce 1890. V této době již začínala jeho literární tvorba v podobě rebelantských povídek, které otiskoval Slovan. Čečetka již vystupoval pod jedním ze svých pseudonymů (Akte, Jarka Rubín, Rostan, Tristan). V době gymnaziálního studia v něm podnítil zájem o historii profesor Letošník a údajně ve stejné době zrála jeho koncepce „husitské doby, kterou později rozvinul v románové kronice *Ve lví stopě*“.²⁰

2.2.2 Pedagogická praxe

Po absolvování učitelského ústavu v Hradci Králové nastoupil Čečetka na počátku své pedagogické dráhy do školy v Chlenech u Potštejna. Následně vystřídal řadu měst, až se

¹⁸ FLIEDROVÁ, A. *Tvorba Františka Josefa Čečetky (1871- 1942) v kontextu dobové české literatury*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

¹⁹ František Josef Čečetka. BENÝSKOVÁ, J. – VÍCH, F. *Literární Hradec Králové. Slovníková příručka*. Hradec Králové, 1994. s. 18.

²⁰ Tamtéž. s. 18.

dostal na delší dobu do Nymburka, kde čerpal v místním archivu mnoho inspirace pro svou literární tvorbu. Ve vzpomínkách F. Hampla na několik spisovatelů cituje autor F. J. Čečetku a jeho vzpomínky na učitelskou práci následovně: „Byl jsem dvacet čtyři roky učitelem v Nymburce, v Poděbradech, z toho několik roků i ředitelem školy, ale nebylo to pravé povolání pro mne, přestože mi dnes píše někteří bývalí žáci hezké dopisy. Já tíhl jinam, k historii a k literatuře.“²¹ Čečetka po celý svůj život usiloval stát se spisovatelem na plný úvazek, bohužel mu však publikování jeho literárních děl nepřineslo dostatečné finanční jistoty, aby mohl zabezpečit svou rodinu. Finanční tíseň a řešení tíživé materiální situace byla častá témata korespondence F. J. Čečetky s jeho nakladateli, alespoň dle zmiňované diplomové práce A. Fliedrové.

Svou pedagogickou dráhu završil Čečetka v letech 1914–1921 v Městci Králové. Po té se věnoval již pouze literární činnosti a v roce 1923 se přestěhoval do Prahy, kde 3. 6. 1942 zemřel.

2.2.3 *Osobní život*

O osobním životě F. J. Čečetky máme prakticky minimum informací. Pouze několik útržkovitých informací našla A. Fliedrová při studiu korespondence Čečetky s nakladateli. Co se jeho rodinného života týče, dozvídáme se pouze, že měl dva syny, o kterých se zmiňuje zpravidla v návaznosti na svou finanční situaci.²²

2.2.4 *Publikační činnost*

Na počátku své literární dráhy se Čečetka věnoval hlavně národopisné tematice především z Polabí. Své studie zveřejňoval v Českém Lidu (v letech 1900–1903), Národopisném Sborníku nebo také ve Věstníku Poděbradska. Věnoval se v nich např. lidovému léčitelství, kořenářství, lidové meteorologii a výročním obyčejům, sociálním poměrům na vesnici atd. Dále přispíval do časopisů: Besedy lidu, Cesta, Květy, Máj, Národní obzor, Národní osvobození, Osvěta, Světozor, Topičův sborník, Vlast, Vzlet, Zlatá Praha, Zvon. Své příspěvky historického charakteru publikoval v Kovářských listech, Pekařských

²¹ HAMPL, F. *Dobrodružství Jaroslava Seiferta a jiné vzpomínky na známé i méně známé spisovatele*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1969. s. 142.

²² FLIEDROVÁ, A. *Tvorba Františka Josefa Čečetky (1871-1942) v kontextu dobové české literatury*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

zájmech, Kvasu, Labských Proudech, Československých letopisech, Naší domácnosti a mnoha dalších periodikách regionálního významu.

Z hlediska etnologického a folkloristického odkazu v jeho díle jsou zajímavé hlavně následující knihy. Některé vznikly z již částečně publikovaných studií. Jedná se o *Královéměstecko* (1896), dále sbírka statí *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska* (1901), populární kniha pro mládež *Na středním Polabí. Obrázky lidu a kraje* (1914), *Českým dětem k vánocům* a *Od Ježíška*.²³

Dále v jeho bibliografii nalezneme řadu historických románů, několik dramát a životopisné romány historických osobností. Např. *Petr Brandl* (1922), *Valdštejn* (1924), čtyřdílný cyklus *Ve lví stopě*: 1. Mistr Jan Hus (1927), 2. Jan Žižka z Trocnova (1925), 3. Sirotci (1926), 4. Král Jiří z Poděbrad (1926), *Selská vojna* (1931), *Orlové Veliké armády* (1928-1929), *Král Václav IV.* (1932) a řada dalších románových děl, která ale nejsou pro účel této práce stěžejní. Za zmínku ještě stojí jmenovat alespoň pár jeho dramát. Např. *Adamité* (1905), *Bakalář* (1908), *Král Jiří z Poděbrad* (1906) aj.

Z uvedeného, a zdaleka ne kompletního výčtu Čečetkova díla je patrné, že autor byl skutečně vášnivým spisovatelem. I přes poměrně ostrou kritiku, která ho připodobňovala nebo srovnávala s Z. Wintrem nebo A. Jiráskem, se neoblomně držel celou svou spisovatelskou dráhu historických témat především z husitského období a doby pobělohorské. Nicméně, jak bylo nastíněno v úvodu, pro další kapitoly budou zajímavé především jeho práce národopisného charakteru, tzn. hlavně příspěvky do národopisných a vlastivědných periodik.

2.3 Josef Košťál: biografie (1851-1920)

Josef Košťál²⁴ lehce vybočuje z profilu naší učitelské čtveřice. Jako jediný dosáhl vysokoškolského vzdělání a jako jediný učil na gymnáziu a ne na obecných nebo měšťanských školách. Nicméně jeho práce v oblasti etnologie je natolik rozsáhlá, že si v této práci rozhodně zaslouží pozornost. Navíc, s našimi ostatními představiteli kantorské generace ho pojí právě učitelská profese, velký zájem o národopisný materiál, jeho sběr a uchování a blízký vztah k východním Čechám, odkud pocházel a kde také strávil velkou část svého života.

²³ ČEČETKA F. J. – BRZÁK, F. *Poděbradsko: obraz minulosti i přítomnosti. Národní školství Poděbradska*. Poděbrady, 1906. s. 324.

²⁴ Portrét J. Košťála se mi nepodařilo získat.

Hlavním zdrojem informací o životě Josefa Košťála pro mě byl nekrolog, který vyšel v roce 1921 v Časopise pro dějiny venkova Josefu Peškovi²⁵. Vzhledem k tomu, že nemáme další relevantní zdroje informací, je třeba přihlížet k hodnocení Košťálova díla přiměřeně kriticky, neboť nekrology zpravidla podléhají idealizaci osoby, o které jsou psány. To jim nelze vytýkat, ale je třeba mít tento fakt stále na paměti. Peškova vzpomínka na autora je rozsáhlou, spíše romanticky laděnou zprávou o životě a díle Košťála. Zachycuje překvapivě velké množství detailů z autorova osobního života.

Košťál byl dlouholetý přispěvatel do Českého lidu, není proto s podivem, že nalezneme poměrně obsáhlou reflexi jeho práce v Horákově Přehledném nástinu Národopisu československého (1933). J. Horák je rovněž autorem druhého nekrologu J. Košťála, ze kterého jsem čerpala informace. Byl opublikován rovněž v roce 1921 v Národopisném věstníku československém²⁶. Horák se ve svém příspěvku soustředil především na Košťálův profesní život a také na jeho práci na poli tehdejšího národopisu.

V roce 2009 byla na Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně obhájena bakalářská práce Jana Kohouta *Josef Košťál. Národopisec a jeho dílo*²⁷. Jedná se o práci převážně biografického charakteru, která představuje sondu do života J. Košťála. Autor na základě studia archivních materiálů a Košťálova díla předkládá podle mého názoru zdařilou monografickou práci o částečně zapomenuté osobnosti počátků českého národopisu. Kromě jeho etnografického odkazu se věnuje komparaci Košťála s F. Bartošem a na závěr přikládá pokus o Košťálovu kompletní bibliografii.

2.3.1 Životopisná data

Josef Košťál se narodil 7. listopadu 1851 v Nedělišťích u Hradce Králové²⁸. Dětství prožil v sousední vesnici Rozběřice, kde jeho otec v roce 1855 koupil živnost namísto prodané chalupy v Nedělišťích.²⁹ Odtud docházel do obecné školy ve Všestarech. J. Pešek ve

²⁵ PEŠEK, J. Profesor Josef Košťál. *Časopis pro dějiny venkova*. Roč. 7, Č. 2, Praha: Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1921. s. 59–64.

²⁶ HORÁK, J. Josef Košťál 1851 – 1920. *Národopisný věstník československý*. Roč. 14, Praha: Společnost národopisného musea československého, 1921. s. 109–111.

²⁷ KOHOUT, J. *Josef Košťál. Národopisec a jeho dílo* [online]. 2009 [cit. 2013-06-17]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Daniel Drápala. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/181125/ff_b/>.

²⁸ Josef Košťál. BENÝSKOVÁ, J. – VÍCH, F.. *Literární Hradec Králové. Slovníková příručka*. Hradec Králové, 1994. s. 82.

²⁹ KOŠTÁL, J. *Moje vzpomínky na válku r. 1866. K šedesátému výročí bitvy u Chlumu*. Praha: vlastním nákladem za podpory ČSAV v Praze. 1925. s. 5.

svém nekrologu vzpomíná Košťálova otce, který měl patrně značný vliv na synův přístup ke vzdělání. „Krátko nato nastala mu povinnost školní. Již před tím doma, přidržel ho vážný otec k čtení, psaní a počítání, takže když synek vstoupil do všestarské školy obecné, v mnohém byl před ostatními žáky napřed.“³⁰ Ve školním roce 1864–1865 pak nastoupil na královéhradecké gymnázium, kde maturoval v roce 1873. Košťál se stal v průběhu svých gymnaziálních let svědkem příprav, průběhu i následků vrcholné bitvy Prusko-rakouské války, která se nakonec odehrála nedaleko Hradce Králové, v těsné blízkosti jeho bydliště. Tato událost zanechala v mladém studentovi řadu silných zážitků, které v pozdějším věku vydal vlastním nákladem v podobě vzpomínkové knihy,³¹ kterou uvádí slovy: „Zaznamenávám události skutečné, jež se sběhly v Rozběhicích i blízkém okolí a jichž jsem byl očitým svědkem, pak příhody na „bludných cestách“, jež jsem sám prožil nebo slyšel o nich vypravovati od přátel; nevymýšlel jsem nic. Měl jsem dobrou vůli podati obrázky doby minulé a prožiti v nich znova dojmy, jež mi utkvěly v mysli z mladých let.“³²

Z Peškových vzpomínek se také dozvídáme o Košťálově aktivním zájmu o divadlo, kterému se věnoval se svými spolužáky ve volném čase. Tato záliba mu přetrvala i do doby vysokoškolského studia, dokonce se k divadlu vrátil v důchodovém věku.

2.3.2 Vzdělání

Po složení maturitní zkoušky nastoupil Košťál na pražskou univerzitu, kde studoval klasickou filologii a český jazyk. Představy o jeho budoucí profesi byly ale patrně jiné. Pešek se zmiňuje o Košťálově záměru studia medicíny, čemuž ale učinil přítrž jeho strýc Havrda, který ho na studiu materiálně podporoval. Strýcův ne příliš pozitivní obraz o medicích – věčných studentech – a prohlášení, že „...chce-li se synovec věnovati medicíně, aby na podporu nepočítal“³³, byly pro mladého studenta dostatečné argumenty a důvody, které ho vedly k výběru jiného oboru. Jeho strýc tehdy pracoval jako zahradník u šlechtického rodu

³⁰ PEŠEK, J. Profesor Josef Košťál. *Časopis pro dějiny venkova*. Roč. 7, Č. 2, Praha: Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1921. s. 59.

³¹ KOŠTÁL, J. *Moje vzpomínky na válku r. 1866. K šedesátému výročí bitvy u Chlumu*. Praha: vlastním nákladem za podpory ČSAV v Praze, 1925.

³² Tamtéž. s. 5.

³³ PEŠEK, J. Profesor Josef Košťál. *Časopis pro dějiny venkova*. Roč. 7, Č. 2, Praha: Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1921. s. 59.

Des Foursů-Walderode, s čímž souvisí úsměvná zmínka o Košťálových dovednostech nabytých za svého studia a to, že se zde naučil „dělati vkusné kytice“³⁴.

Své univerzitní vzdělání zakončil Košťál absolutoriem v roce 1876.

2.3.3 Pedagogická praxe

Za svou profesní dráhu vystřídal pouze dvě místa. Po ukončení studia nastoupil na tehdejší nižší obecné gymnázium v Novém Bydžově, kde působil celých dvacet tři let. V roce 1899 pak byl přeložen do Prahy na gymnázium v Truhlářské ulici. Do penze odešel v roce 1910.

2.3.4 Osobní život

Kromě několika zmínek o jeho dětství a studiu v Peškově nekrologu a vzpomínek na Prusko-rakouskou válku, které sám Košťál publikoval, se mnoho informací o jeho pozdějším osobním, respektive rodinném životě nedozvídáme. Ze zmínky o smrti jeho manželky, dva roky po jeho odchodu do důchodu, zjišťujeme, že pocházela ze selského stavu z Nedělišť a za svobodna se jmenovala Bohdanecká.

Letní období trávil Košťál po odchodu do penze v Kostomlátkách u Nymburka (patrně u svých dětí), kde se ještě věnoval dramatické činnosti. „Ještě v červenci stejně jako roku loňského režíroval dětské hry divadelní, jež vnučky jeho sehrály se svými družkami.“³⁵ V létě roku 1920 Košťál režíroval hru Elišky Krásnohorské *Medvěd a víla*, ale patrně se již potýkal s vážnějšími zdravotními komplikacemi. Na podzim téhož roku, dne 16. října 1920 v Praze, zemřel Josef Košťál na tuberkulosu. Byl pohřben na Olšanech.

2.3.5 Publikační činnost

Josef Košťál se již od studentských let věnoval národopisné látce. Některé své studie vydával ve výročních zprávách svých pracovišť. Ve zprávách novobydžovského gymnázia se objevily: *Chléb v pověrách a zvycích lidu českého* (1886), *Diví lidé v názorech, pověrách a zvycích lidu českého* (1889), *Světýlka a žhavý muž* (1890), *Oheň v podání prstonárodním*

³⁴ PEŠEK, J. Profesor Josef Košťál. *Časopis pro dějiny venkova*. Roč. 7, Č. 2, Praha: Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1921. s. 59.

³⁵ Tamtéž. s. 60.

(1889). V Praze pak publikoval *Lidovou mluvu na Bydžovsku* (1902) a *Zařikání při nemocech* (1896).

Několik obsáhlejších publikací mu vyšlo samostatně, ale dlouhou dobu se Košťál potýkal s problémem nalezení vhodného nakladatele. Až v roce 1891 mu vydavatel F. Popelka v Poličce vydal jako šestý svazek Národních Květů jeho národopisnou studii *Dětský věk*. Tato studie je první částí Košťálovy rozsáhlé práce *Život lidu českého v podání prstonárodním*, která nikdy nebyla kompletně publikovaná a její plná verze existuje pouze v rukopisné podobě, jež je uložena v královéhradeckém archivu.³⁶ Tyto rukopisy nebo alespoň jejich část byly zaslány, ale nakonec nevystaveny na Národopisné výstavě československé v Praze.³⁷ V roce 1896 vydal *Byliny léčivé v podání prstonárodním* (1896). V nakladatelství Šaška a Frgala ve Velkém Meziříčí (kde publikoval např. též F. L. Sál) mu vyšla práce *Ptactvo v názorech, pověrách a zvycích lidu českého* (1896). Dále mu v edici Moravská bibliotéka vyšlo *Živočišstvo v podání prstonárodním* (1899) a *Rostlinstvo v podání prstonárodním* (1902). Velkému čtenářskému zájmu se těšily jeho lidové prózy, jež mu samostatně vyšly v monografiích: *Ze světa pohádek a bájí* (1903), *Pohádky, báchorky a pověsti I-II* (1905–18), *Drobné báje, pohádky a pověsti* (1909), *Čarodějnice a čaroděj v tradici lidové*. (1919).

Košťál rovněž přispíval do obsáhlé řady periodik regionálního i národního charakteru. Jednalo se o následující tituly: *Besedy lidu* (1 příspěvek), *Bydžovské listy*, *Časopis přátel starožitností*, *Český lid* (23 příspěvků), *Hlasatel*, *Jitřenka*, *Kurýr*, *Literární listy*, *Mladý čtenář*, *Stráž nad Cidlinou*, *Ratibor*, *Svět zvířat*, *Venkov*, *Zábavné listy*, *Zlatá Praha* (18 příspěvků), *Osvěta* (1 příspěvek). Košťál přispěl více než třemi tisíci slov a frází do Kottova slovníku česko-německého a několika články také do Ottova Slovníku Naučného.³⁸

2.4 František Ladislav Sál: biografie (1867-1941)

Sálův životopis rekonstruuji především na základě prostudovaného, archivního materiálu. Jeho biografie je ze všech představitelů nejobsáhlejší, což je dáno největším množstvím dostupných pramenů, konkrétně jeho obsáhlou osobní pozůstalostí. Rodný list se

³⁶ SOkA Hradec Králové: osobní fond: KOŠTÁL Josef; 1920–1947, NAD 1862, uložení: SOkA Hradec Králové, Škroupova 695.

³⁷ O této skutečnosti se zmiňuje rovněž J. Pešek ve svém nekrologu.

³⁸ PEŠEK, J. Profesor Josef Košťál. *Časopis pro dějiny venkova*. Roč. 7, Č. 2, Praha: Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1921. s. 62.

mi bohužel do rukou nedostal, údaje o jeho narození (podobně jako další životopisná data) se ale shodují jak v Ottově slovníku naučném nové doby, tak v jiných pramenech. Další zmínky o jeho životě jsem získala z několika novinových článků v dobovém tisku, které byly otištěny u příležitosti sedmdesátých narozenin F. L. Sála. Dále jsem vycházela především z následujících dokumentů: oddací list, úmrtní list, osobní korespondence, osobní výkaz, rovněž také několik nekrologů z tisku aj. Tento materiál je pro odbornou studii velmi necelistvý a v případě novinových článků a blahopřání k narozeninám také velice subjektivní. Vzhledem k charakteru novinových příspěvků nelze tyto statě považovat za ideální a ověřitelný zdroj, na což vždy odkazují v poznámkovém aparátu.

Je zřejmé, že článek k oslavě sedmdesátých narozenin i například nekrolog podléhá svému účelu, za jakým byly napsány. Tím mám na mysli oslavu a uctění památky dané osoby, při které autor vyzdvihuje a z mého úhlu pohledu až někdy záměrně přeceňuje zásluhy vzpomínaného. Nicméně jsou tyto útržkovité zkratky důležitým, ač ne zcela nejvhodnějším zdrojem informací.

Následující podkapitoly na sebe na první pohled nenavazují příliš systematicky, neboť se střídají části o osobním životě Sála s jeho profesním. V průběhu práce se ukázalo, že tento postup, ačkoliv ne zcela ideální, je v daném případě nejlépe použitelný. Podobně jako v jeho životě, kdy byl jeho osobní život úzce spjat s tím profesním, nemohu proto ani já v následujícím pokusu o stručnou biografii tyto dva světy rozdělit. Jediným kritériem v sestavování životopisu pro mě byla chronologie, ačkoliv ani ta se mi v některých momentech nepodařila úplně zachovat.

2.4.1 Životopisná data – dětství

František Ladislav Sál (příloha č. 3) se narodil 8. 10. 1867 ve Studenci u Jilemnice.³⁹ Jeho otec, František Zál⁴⁰, měl v podkrkonošském Studenci bednářství. Matka Aloisie, rozená Tomášová, byla dcerou hajného.

O Sálově rodinném zázemí se dovídáme několik málo informací pouze ze Zdravice k sedmdesátým narozeninám, jejímž autorem byl Sálův kolega a rovněž učitel Stanislav

³⁹ František Ladislav Sál. BENÝSKOVÁ, J. – VÍCH, F. *Literární Hradec Králové. Slovníková příručka*. Hradec Králové, 1994. s. 133.

⁴⁰ Fond SÁL František Ladislav. Inventář. SOKA Hradec Králové.

Otcovo příjmení bylo díky německé výslovnosti zapsané do matriky chybně s počátečním „Z“. Celý život se podepisoval a užíval jména Sál, nicméně chybný zápis v matrice pronásledoval i jeho syna Františka. František ml. proto požádal příslušné úřady, a v roce 1915 mu bylo oficiálně pozměněno jméno na Sál.

Semrád. Z korespondence Sálava syna Vladimíra vyplývá, že tato Zdravice byla konceptem slavnostního referátu učitele S. Semráda, který ji zřejmě prezentoval u příležitosti Sálava výročí. Zároveň je to ale jediný zdroj, který alespoň trochu vypovídá o původu jeho rodičů. Ačkoliv se jedná o výpověď stylizovanou a oslavnou (která zcela nepokrytě idealizuje Sálovo dětství), cituji úryvek, který dle mého názoru napoví o dobovém kontextu třicátých let 20. století, kdy Sál oslavil své výročí a přiblíží nám vnímání Sálovy osoby prostřednictvím jeho kolegy.

„Jeho otec narodil se v samotném srdci nejromantičtějšího kraje českého v Brně u Kumburku. Matka jeho, Aloisie byla dcerou hajného Tomáše. Prvky zálib a povah obou jeho rodičů vesnoubily se v duši jejich syna Františka. Jeho otci, přes jeho romantický kraj nechyběl praktický smysl, zatím co maminka darovala svému synkovi lásku k širším krkonošským lesům a přírodě vůbec. Lesy a příroda vůbec, život přirozený bez dogmat a předsudků, národ a vlast, pokrok a vytrvalost v něm jsou slova, okolo nichž se točil celý jeho život. To jsou slova, jež jako červená niť se vinou jeho bohatým dílem literárním.

Ve třech letech se stěhuje se svým otcem do Nové Paky. Tam také chodil do školy obecné a měšťanské, tam se učil také hudbě – houslím a klavíru – u učitele a skladatele Fr. Záhorského, tam se také v pozdějších letech seznámil se spisovatelem Šlejharem a sochařem Suchardou. Vliv obou těchto mistrů umění byl patrný v životě Sálově a je dodnes. ⁴¹

2.4.2 Vzdělání

Kompletní přehled a informace o Sálově vzdělání čerpám z jeho osobního výkazu. Oficiální, předtištěný a Sálovým rukopisem vyplněný dokument je stvrzen jak podpisem Sála, tak razítkem Okresního školního výboru v Hradci Králové a neidentifikovatelným úředním podpisem. Datum ani rok, kdy byl dokument vyplněn, nejsou uvedeny. Vzhledem k údajům v dokumentaci je však jasné, že materiál není starší než z roku 1928.

Obecnou školu absolvoval F. L. Sál v Nové Pace v letech 1873–1878. Na škole občanské pokračoval následující tři roky rovněž v Nové Pace a jeden rok navštěvoval německou občanskou školu v Jablonci nad Nisou. V roce 1882 nastoupil František na čtyřletý učitelský ústav v Hradci Králové, kde 18. 7. 1886 dosáhl stupně učitelské dospělosti. V květnu 1889 se stal způsobilým k výuce na obecných školách a k výuce náboženství. Své vzdělání si stále rozšiřoval. V roce 1910 získal osvědčení k výuce německého jazyka na

⁴¹ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 31. SOKA Hradec Králové.

obecných školách a o rok později absolvoval kurz pro dosažení způsobilosti vyučovat obchodní nauky na pokračovací škole. V roce 1910, 1912 a 1921 byl posluchačem univerzitního kurzu. O jeho všestranném zájmu svědčí například i absolvovaný včelařský kurz.

Pro ilustraci o pojetí dalšího vzdělávání učitelů uvádím typy kurzů z programu Sálovy legitimace posluchače univerzitního kurzu z roku 1921⁴². Program byl rozdělen do sedmi tematických okruhů. Každé téma mělo být přednášeno v rozsahu šesti nebo dvanácti hodin. Kurzy byly následující: sociologický, právnícký, kurzy lékařské, kurz geologický, přírodovědný a technologický.⁴³

2.4.3 Pedagogická praxe

Ihned po studiích započal Sál svou pedagogickou praxi. V únoru roku 1886 nastoupil jako *zatimní podučitel* na obecnou školu v Poříčanech. V rychlém sledu pak následovaly Lstiboř, Tismice, Jažkovice a Přistoupim. V Poříčanech pak v letech 1891–1897 postupoval na vyšší posty: *definitivní podučitel*, *zatimní učitel* a *definitivní učitel*. Jako *definitivní učitel* 2. třídy a následně 1. třídy prošel ještě obecnými školami v Českém Brodě a Nechanicích. V roce 1909 byl přidělen na Pražské Předměstí (městská část Hradce Králové), kde učil po dobu patnácti let.⁴⁴ Nejprve zde působil tři měsíce opět jako *zatimní učitel*. Z poznámek v osobním výkazu se dovídáme, že mu byla udělena dovolená za účelem literární práce. Dalších téměř čtrnáct let pracoval na Pražském Předměstí na postu *definitivního učitele*. Poté byl jmenován *definitivním řídicím učitelem* na obecné škole v Kuklenách⁴⁵, kam nastoupil v září roku 1924. Zde završil svou pedagogickou praxi a v roce 1928 ho ke dni 31. srpna zemská školní rada v Praze zprošťuje činné školní služby⁴⁶.

2.4.4 Členství a předsednictví ve spolcích

F. L. Sál byl rovněž členem některých učitelských spolků a jednot, které začaly vznikat po roce 1867⁴⁷, kdy byly schváleny a přijaty nové zákony. Ty mimo jiné dotvářely školskou soustavu v Rakousku. Součástí těchto zákonů bylo i povolení několika práv a

⁴² Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 12. SOkA Hradec Králové.

⁴³ Konkrétní náplň jednotlivých kurzů uvádím v podkapitole *Vzdělávání učitelů podle Hasnerova zákona*.

⁴⁴ Nemám žádné informace o tom, zda byl za první světové války mobilizován.

⁴⁵ Kukleny jsou dnes součástí Hradce Králové.

⁴⁶ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 22. SOkA Hradec Králové.

⁴⁷ ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. s. 215.

svobod, např. „právo shromažďovací a spolkové, svobodu náboženskou, svobodu tiskovou a svobodu vyučování“⁴⁸.

Za svého působení v Českém Brodě se stal předsedou místní učitelské jednoty Komenský. Ve své funkci hájil reformní snahy učitelů, kteří právě prostřednictvím spolku usilovali o osvobození školství od vlivu církve, o zlepšení pedagogického vzdělání aj. S. Semrád ve své *Zdravici k 70. narozeninám* komentuje Sálovo počínání následovně. „V Českém Brodě stal se také předsedou učitelské jednoty Komenský a v tomto svém poslání hájil s chvalně známým Oldrou J. Novotným, jednatelem téže jednoty, pokrokové snahy moderního učitelstva. Sebevědomé vystupování předsedy Sála u příležitosti biřmování římsko-katolickým arcibiskupem bylo příčinou jeho přeložení do Nechanic.“⁴⁹

Legitimní a konkrétnější doklad o Sálově „rebelii“ u biřmování nemáme, takže zde mohu jen domýšlet, jakým činem si vysloužil přeložení. Avšak na tento postih reaguje v dobovém tisku jednatel O. Novotný a místopředseda U. Sulík učitelské jednoty v Českém Brodě. „Učitelská jednota v Čes. Brodě loučí se s Vámi, se svým agilním předsedou při Vašem náhlém, persekučním přeložení se s vědomím, že Sálův případ je typicky křiklavý pro současné poměry v českém školství, kde rozhoduje několik jedinců s klerikální nebo byrokratickou zvlí proti duchu české pokrokové veřejnosti.“⁵⁰ Prohlášení je datováno k 8. červenci 1908. Začátkem září téhož roku Sál nastupuje do Nechanic.

Je třeba ale upozornit na skutečnost, že v době tohoto incidentu se Sál hlásí ke katolické církvi. Až v roce 1920 oficiálně vystupuje z církve římsko-katolické a do své smrti zůstává po stránce formální *bez vyznání*.⁵¹

Byl také členem spolku Volná myšlenka Československá. Jak praví S. Semrád v již citované *Zdravici*: „Na památném světovém kongresu VOLNÉ MYŠLENKY v Praze r. 1907 byl vyslancem a zástupcem českobrodského učitelstva, na němž tehdy mluvil Francisoo Ferrer.“⁵² (*Zdravice* byla sepsaná právě u příležitosti večírku, který Volná myšlenka pořádala k počtě Sálova výročí dne 8. října na Střelnici.⁵³)

O Sálově členství ve Vlastivědné společnosti v Hradci Králové vypovídá členská legitimace z r. 1938⁵⁴.

⁴⁸ ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. s. 215.

⁴⁹ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 31. SOkA Hradec Králové.

⁵⁰ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 30. SOkA Hradec Králové.

⁵¹ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 4. SOkA Hradec Králové.

⁵² Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 31. SOkA Hradec Králové.

⁵³ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 31. SOkA Hradec Králové.

Střelnice je kulturní dům v Hradci Králové fungující dodnes.

⁵⁴ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 25. SOkA Hradec Králové.

2.4.5 Pochvala a uznání

Dvakrát se dostalo Sálovi oficiálního uznání především za jeho pedagogickou činnost. Poprvé mu v roce 1925 vyslovuje uznání zemská školní rada za jeho osvětovou činnost, za obětavou práci v řízení vlastivědného sborníku „Královéhradecko“, za činnost „lidovými“ a za zpracovávání osnov pro zdejší okres.⁵⁵

Dále mu uděluje okresní školní výbor v Hradci Králové v roce 1927 pochvalu za dosažené výsledky při vyučování a za soustavnou snahu o zlepšení školských poměrů.

2.4.6 Publikační činnost a činnost redaktorská

V době svého působení v Poříčanech začal přispívat do následujícího tisku: Naše hlasy, Učitelství noviny, Posel z Budče, Národní listy. Tehdy začal užívat pseudonymů Láďa Soběhradský, L. Chandřanov, L. Marčanin, F. L. D. aj.⁵⁶ Zároveň začal pracovat pro Ústřední matici školskou a pro Učitelství jednotu Komenského.

V letech 1891–1895 se aktivně podílel na sběru lidové kultury pro Národopisnou výstavu československou v Praze.⁵⁷ Části sesbíraného materiálu publikoval v Českém lidu (1905)⁵⁸ a Našich hlasech. Na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895 vystavoval sbírku zvyků a obyčejů z okolí českobrodského a domácí lékárníčku (sbírku léků, olejů a koření paní Doroty Žaloudkové, kořenářky z Klučova⁵⁹). Za svůj přínos byl oceněn diplomem za vynikající zásluhy a bronzovou medailí.

V době působení na Českobrodsku (v Poříčanech) se stal redaktorem vlastivědného sborníku *Českobrodsko a Černokostecko* (1901–1903)⁶⁰ a předsedou Učitelství jednoty Komenského.

Sálovo přeložení do Nechanic a posléze do Hradce Králové podnítilo jeho spisovatelskou i pedagogickou činnost. V Nechanicích se věnoval studiu harfenictví a jeho negativnímu dopadu na vývoj a vzdělávání dětí a mládeže. Výsledky své práce publikoval ve dvou sociologických, dalo by se říci až antropologických spisech.

⁵⁵ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 58. SOkA Hradec Králové.

⁵⁶ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 31. SOkA Hradec Králové.

⁵⁷ SÁL, F. L. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 17.

⁵⁸ SÁL, F. L. – NOVOTNÝ, O. J. Lidová jména rostlin. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 14. Praha: František Šimáček, 1905. s. 72–75, 132–135, 174–176, 221–223, 372–375.

⁵⁹ Tamtéž. s. 74.

⁶⁰ Českobrodsko a Černokostecko. I., Školství. SÁL, F. L. ed., hl. spoluprac. KLÍMA, V. – VOTRUBA, A. Český Brod: Komenského, 1901–1903.

V následujících letech F. L. Sál hojně sbíral ústní lidovou slovesnost, pololidovou tvorbu, zaznamenával zvyky a tradice v regionu. Výsledky své práce vydal v několika titulech. Vydával také četné pedagogické, výchovné a naučné spisy, příručky pro své kolegy, učitele a vychovatele. Pořádal výchovné přednášky.

Od roku 1924 byl redaktorem vlastivědného sborníku *Královéhradecko – vlastivědný sborník pro školu a dům* (1924 – 40)⁶¹. Spolupracoval s L. Domečkou na obsáhlém *Místopisu soudního okresu královéhradeckého* (1928). Mnoho prací a studií publikoval v místním tisku, především v *Královéhradecku*, *Osvětě lidu*, *Kraji královéhradeckém*, v *Rozhledech* a také v *Časopisu Společnosti přátel starožitností*.

2.4.7 Monografie

Sesbíraný národopisný materiál vydal v publikacích: *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje* (1. díl, 1919), *Vlastivědné úvahy a pohádky s pověstmi 14-ti okresů kraje Královéhradeckého* (1923), *Z kraje a podhoří. Vlastivědná čítanka pro školu i dům* (1923), *Černá hodinka. Královéhradecký kraj v pohádkách, pověstech, historických zkazkách, písních i žertech* (1932).

Výchovné a naučné texty, příručky nejen pro pedagogy, jsou např.: *Co má vědět každý občan o zřízení rodinném, samosprávném, státním a společenském* (1905), *Nauka o domově – vlastivěda* (1917), *Vlastivědné úvahy a pokusy* (1923), *Pro potřebu školy a rodiny* (1924), *Školní besedy a slavnosti* (1927), *Prvouka pro 2. školní rok* (1929), *Vlastivědné zájezdy do Prahy* (1931) aj.

Sociologické studie zabývající se problematikou harfenictví vydal Sál pod názvy: *Východočeské harfenictví* (1911), *Harfenické děti* (1914).⁶²

2.4.8 Osobní a rodinný život

17. dubna 1899 se Sál oženil s Marií Klímovou, dcerou zámožného obchodníka s uhlím z Prahy. Svatba se konala v Praze v kostele sv. Jindřicha.

V roce 1900 se manželům Sálovým narodila dcera Marie, v roce 1903 syn Vladimír. Zvláštností zůstává, že ačkoliv bylo Františkovi úředně uznáno příjmení Sál (s „S“ na

⁶¹ Královéhradecko: vlastivědný sborník pro školu a dům. SÁL, F. L. ed. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1924–40.

⁶² BENÝSKOVÁ, J. – VÍCH, F. *Literární Hradec Králové. Slovníková příručka*. Hradec Králové, 1994. s. 133.

začátku) až v roce 1915, jména svých dětí i manželky vypisoval vždy s příjmením Sál. Pokud jsem zkoumala jeho podpisy na úředních a jiných dokumentech, nikde jsem nenarazila na podpis *Zál*. Křestní jména svých dětí užíval Sál ve tvarech Volod'a a Maryša. To je patrné např. z věnování sbírky pohádek. („Svým dětem Maryše a Volod'ovi připisuje otec.“⁶³)

V roce 1928 zemřela jeho žena Marie. Ve stejném roce byl F. L. Sál penzionován. Pravděpodobně v roce 1932 se přestěhoval do Prahy ke svým dětem.⁶⁴ V jeho korespondenci je dopis z Městského úřadu na Pražském Předměstí u Hradce Králové, ve kterém Městská rada potvrzuje příjem Sálovy rezignace na post městského kronikáře z důvodu *přesídlení do Prahy v následujícím roce* (dopis je z roku 1931).

František Ladislav Sál zemřel 30. května 1941 v Praze. Podle jeho úmrtního listu byla příčinou smrti celková arterioskleroza, česky – kornatění tepen. Je pohřben na Olšanských hřbitovech (Praha 3) v rodinné hrobce Klímových společně se svou ženou a jejími rodiči. V hrobce je pochovaná také jeho dcera Marie Troníčková (1900–1974) a s největší pravděpodobností její manžel Antonín Troníček (1891–1974).

⁶³ SÁL, F. L. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. 8.

⁶⁴ Skutečnost, že jeho děti žily v Praze, je patrná z kondolenci k Sálovu úmrtí a z korespondence syna Vladimíra, která je adresována do Prahy.

3. Kulturně historický kontext: dějiny školství

Následující kapitola představuje stručný nástin dějin školství, od vlády Marie Terezie do počátku třicátých let 20. století, se snahou zachytit i širší kulturně historický kontext. Vzhledem k interdisciplinárnímu charakteru práce a s přihlédnutím k profesní charakteristice všech zkoumaných osobností, pokládám za nezbytné zařadit tuto kapitolu do celé práce. Časové vymezení kapitoly je záměrně širší než období života vybraných učitelů (tzn. od roku 1851, kdy se narodil nejstarší z nich, J. Košťál, až po rok 1942, kdy zemřel F. J. Čečetka). Pro pochopení vývoje a změn ve školské legislativě je dle mého názoru nutné začít právě od reforem Marie Terezie, které měly zásadní význam pro vývoj školství v českých zemích.

S ohledem na shodnou pedagogickou specializaci A. Blažka, F. J. Čečetky a F. J. Sála (učitelé na základních školách – tehdejší obecné/ občanské a na ně navazující měšťanské školy) se zaměřuji především na události a důležité mezníky v dějinách školství, které upravovaly a měly vliv právě na elementární školství. Zároveň se věnuji vývoji a změnám ve vzdělávání učitelů.

V této kapitole vycházím z literatury týkající se dějin pedagogiky. Za hlavní a pro dané téma nejvhodnější zdroj považuji skriptum Růženy Váňové *Vývoj počátečního školství v českých zemích*⁶⁵.

3.1 Osvícenský absolutismus Marie Terezie a Josefa II.

V 18. století, které probíhalo v rakouské monarchii ve znamení osvícenského absolutismu Marie Terezie a Josefa II., se objevují první návrhy na úpravu elementárního školství. Krátce po zrušení jezuitského řádu nastává příznivá situace pro rozvoj rakouského školství (stát získává značné prostředky z bývalého majetku řádu). Na pozvání Marie Terezie přichází do Vídně Johann Ignác Felbiger, zkušený reformátor pruského a slezského školství. Vypracovává návrh, který je schválen v r. 1774 jako *Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech císařsko-královských dědičných zemích*⁶⁶.

Řád se snaží řešit problematiku veřejného školství komplexně. Tento řád zaváděl povinnost šestileté školní docházky (která ale zpočátku nebyla důsledně dodržovaná), do

⁶⁵ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

⁶⁶ Tamtéž. s. 32.

vyučování byly zařazeny praktické předměty, upravovalo se vzdělání učitelů, řeší se problematika správy a zařízení škol... Při školách normálních a některých školách hlavních se zřizují tzv. preparandy – přípravné ústavy pro budoucí učitele škol triviálních a hlavních.

Rok po schválení školského zákona navazuje Felbiger příručkou pro učitele, tzv. Knihou metodní (*Methodenbuch*)⁶⁷, která obsahuje metodické pokyny pro vyučování i školské předpisy ze školního řádu z r. 1774.

3.2 Centralizace a germanizace v první polovině 19. století (*Schulkodex...*)

Na konci 18. století a začátkem 19. vrcholí ve Francii buržoazní revoluce, následují napoleonské války. Je to ale také období, kdy se v celé Evropě začínají formovat národy.

V Rakousku končí období osvícenského absolutismu a spolu s ním se pozastavují reformní snahy v českých zemích. Nastoupený pozitivní vývoj nejen ve školství je poněkud utlumen. Vídeňská vláda se obává radikalizace obyvatelstva po vzoru Francie, proto nastoluje policejní absolutismus. Sílí germanizace a centralizace a „aliance trůnu a oltáře“. Čím dál více jsou potlačovány ideje osvícenství. Na nátlak vyššího duchovenstva je zřízena tzv. opravná studijní komise (1795)⁶⁸, která má za úkol vypracovat nový organizační řád obecného školství. Po deseti letech skutečně vydává nový řád, známý jako *Schulkodex*. „...který shrnoval všechna dosud platná nařízení v jednotný celek a svým zaměřením byl výrazem zesílení reakčních sil v zemi. Základní zásadou nového plánu bylo, že Rakousko nepotřebuje lidi vzdělané, ale dobré poddané.“⁶⁹

Paradoxně právě rakouská reforma, která měla především centralizující a germanizující charakter, vytvořila podmínky pro vznik české národní školy a *vlasteneckého učitele*⁷⁰. Požadavek šíření základního vzdělání pouze prostřednictvím německého jazyka nemohl být důsledně realizován, neboť venkovský učitel německy neuměl. Německy psané metodiky jsou překládány do češtiny a stávají se tak oporou českého učitele pro českou školu.⁷¹

⁶⁷ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 34.

⁶⁸ VESELÁ, Z. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 12.

⁶⁹ Tamtéž. s. 12.

⁷⁰ Termín *vlastenecký učitel* používám po vzoru pedagogické literatury, která s tímto výrazem běžně pracuje (někdy také *obrozenecký* nebo *národní učitel*. Jednu z definic uvádím dále v textu.

⁷¹ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 41.

3.3 Národní obrození, Metternichovský absolutismus

Přechod od feudalismu ke kapitalismu, sílící vliv buržoazie, osvícenství... to všechno byly vlivy, které podnítily nejen v Čechách národní cítění. V mnohonárodnostní habsburské monarchii sílí národnostní uvědomění česky hovořícího obyvatelstva. Toto období je v českých dějinách tradičně nazýváno jako tzv. národní obrození. Do umění a literatury se v reakci na osvícenství dostává vliv romantismu.

Odborná literatura hodnotí období první poloviny 19. století ve školství jako období stagnace a úpadku.⁷² Po napoleonských válkách dochází k utužení vlády nejen v rakouské monarchii. Je to období tzv. Metternichovského absolutismu, který se snaží vrátit a upevnit stav monarchie tak, jak byl před osvícenskou vládou Marie Terezie. Navzdory nepříznivé společenské a politické situaci, která z pohledu českého národa v zemi panuje, se stupňuje snaha o národní emancipaci. Vrcholí národní obrození, jsou zakládány významné instituce, které podněcují a stávají se zdrojem dalšího rozvoje českého národního hnutí. Vedle českého divadla a časopisů se významnou oficiální institucí stává Vlastenecké muzeum v Čechách (dnešní Národní muzeum). Začíná fungovat nakladatelství Matice česká, které vydává odbornou literaturu v českém jazyce. Při nově otevřeném muzeu funguje Sbor pro vědecké vzdělávání řeči a literatury české. Vycházejí i první odborné časopisy v českém jazyce. Česká kultura se vymezuje skrze vztah k majoritní kultuře německé. Na úsilí o „ne-německost“ a na to, jak česká kulturotvorná aktivita bezprostředně souvisela s negativní vazbou ke kultuře německé, upozorňuje V. Macura⁷³, který tento proces označuje jako „tvorbu kultury negací“⁷⁴.

3.4 Období vlasteneckých učitelů

Pedagogická literatura používá pro období národního obrození termín *vlastenecký učitel*⁷⁵ (nebo také *učitel-buditel*). Například Růžena Váňová uvádí ve svých skriptech následující definici: „Nejobecněji vzato je vlastenecký učitel takový učitel, který v podmínkách centralizující a germanizující školské reformy usiluje o českou národní školu /s

⁷² VESELÁ, Z. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 21.

⁷³ MACURA, V. *Znamení zrodu*. Praha: H&H, 1995.

⁷⁴ Tamtéž. s. 39.

⁷⁵ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 37.

českým vyučovacím jazykem, později i s českým obsahem vzdělání/, kterou chápe jako významný činitel konstituování novodobého českého národa.“⁷⁶ Podrobnému vývoji a významu vlasteneckých učitelů se v samostatné monografii *Vlastenecký učitel* věnuje E. Strnad. Za konturou totalitní ideologie, v jejímž duchu tato práce vznikla, se skrývá faktograficky i biograficky obsáhlá publikace o generaci učitelů v době národního obrození. Zdůrazňuje jejich význam pro budování českého školství a jejich odkaz se snaží dále rozvíjet. „A čemu se ještě můžeme učit s dobrým prospěchem z práce našich starých učitelů? Můžeme se od nich naučit tomu, s jakou neuvěřitelnou houževnatostí uměli v stísněných poměrech byrokratických rakouských škol chránit a pěstovat poklad lidové kultury – mateřský jazyk, zpěvnost, hudbymilovnost, oddanost hrdinům české historie z doby husitské – a na tom základě šlechtit nadání našeho lidu.“⁷⁷

Právě drobná inteligence (reprezentovaná učiteli, kněžími, úředníky...) byla zpočátku hlavním nositelem národního uvědomění. A je logické, že v tomto procesu emancipace měla důležitou úlohu právě škola.

První generace vlasteneckých učitelů (působících zhruba do třicátých let 19. století⁷⁸) je charakterizovaná převážně individuální činností. Oproti tomu následující generace působící ve čtyřicátých letech se vyznačuje právě organizovaností. Vznikají centra pedagogického hnutí jako Amerlingova Budeč, Porady pražského učitelstva aj.

3.5 Bachův absolutismus

Společensko-politická situace (národní osvobození i buržoazně demokratické hnutí) vrcholí revolučním rokem 1848. V Rakousku dochází mimo jiné i ke kritice školského systému. V r. 1848 je ve Vídni zřízeno ministerstvo vyučování. První ministr vyučování F. Sommarug se významně podílel na reformě středních škol z roku 1849⁷⁹. První učitelské ústavy pro muže jsou zakládány již v těchto letech (ústav s názvem Budeč vedl v Praze K. S.

⁷⁶ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 37.

⁷⁷ STRNAD, E. *Vlastenecký učitel. Dokumenty a materiály k vývoji učitele v době obrození*. Praha: SPN. 1955. s. 9.

⁷⁸ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 39.

⁷⁹ CACH, J. – VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. 3. Díl – 1. část, 1848–1914. K problematice podílu školských a mimoškolských institucí a názorů na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanost*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. s. 38.

Amerling⁸⁰). To znamená výrazný posun ve vzdělání učitelů. V témže roce vydává ministerstvo „dekret o prodloužení učitelských kurzů na dva roky“⁸¹, absolvent musel skládat na závěr studia teoretickou i praktickou zkoušku. Základní školství ale musí čekat na komplexnější reformu ještě dlouhých dvacet let.

Další očekávané změny (např. dle návrhů na reformu školství K. S. Amerlinga, P. J. Šafaříka, či F. Tesaře⁸²) však nepřišly ihned. Naopak porážka revoluce a nástup Bachova absolutismu znamenal krok zpět nejen ve vývoji demokratického školství. V r. 1855, kdy byl uzavřen konkordát (dohoda mezi státem a církví), se školství opět dostává do rukou církve, která má dozor nad schvalováním učebnic, nad obsazováním volných učitelských míst...⁸³

Vláda absolutismu je naštěstí zrušena v r. 1860 vydáním říjnového diplomu. To vyvolalo v Čechách politickou, hospodářskou i kulturní aktivitu. Začalo vycházet více českých novin a časopisů. V první polovině šedesátých let jsou zakládány nové spolky (pěvecký spolek Hlahol, tělocvičná jednota Sokol, učitelská jednota Komenský, Budeč...⁸⁴), ačkoliv právo shromažďovací a spolkové je obnoveno až v r. 1867⁸⁵.

Po drastické porážce Rakouska ve válce s Pruskem roku 1866 byla v rakouské monarchii uzákoněna nová ústava. Dochází k rakousko-uherskému vyrovnání. V lednu 1867 je vydán říšský zákon, který stanovuje pravidla o postavení školy k církvi⁸⁶. Tímto zákonem je zrušen konkordát z r. 1855. Církvi je ponecháno pouze řízení a organizace vyučování náboženství.

3.6 Hasnerův zákon z r. 1869

Významným momentem pro vývoj základního školství v Čechách je rok 1869, kdy je vydán říšský zákon upravující elementární školství, tzv. Hasnerův zákon⁸⁷ (podle tehdejšího ministra vyučování Leopolda Hasnera). Je třeba si uvědomit, že do tohoto roku se školství

⁸⁰ Tamtéž. s. 25.

⁸¹ VESELÁ, Z. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 28.

⁸² ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. s. 206–209.

⁸³ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 59.

⁸⁴ Tamtéž. s. 59.

⁸⁵ ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. s. 215.

⁸⁶ CACH, J. – VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. 3. Díl – 1. část, 1848–1914. K problematice podílu školských a mimoškolských institucí a názorů na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanost*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. s. 56–57.

⁸⁷ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 60.

v českých zemích řídí bez podstatnějších změn (až na dílčí reformní snahy bezprostředně po zřízení ministerstva vyučování v r. 1848) podle školního řádu z r. 1774, tedy necelé století starého.

Konečně se tak dostáváme k zákonu, který má z hlediska legislativy přímý vliv na sledovanou kantorskou čtveřici. Hasnerův zákon stanovuje osmiletou školní docházku, významně rozšiřuje obsah výuky, zmiňuje se také o možnostech vysokoškolského vzdělání učitelů obecných a měšťanských škol, uvažuje o formách dalšího vzdělávání učitelů a stanovuje pravidla ekonomického a sociálního zabezpečení učitelů (a také zřizuje nové učitelství pro ženy). Za hlavní přínosy Hasnerova zákona jsou považovány hlavně zesvětštění a zestátnění školy. Nepochybně se zlepšila kvalifikace a společenské postavení učitelů i učitelek, neboť začali dostávat plat od příslušného úřadu a nemuseli již vybírat peníze od rodičů.

V tomto zákonu byly uplatňovány následující zásady: „1. Věda a vyučování jsou svobodné. 2. O náboženské vyučování pečuje církev, státu náleží vrchní dozor. Všechny jazyky v zemi (v případě českých zemí jazyk německý a český) jsou si rovny. 4. Jako administrativní a dozorčí orgány se zřizují zemské, okresní a místní školní rady. 5. Učitelé se vzdělávají na čtyřletých učitelstvech (pedagogiích) jednotně pro národní školy.“⁸⁸

Podobně, jako všechny nové zákony, se i Hasnerův zákon potýkal s kritikou ze strany církve a velké části šlechty. Odpůrci využili sílicího nacionálního citění a označili zákon za germanizující (v Čechách skutečně vzrostl počet německých škol).

V roce 1883⁸⁹ byla vyhlášena novela, která upravovala školní docházku (z původních osmi ji zkracuje na šest let) a omezila také obsah učiva v přírodovědných předmětech. Pro příštích necelých čtyřicet let se řídila školská politika podle této novely.

3.7 Vzdělávání učitelů podle Hasnerova zákona

Čtyřleté učitelství, zřizované většinou na místech dosavadních preparand (jedno až dvouleté přípravné kurzy), byly řazeny do kategorie středních škol. Studium ukončovala tzv. zkouška dospělosti, která opravňovala absolventa vykonávat funkci podučitele nebo prozatímního učitele. Teprve po dvouleté praxi mohl podučitel složit zkoušku učitelství dospělosti, která ho povýšila na post učitele.

⁸⁸ ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. s. 216.

⁸⁹ KASPER, T. – KASPEROVÁ, D. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008. s. 98.

Na ústavech se od r. 1869 vzdělávaly odděleně i ženy. Základní obsah vzdělání byl stejný jak pro ženy, tak i pro muže: „náboženství, vychovatelství a nauka vyučovací, historie a pomocné vědy těchto nauk, mluvnice, písemnosti, literatura, matematika, /počítání, algebra a geometrie/, popisující přírodovědy /zoologie, botanika, mineralogie/, přírodopyt /fyzika a počátky chemie/, geografie a historie, nauka o ústavě vlastenecké, polní hospodářství, psaní, kreslení /geometrické a od ruky/, hudba a tělocvik“.⁹⁰ Pro ženy byly přidány ještě nauka o domácím hospodářství a ženské ruční práce.

Další vzdělávání učitelů probíhalo formou zvláštních kurzů na univerzitách. Na vysokých školách byla zřizována nová oddělení, tzv. univerzitní extenze⁹¹. Vznikla tak první forma vzdělávání učitelů obecných a měšťanských škol na vysokoškolské úrovni. Program kurzů se skládal zpravidla z přednášek filozofie, historie, literatury, lékařství, biologie a fyziologie.⁹²

Ačkoliv v této době platí v Čechách stále Hasnerův zákon přejatý z období monarchie, je z obsahu kurzu patrný posun a vliv nových tendencí v pedagogice. Program konkrétního kurzu, který absolvoval v roce 1921⁹³ F. L. Sál, byl následující: kurz sociologický (Demokratism a jeho problémy), kurz právnický (Ústava Československé republiky), kurzy lékařské (Hygiena školy, Psychotechnika), kurz geologický (O nejstarších dobách naší země), kurz přírodovědný (Dědičnost a evoluce), kurz technologický (Moderní provozování živností). Jak je z daných témat patrné, byl obsah kurzu velmi moderní. Takový, jaký před válkou nebyl možný.

3.8 Národnostní úsilí v druhé polovině 19. století ve školství

Po revolučním roce 1848 sílí v celé habsburské monarchii národnostní tendence. Zpočátku má pouze jazykový charakter (př.: „...zákon o rovném právu obou zemských jazyků na českých školách z roku 1866; roku 1869 se rozdělilo Vysoké učení technické na české a německé, na univerzitě došlo ke stejné změně v roce 1882“⁹⁴). Posléze jsou zakládány učitelské spolky (Budeč, Komenský...) a mládežnické organizace, vznikají české

⁹⁰ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 62.

⁹¹ Tamtéž. s. 83.

⁹² Tamtéž. s. 83.

⁹³ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 12. SOKA Hradec Králové.

⁹⁴ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 69.

pedagogické časopisy (Školník pro učitelstvo 1848, Beseda učitelská 1869, Posel z Budče 1848, Učitelské noviny 1886...), které dobovou národnostní problematiku reflektují. „Těžiště národnostního úsilí v oblasti školství bylo právě v počáteční škole, která jako škola celého národa skýtala širokou platformu vlivu.“⁹⁵ Nicméně tento prostor nebyl využit žádným systematickým ani koncepčním řešením. Otázce národní školy a národní výchovy se sice často věnuje pedagogická literatura, ale žádné jednotné řešení nebo návod, jak v *národním* duchu vyučovat nevzniká. Jako hlavní prostředky národní výchovy jsou považovány mateřský jazyk a reálie (dějepis, zeměpis, přírodopis).

3.9 Nové směry v pedagogice

V devadesátých letech pronikají do pedagogiky novátorská učení a ideje. Nové požadavky na vzdělávací systém si kladou za úkol „...vychovat aktivní, všestranně vzdělané jedince, kteří budou s to národ povznést a dovést ho k rozkvětu.“⁹⁶ Už nestačí jen probouzet národní vědomí a uvědomění. V následujícím období se formulují nové směry ve školství ovlivněné vývojem v jiných vědách. Od sedmdesátých let je to *herbartismus*⁹⁷ (Johann Friedrich Herbart, 1776–1841) – oficiální učení, které se vyznačovalo schematismem a formalismem. Tento způsob vyučování ale svazoval kreativitu učitelů i jejich žáků. Od 80. let se začínají rozvíjet *protiherbartovské tendence*, které kladou důraz na myšlení a dětskou tvořivost (pojetí volné školy). Zdůrazňuje se názorné vyučování, doporučují se vycházky do přírody...

Hnutí za novou výchovu se dělí na mnoho proudů, nicméně základní cíl je stejný a to „vychovat aktivního jedince schopného tvořivé účasti na pracovním procesu a tím i na rozvoji společnosti“⁹⁸. Nesmíme zapomenout rovněž na vliv *evolucionismu a pozitivismu*.

⁹⁵ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 69.

⁹⁶ Tamtéž. s. 70.

⁹⁷ Tamtéž. s. 71.

⁹⁸ Tamtéž. s. 73.

3.10 Vývoj školství v první polovině 20. století, malý školský zákon z r. 1922

Pro vývoj české povinné školy jsou důležitým pramenem rovněž učební plány a osnovy. Nové pedagogické tendence z devadesátých let 19. století se poprvé objevují zakotvené v učebních osnovách z roku 1911, které byly vyhlášeny pro německé školy v Čechách. Pro české školy s českým vyučovacím jazykem to pak byly osnovy z roku 1915⁹⁹, ve kterých se poprvé vyskytuje nový reálný předmět *nauku o domově a vlasti čili domovopis a vlastivěda*¹⁰⁰.

Nicméně snahy o celkovou školskou reformu byly stále aktuální. „Zásluhou učitelstva byla těsně před první světovou válkou jako výsledek úsilí několika desetiletí teoreticky připravena rozsáhlá vnitřní reforma českého národního školství.“¹⁰¹ Bohužel v rychlém sledu následujících politických a společenských událostí v průběhu celé první republiky nedošlo k zásadním změnám. Nová republika přejímá rakouský dualistický školský systém, který je pouze částečně upravován. První reakcí na novou politickou situaci byly v roce 1919¹⁰² pouze nové osnovy vlastivědy, zeměpisu a dějepisu pro obecné a měšťanské školy. Následoval tzv. malý školský zákon z r. 1922¹⁰³, který pozměňoval a doplňoval předpisy z dřívějších vyhlášení. Příprava nových učebních plánů a osnov byla završena vydáním definitivních osnov pro obecné školy v roce 1933.¹⁰⁴

Po celou dobu trvání první republiky však učitelstvo stále volá po reformách ve školství. Není dořešená závislost školství na církvi, národnostní otázka... Pořádají se učitelské sjezdy (první v r. 1920), na kterých se diskutuje nevyhovující stav školství a návrhy na jeho inovaci, nový požadavek na sociální výchovu (v reakci na poválečnou hospodářskou situaci).

Některé reformní snahy se učitelé pokouší individuálně uplatňovat na svých pracovištích. Období dvacátých let 20. století je v dějinách školství nazýváno jako období pokusných škol. Všechny tyto pokusy vycházejí ze stejného teoretického základu, a to z nutnosti poznat dítě co nejdůkladněji. S tím souvisí i tendence proniknout do rodin žáků a

⁹⁹ VOZDEK, M. *Vývoj učebních plánů a osnov na českých školách povinných (1869-1963). Bibliografie.* Brno: Státní pedagogická knihovna, 1965. s. 5.

¹⁰⁰ Ministerstvo kultu a vyučování. *Osnovy učebné pro školy obecné s českým jazykem vyučovacím v království Českém.* Praha: c. k. školní knihosklad, 1915. s. 5.

¹⁰¹ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 81.

¹⁰² VOZDEK, M. *Vývoj učebních plánů a osnov na českých školách povinných (1869-1963). Bibliografie.* Brno: Státní pedagogická knihovna. 1965, s. 11.

¹⁰³ KASPER, T. – KASPEROVÁ, D. *Dějiny pedagogiky.* Praha: Grada, 2008. s. 198.

¹⁰⁴ VOZDEK, M. *Vývoj učebních plánů a osnov na českých školách povinných (1869-1963). Bibliografie.* Brno: Státní pedagogická knihovna. 1965, s. 11.

navázat s nimi spolupráci. Je kladen důraz na dětskou individualitu a její přirozený rozvoj. Tyto reformní pokusy jsou však neucelené a nejednotné a plně závislé na osobnosti daného učitele.

Reformní snahy učitelů pokračují ve třicátých letech. Hospodářská krize a její následky se promítají do celé společnosti. Reformátoři kritizují rozdílný přístup dětí ke vzdělání způsobený rozdílným sociálním postavením rodičů. Nabízí řešení formou jednotných, vnitřně diferencovaných škol. Ústředním didaktickým principem měla být globalizace, která měla sdružovat probíranou látku do tzv. životních celků (dnešní prvouka, vlastivěda a přírodověda). Užívá se název *nauka o životě*. „V rámci nediferencované „nauky o životě“ se má dítě seznámit s poznatky, které mu dosud byly zprostředkovány jednotlivými učebními předměty.“¹⁰⁵

Celé období první republiky se odehrává ve znamení reformních snah, které jsou částečně řešeny malým školským zákonem z r. 1922. Přípravy a návrhy na reformu všech stupňů školství a vzdělávání učitelů jsou nakonec opět umlčeny válkou.

¹⁰⁵ VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 115.

4. Kulturně historický kontext: dějiny etnologie

V této kapitole se snažím nastínit vývoj dějin etnologie druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století, tzn. v rozmezí zhruba odpovídajícímu životu všech čtyř diskutovaných představitelů. Záměrně zmiňuji jen vymezenou dobu a nejdu hlouběji do minulosti jako v případě dějin školství.

A. Blažek, F. J. Čečetka, J. Košťál a F. L. Sál zastávali shodnou učitelskou profesi. Současně můžeme všechny, vzhledem k jejich činnosti nad rámec pedagogických povinností, označit za *vlastivědné*¹⁰⁶ pracovníky, nikoliv za etnografy nebo folkloristy. Vzhledem k této skutečnosti nepovažuji za nutné věnovat dějinám etnologie v této práci více prostoru.

Jako představitelé regionální inteligence ovlivnilo jmenované pedagogy dění okolo Národopisné výstavy československé (1895). Všichni přispívali ve větší či menší míře do Českého lidu (Sál pouze jako spoluautor příspěvku, který byl publikován v roce 1905). Někteří pokračovali v komunikaci nebo spolupráci s odbornými kruhy tehdejší etnologie (*národopisu*). Všichni ale pracovali především jako moderní a angažovaní pedagogové, kteří používali výsledky své etnografické práce jako prostředek k obohacení školní výuky. Především se jednalo o předmět *vlastivěda*, jehož název i obsah, jakožto povinného vyučovacího předmětu, prošel několika obměnami.

Ze strany odborné kritiky (myšleno z hlediska etnologie a folkloristiky) můžeme nalézt několik zmínek o Blažkovi, Košťálovi i Čečetkovi (např. v Horákově *Přehledném nástinu Národopisu československého* z roku 1933, nebo v encyklopedii EÚ AV ČR z roku 2007 *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*). Na práci F. L. Sála jsem žádnou reakci v odborných kruzích nenarazila.

V této kapitole se pokouším ukotvit životy těchto učitelů do širšího kontextu. Hodnocením jejich činnosti se věnuji v dalších kapitolách. Ve stručnosti zmiňuji politickou a kulturní společenskou situaci a následně vývoj české etnologie ve vymezeném období.

¹⁰⁶ Záměrně používám přívlastek *vlastivědný*, kterým si podrobněji zabývám a objasňuji jeho význam v následujícím textu.

4.1 Druhá polovina 19. století

4.1.1 Politická situace

Druhá polovina 19. století je obdobím, kdy v rakouské monarchii kulminuje české národnostní hnutí. Po pádu Bachova absolutismu dochází v Čechách k rozvoji kulturního a společenského života. Česká politika přechází do pasivní opozice. Následně se rozděluje politická scéna na zastánce pasivní opozice – Staročechy a na radikálnější a nacionalističtější zaměřené Mladočechy.

Po rakousko-uherském vyrovnání v r. 1867 Češi neúspěšně prosazují trialismus. Dochází dokonce k dohodě s císařem o jeho korunovaci českým králem (tzv. Fundamentální články v r. 1870), která se ale nakonec neuskuteční. Výsledkem ústupkové, tzv. drobečkové politiky je zrovnoprávnění němčiny a češtiny v úředních stycích a rozdělení pražské univerzity na českou a německou. Tajné vyjednávání Staročechů s Rakouskem o rozdělení našeho území na německé a české (tzv. punktace) končí porážkou Staročechů ve volbách r. 1891. V devadesátých letech probíhá boj za volební právo. Rovněž se začíná diferencovat česká politická scéna. Vznikají nové politické strany.

4.1.2 Rozvoj kulturního života

Po skončení Bachova absolutismu a po vydání nové ústavy v r. 1861 dochází k uvolnění a hlavně k obnovení kulturního dění. Jsou zakládány spolky (Sokol, Hlahol, Umělecká beseda...), je položen základní kámen Národního divadla. Druhá polovina 19. století je také obdobím, kdy nejen v Praze, ale na celém území Čech vznikají muzea. Vydává se větší množství česky psaných novin a časopisů. Literární tvorba se kumuluje okolo almanachu Ruch a časopisu Lumír. Snaha o českou národní emancipaci prostupuje nejen literaturou, ale veškerou uměleckou tvorbou té doby. Ať už v hudbě (Bedřich Smetana, Antonín Dvořák, Leoš Janáček...) nebo ve výtvarném umění (Josef Mánes, Mikoláš Aleš, Alfons Mucha, Max Švabinský...).

4.1.3 Vývoj etnologie

Z hlediska dějin etnologie je druhá polovina 19. století dobou, kdy se rychle mění struktura společnosti. Rozvíjí se průmysl a hospodářství, zvětšují se města. Dochází

k uvolnění v kulturním a veřejném životě. Veškerým děním prostupuje silící nacionalistická tendence.

Na počátku tohoto období je etnografická práce poměrně roztržštěná. Doznívá romantismus a s ním typická idealizace venkova. „Je příznačné pro českou etnografii, že se obrací v této době na široké vrstvy národa prostřednictvím novin a časopisů, které byly v této době prudkého národnostního vzestupu hojně čteny.“¹⁰⁷

Současně vzniká i svérázové hnutí. „Tak při politických manifestacích se objevovala například selská banderia s jezdci oděnými do lidových „krojů“, selské svatby bohatých sedláků vynikaly obzvláštní stylizovanou „českostí“ s použitím všech starých obyčejů.“¹⁰⁸

Organizují se sběry etnografického materiálu. Sběrem lidových písní a pohádek se zabývá například pohádková komise studentského spolku Slavia. Vzhledem ke spolupráci se širokým okruhem spolupracovníků vznikají první příručky pro sběratele. V roce 1879 to je *Navedení pro sběratele národních pověstí*¹⁰⁹.

V sedmdesátých letech 19. století se rozvíjí publikace v časopisech místních vlastivědných pracovníků, především v oblasti lidových obyčejů, zvyků a pověr z různých krajů a oblastí. Tento rozvoj vlastivědné práce svědčí o změnách v české společnosti a o rozšíření zájmu o etnografický materiál.

„V celku je možné shrnout, že česká etnografie tohoto období neodrážela skutečný život vesnice v soudobých podmínkách, ale zabývala se převážně studiem rysů kultury a způsobu života, které se na vesnici udržovaly pouze v přežitcích, nebo již vůbec ze života zmizely.“¹¹⁰ Zároveň je třeba si uvědomit, že se rozšiřuje okruh zájmu. Není to už jen slovesnost a píseň (to je klasicky obrozenecké), ale roste zájem i o materiální kulturu (zakládání muzeí).

Léta devadesátá jsou významným obdobím pro českou etnografii. Vzkvétající výstavnictví vrcholí v tomto desetiletí hned dvěma událostmi. Na Všeobecné zemské jubilejní výstavě v Praze roku 1891 slaví úspěch její část, tzv. česká chalupa, která rozpoutala vlnu okresních a městských národopisných výstav a podnítila zájem o soubornou národopisnou výstavu. V okresech vznikají přípravné výbory národopisné výstavy, organizují se sběry, do kterých se zapojuje široká veřejnost. Do této přípravné fáze se zapojil mezi například i F. L.

¹⁰⁷ ROBEK, A. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 64.

¹⁰⁸ Tamtéž. s. 65.

¹⁰⁹ Tamtéž. s. 65.

¹¹⁰ Tamtéž. s. 67.

Sál. V jedné ze svých publikací se ke sběru vyjadřuje takto: „A byla to sběrací práce pro Československou národopisnou výstavu v Praze (od r. 1891 do r. 1895), která mě přiblížila lidu, naučila mě znáti jeho minulý i přítomný život hlavně po stránce národopisné.“¹¹¹

Ve stejném roce zakládá Čeněk Zíbrt a Lubor Niederle první český etnografický časopis *Český lid*.

Pod vlivem příprav na Národopisnou výstavu vzniká v roce 1893 Národopisná společnost československá a v roce 1895 je v Praze konečně zahájena Národopisná výstava československá, která sehrála významnou roli politického manifestu českého národa. Pro etnografii měla význam především sebraným množstvím materiálu, ale také vznikem institucí, organizačních center a časopisů (Národopisné muzeum, Národopisný věstník Československý...). Sbírký krajinských výstav se většinou stávají základem sbírek nově vznikajících okresních a městských muzeí. „Kolem městských muzeí vyrostla i centra národopisné a vlastivědné práce v musejních spolcích, z nichž mnohé začaly vydávat i své vlastní časopisy.“¹¹²

Vzhledem k intenzitě *národopisného* dění v devadesátých letech není divu, že Jiří Horák nazývá tuto dobu *rozkvětem národopisu vědeckého*¹¹³. Je však třeba si uvědomit, že opravdu *odborná* etnografie se v té době teprve začíná rodit. Jako akademická disciplína, kterou lze studovat, vzniká až o několik desítek let později. Veškerou práci dělají intelektuálové – laici, vzdělaní v jiných oborech, a velmi často jsou to na venkově právě učitelé.

Antonín Robek ve svém *Nástinu dějin české a slovenské etnografie* (1964) používá často přívlastek *vlastivědný* (časopis, hnutí, činnost...) pro dění okolo Národopisné výstavy na regionální úrovni. Například:

„Jsou to právě devadesátá léta, kdy byl položen základ vlastivědných časopisů...“

„Vlastivědná činnost vrcholila v této době ve snahách o napsání krajinských i vlastivědných etnografických monografií. Velkou zásluhu o vznik tohoto hnutí mají zejména venkovští učitelé a maloměstská inteligence.“

„Je tedy zřejmé, že vlastivědné hnutí značně rozšířilo zájem o etnografický materiál...“¹¹⁴

„Minulost je v dílech vlastivědných pracovníků idealizována...“¹¹⁵

¹¹¹ SÁL, F. L. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 17.

¹¹² ROBEK, A. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 109.

¹¹³ HORÁK, J. *Národopis československý. Československá vlastivěda*. Díl 2, Člověk. Praha: Sfinx, 1933. s. 408.

¹¹⁴ ROBEK, A. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 109.

Ačkoliv v textu není nikde definováno, co nebo koho ono *vlastivědné hnutí* představuje, zařadila bych do tohoto vlastivědného dění právě všechny čtyři v této práci sledované učitele. Oni sami se ve svých publikacích zabývali předmětem vlastivědy, operovali s termínem *vlastivědec*, přispívali do regionálních vlastivědných sborníků, nebo se dokonce podíleli na jejich redakci. Podrobněji se jejich etnografickou a vlastivědnou činností zabývám v dalších kapitolách.

Následující výklad vychází z Robkovy práce. *Za vlastivědné hnutí* z hlediska etnologie by se daly považovat činnosti osob a institucí, které se pro své účely zabývaly mimo jiné etnografií a folkloristikou na amatérské úrovni.

4.2 Počátek 20. století (do 2. světové války)

4.2.1 Politická situace

Na počátku 20. století v Čechách vrcholí venkovské hospodářské hnutí. Je založena agrární strana, která se před první světovou válkou stává nejsilnější stranou. Češi bojují za všeobecné a rovné hlasovací právo.

V průběhu první světové války vrcholí národně osvobozenecský boj, který je završen vznikem samostatné Československé republiky. Rozšířilo se politické spektrum, vzniklo několik nových politických stran (i německých).

Je třeba si uvědomit, že Československo je v meziválečné době mnohonárodnostní stát, který kromě národnostních řeší i řadu sociálních a hospodářských problémů. Po překonání poválečné krize dochází ve dvacátých letech k rychlému ekonomickému rozvoji. V letech třicátých dopadá i na Československo hospodářská krize, zvyšuje se nezaměstnanost. V politické scéně se radikalizuje dělnické hnutí, vyostřují se národnostní problémy a sílí nacionalismus.

Období první republiky ukončuje Mnichovská dohoda. Končí období demokratického státu a politické plurality. Začíná druhá světová válka.

¹¹⁵ ROBEK, A. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 110.

4.2.2 Rozvoj kulturního života

Kulturní vývoj je úzce spjat s politickým a společenským děním. Proto také období válek zpravidla působí nepříznivě pro kulturní život a umění. Uvolnění společenské situace po první světové válce se odráží i v kultuře první republiky. Demokratický stát dává prostor pro svobodné vyjádření a nové umělecké směry. Vzhledem k silnému německému vlivu z let předchozích se česká meziválečná kultura snaží z tohoto vlivu vymanit.

Po válce je založena v Brně nová univerzita. Literatura zaznamenává silný ohlas války, vzniká řada válečných románů. Nastupuje avantgardní generace, která se sdružuje v umělecké skupině Devětsil. Avantgarda proniká i na divadelní prkna. Jsou zakládána nová divadla (např. Osvobozené divadlo). Vzniká nový básnický směr – poetismus. Sociální problémy reflektuje proletářská literatura.

V hudbě dozívá romantismus a nastupují nové směry (impresionismus, expresionismus...), z Ameriky k nám začíná pronikat jazz a swing. Moderní směry se projevují i ve výtvarném umění (kubismus, surrealismus...).

4.2.3 Vývoj etnologie

Z hlediska dějin etnologie, především tedy podle nástinu A. Robka, jsou výsledky etnografické práce na přelomu století nástrojem agrárního hnutí. „A právě vlastivědná činnost, navazující na starší tradice odborného studia vesnice, sehrála v tomto období značný význam pro budování agrární strany.“¹¹⁶ Idealizace vztahů a poměrů na venkově, která deklaruje vesnici jako společnost bez třídních a sociálních rozdílů, je hlavním argumentem agrární strany. Ta využívá veškerých kulturních prostředků pro prosazení svých cílů. Vydává politické, kulturní i historické časopisy, ve kterých zveřejňuje etnografické materiály různé úrovně, od silně ideologizovaných po vynikající odborné analýzy historických pramenů k dějinám oboru i jednotlivým tématům.

Robek opět upozorňuje na práci vlastivědných pracovníků následovně: „Vidíme tedy zcela zřetelně, že etnografická práce v pojetí vlastivědných pracovníků v tomto období jasně pomáhá agrární straně, ať již jednotliví pracovníci jsou jakéhokoliv osobního politického přesvědčení.“¹¹⁷ Tento příliš ideologizující výklad je ale třeba brát s rezervou. Etnografie-

¹¹⁶ ROBEK, A. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 126.

¹¹⁷ Tamtéž. s. 130.

etnologie je společenská věda a jako taková je snadno použitelná, využitelná a zneužitelná pro *jakékoliv* ideologické interpretace. Agrární strana byla opravdu silná a mocná a agráři s etnografy spolupracovali (např. Josef Kazimour¹¹⁸). Přesto se většina vlastivědných pracovníků věnovala na venkově klasickým sběrům materiálu a folkloru, spolupracovala s místními muzei a regionálními časopisy, někteří s baráčky, jiní i s Českým lidem. Návaznost na agrární stranu byla někde silná, jinde méně. Různila se i odborná kvalita těchto amatérských aktivit a prací.

Jestliže v předválečném období funguje etnografický materiál dobře coby nástroj politických cílů, není tomu jinak ani v době první republiky. Dle Robka získala pro předchozí období etnografie přívlastek *agrární*. Po první světové válce je to navíc *buržoazní etnografie*.

Pro odbornou etnologii je ale meziválečné období důležité tím, že národopis je možné studovat na univerzitě. Od roku 1933 na Univerzitě Karlově, v Bratislavě už od roku 1925. V roce 1936 vychází v rámci Československé vlastivědy svazek Národopis, vynikající syntéza, na které se podílejí přední osobnosti (Chotek, Horák, Stránská...). Dále se rozvíjí publikace časopisů. Trvá zájem a aktivita venkovských vlastivědných pracovníků, kteří často spolupracují s regionálními muzei. Ačkoliv prvorepublikové muzejnictví postrádá dostatek odborných muzejních pracovníků, jsou přesto tyto instituce na dobré úrovni.

Období první republiky je rovněž doba, kdy pokračuje rozvoj svérázového hnutí. Zdá se, že etnografie té doby je veskrze propojená se vším *národním*.

Vycházím-li z práce A. Robka *Nástin dějin české a slovenské etnografie* (1964), dalo by se hodnotit toto období dějin české etnologie jako doba, kdy se etnografická práce stala nástrojem politiky. Zpočátku fungovala jako prostředek národního uvědomění. Posléze byla využita v programu agrární strany a v meziválečném období posloužila opět k umocnění národního cítění občanů nové samostatné demokratické republiky.

Toto hodnocení podléhá silné ideologizaci, která je jednostranná a zkreslující. Na druhou stranu politické dění dané doby je natolik zásadní pro upevnění české národní identity, že prostupuje skutečně celým společenským a kulturním životem. Etnografie se zdála být nejvhodnější odbornou disciplínou pro tyto účely. Je obtížné a vlastně i neobjektivní nazírat na problematiku tohoto období bez úplného historického kontextu.

A nakonec byl to i autorův záměr „...napsat přehled české a slovenské etnografie od období vzniku po současnost se soustředěním na otázky společenského působení etnografie a

¹¹⁸ ROBEK, A. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 130.

na spojitost jednotlivých proudů etnografie s politickými problémy dané doby.¹¹⁹ Ale určitě nelze tvrdit, že to je pro dějiny oboru jediná možná charakteristika tohoto období.

¹¹⁹ ROBEK, Antonín. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. s. 170.

5. Vlastivěda ve vývoji učebních plánů a osnov na českých povinných školách

Na přelomu 19. a 20. století a také v období první republiky vrcholí snahy české pedagogiky o reformu školství na všech úrovních. Hovoří se o zúčelnění výuky, o praktickém vyučování a o nových didaktických principech. Jako jedno z východisek pro dosažení takového pojetí vyučování představuje zavedení vlastivědy do povinné školní docházky. A právě vlastivěda skýtala pro učitele tohoto období možnost realizace a využití etnografické práce a etnografických materiálů.

Vlastivěda jako vyučovací předmět zůstala v povinné školní výuce dodnes. Navazuje na prvouku a je součástí výuky ve 4. a 5. třídě základních škol. Vlastivěda, jejíž základy spočívají z velké části právě v oblasti lidové kultury, představuje prostor, kde se žáci základních škol ve větší míře konfrontují s pojmy jako národ, vlast, dědictví, tradice, region, ... tedy s obvyklými předměty studia současné etnologie a kulturní antropologie.

V následující kapitole zachycuji vývoj učebních plánů a osnov předmětu vlastivěda od jeho zavedení do povinné školní docházky v roce 1915 až po vyhlášení definitivních osnov v roce 1933, tedy období, ve kterém působili vybraní představitelé kantorské generace. Vycházím z výnosů a nařízení, které byly uveřejněny ve věstnících ministerstev školství a zemských školních rad. Konkrétně se jedná o *Věstník vládní u věcech škol obecných v království Českém*, ročník 1915 a následně o *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*, ročníky 1918-1919, 1923, 1926 a 1933.

Vynesení c. k. zemské školní rady ze dne 23. února 1915, č. I. 243/17 ai 1915/9419, ve příčině nových normálních osnov učebných pro školy obecné s českou řečí vyučovací. (Platné pro obecné školy v Čechách.)¹²⁰

Poprvé byla oficiálně zařazena vlastivěda do povinné školní docházky vyhlášením nových osnov¹²¹ v roce 1915 pro školy s českým jazykem vyučovacím. V těchto osnovách se sjednocuje učivo reálií v jediný předmět „v nauku o domově a vlasti čili domovopis a

¹²⁰ Věstník vládní u věcech škol obecných v království Českém, 1915, Č. 5, s. 55

¹²¹ Ministerstvo kultu a vyučování. *Osnovy učebné pro školy obecné s českým jazykem vyučovacím v království Českém*. Praha: c. k. školní knihosklad, 1915.

vlastivědu“¹²². Z praktických důvodů se v osnovách pracuje pouze s názvem vlastivěda, ačkoliv v dobových publikacích (například učitelských pracích aj.) se stále používají i další uvedené názvy. Pro ilustraci nacionalistického charakteru nových osnov uvádím jednu z obecných poznámek k osnovám, která zní: „Osnovy dbejte biologických, psychologických a sociologických motivů a vztahů národních a hovte celým svým rázem duchu národa českého.“¹²³ Uvedené doporučení se dokonce odkazuje k úvodu osnov z roku 1898, který byl s drobnými obměnami použit i v osnovách v r. 1915.

Vlastivěda byla v rámci okruhu reálných předmětů zavedena pro 3. – 5. třídy obecné školy, tzn. na nižší stupeň a na vyšším stupni byla již rozšířena a nahrazena jednotlivými reálnými předměty (zeměpis, přírodopis, přírodopis a dějepis). Obecným účelem předmětů spadajících do okruhu reálií bylo „...poznati v základních rysech vývoj veškerenstva, aby budoucí občané měli porozumění pro jevy přírodní a pro sociální útvary společnosti lidské a tím aby jim byl zjednán věcný základ názoru světového.“¹²⁴ Cíl vlastivědného vyučování definovali autoři v osnovách jako „...schopnost, vyjadřovati se jednoduchou formou o domácích poměrech samostatně pozorovaných, pokud jsou přístupny duševnímu obzoru dětskému ve 3., 4. a 5. školním roce... Probírají se tu domácí pohádky a pověsti, mravy a zvyky, přísloví a pořekadla, společenské a hospodářské poměry domácí, okolní jevy přírodní a fyzické, práce domácího lidu, nejdůležitější zřízení občanská, humánní, všeobecně prospěšná, popisy míst dějinně památných, vše to na společném podkladě pozorování a seznávání domácího místa s okolím, domácího kraje i celé vlasti konečně celé naší říše Rakousko-uherské.“¹²⁵

Dále se kladl velký důraz na vlastní zkušenost a názor žáků, proto jsou doporučovány účelné a poučné vycházky. „Účelem poučných vycházek jest pozorování a poznávání přírody a její účelnosti, vlasti a jejích krás a památností, lidu a jeho zaměstnání a života; tím se pěstuje u dětí nejen zájem pro okolní svět a zjevy přírodní, ale i smysl pro krásu a lásku k vlasti.“¹²⁶ Kromě vycházek apeluje vyhlášení na užívání kvalitních a dobrých pomůcek. I zde se zmiňuje důležitost a edukační význam lidových uměleckých prací a dalších příkladů „kultury domácího kraje“¹²⁷.

¹²² Ministerstvo kultu a vyučování. *Osnovy učebné pro školy obecné s českým jazykem vyučovacím v království Českém*. Praha: c. k. školní knihosklad, 1915. s. 5.

¹²³ Tamtéž. s. 6.

¹²⁴ Tamtéž. s. 11.

¹²⁵ Tamtéž. s. 11.

¹²⁶ Tamtéž. s. 12.

¹²⁷ Tamtéž. s. 12.

Tato obecná doporučení byla podrobně rozvedena v konkrétních osnovách pro různé typy obecných škol (obecná škola jednotřídní/dvou, ... více-třídní). Stále se zde opakoval důraz na poznání života domova a vlasti, okresu a kraje. Obraz minulosti národa a vlasti byl při výuce ilustrován národními pověstmi, historické události byly reflektovány se zvláštním zřetelem k námětům a památkám konkrétní školní obce. Učivo se mělo vždy odkazovat k lokálnímu, žákům důvěrně známému prostředí.

O vyučování občanské nauce na školách obecných a občanských. (Č. 37581, 29/VIII 1919.)¹²⁸

Nová samostatná republika si žádala nové ústavní zákony a s tím související i úpravy ve školské legislativě, což se mělo projevit také v zavedení občanské nauky. Před českým vzdělávacím systémem teď stál rovněž úkol „...vychovávatí příští uvědomělé občany a pěstovati občanské ctnosti, pokud jen to připouští duševní vývoj žactva na tom kterém stupni.“¹²⁹ Z výnosu MŠANO (Ministerstva školství a národní osvěty) z roku 1919 vyplývá, že otázka zavedení občanské nauky jako samostatného vyučovacího předmětu je stále otevřená, proto je k naplnění očekávání výchovy uvědomělých občanů vznesen prozatím alespoň apel na veškeré učitelstvo, školní dozorce a úřady, „...aby již nyní věnovali občanské nauce při práci školní zvláštní pozornost. Při žádném předmětu učebním necht' se nezamešká příležitosti, aby se promlouvalo a poučovalo o jednotlivých vhodných partiích z občanské nauky.“¹³⁰ K tomu mají učitelé prozatím čerpat především z osnov dějepisu.

Můžeme zde tak zřetelně pozorovat důležitost historického odkazu pro tehdejší výchovu k národnímu občanství. Nová republika se identifikuje skrze své občany na základě významných historických osobností a událostí. Důležitost role školy v procesu budování občanské uvědomělosti vyzdvihuje i první československý ministr školství G. Habrman¹³¹. Uvádím zde proto část jeho stati *O výchovném významu naší doby*, která byla otištěna v předchozím čísle Věstníku ministerstva školství a národní osvěty, ročníku 1919.

HABRMAN: O výchovném významu naší doby (č. 3303, 15./I. 1919)

„Doba, ve které žijeme, je tak bohatá událostmi, z nichž pozorný divák může nabýti nejcennějších poučení, že je nemyslitelno, aby škola nesnažila se využití této vzácné

¹²⁸ *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1918-19, Č. 14. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1918-1919. s. 231-232.

¹²⁹ Tamtéž. s. 231.

¹³⁰ Tamtéž. s. 231.

¹³¹ Habrman Gustav. BARTOŠ, J., KOVÁŘOVÁ, S., TRAPL, M. *Osobnosti českých dějin*. Olomouc: ALDA, 1995. s. 94.

příležitosti ve prospěch vzdělání mládeže jí svěřené. Zjevy veliké, ano nesmírné důležitosti, o jakých dříve žák dovídal se jen z knih a učitelova výkladu, odehrávají se nyní před jeho očima, nebo se odehrávaly v nedávné minulosti, a jest věcí učitelovou, aby obrátil k nim pozornost žáků a hlavně, aby jim vyložil jejich význam a dosah.

Válka nedávno skončená a ještě doznívající, převraty politické, rozpadávání starých a tvoření nových států, vznik nových úkolů hospodářských, hlavně pak budování našeho vlastního státu a zjevy politické i sociální, jež je provázejí – to vše jsou události, z nichž může škola vytěžit řadu poznatků po stránce dějepisné, zeměpisné, hlavně poučením v oboru nauky občanské a jichž může užití výhodně také ve smyslu výchovném, když zdůrazní jejich stránku mravní a sociální.¹³²

Sílu historického okamžiku, kterým vznik samostatné republiky bezpochyby byl, si nový ministr dobře uvědomoval. Apel na morální a společensky výchovný aspekt vyučování můžeme pozorovat ve většině jeho statí. Prvorepublikový nacionalismus se logicky musel projevit i ve školství, což mělo za následek konstituování dalšího nového předmětu, občanské nauky, který velmi úzce souvisel s vlastivědným vyučováním.

O změně učebné osnovy zeměpisu a dějepisu na školách měšťanských. (Č. 25.256. 7./VII. 1919.)

Záměrně zde zmiňuji vyhlášku, která se netýká přímo vlastivědy a občanské nauky jako takové, ale jejíž obsah je věnován *výchově k vlasti* v dalších reálných předmětech, konkrétně v zeměpisu a dějepisu. (Vyhláška je pro školy měšťanské, nicméně se stále jedná o reálné předměty, které jsou přímým pokračováním výuky vlastivědy na nižším stupni. Proto zde uvádím několik dalších poznámek k nacionalistickému charakteru výuky.)

Výchovná stránka dějepisu je popsána následovně: „Kulturní dějiny národní, líčení zápasů a bojů o náboženské, mravní a sociální osvobození lidstva, životní síla a osudy velikých průkopníků a věstců, mužů a žen, zasloužilých o pokrok lidstva poskytují mnoho výchovných momentů, aby mládež vedena byla k účinnému vlastenectví, k lásce a obětavosti k národu, k snášenlivosti náboženské i národní, k uvědomělému občanství a humanitě.“¹³³

¹³² *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1918-19, Č. 14. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1918-1919. s. 16.

¹³³ Tamtéž. s. 163.

Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 11. dubna 1923, čís. 44457-I, jímž se vyhlášují učebné osnovy občanské nauky a výchovy pro školy obecné, občanské a pro jednorocní kursy při školách občanských.¹³⁴

Zákonem ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. z. a n. (tzv. Malý školský zákon), byla zavedena občanská nauka a výchova do škol obecných a občanských. Účel tohoto nového předmětu byl popsán následovně. Má obsahovat základní poznatky o československém státě, o státních formách a zřízeních vůbec, o životě hospodářském, sociálním, politickém a kulturním. Má vést k výchově občana tak, aby každý bez rozdílu byl schopen chápat svá občanská práva a povinnosti k republice, jejímž je členem. Občanská výchova má vychovávat k demokracii, k lásce k národu, ke vzájemné snášenlivosti, úctě a lásce.¹³⁵ Na tomto obecném základě byly vypracovány osnovy občanské nauky a výchovy, které by měly zohledňovat naukový a výchovný úkol nového předmětu.

Na nižším stupni (1. – 2. třída) se připojuje učivo občanské nauky k prvoučnému učivu (domov, škola, obec, okolí). Doporučuje se organizace výchovných besed, jichž se mohou účastnit žáci napříč všemi stupni. Pro 3. – 5. třídu se učivo připojuje k výuce vlastivědy. Opakovaně je kladen apel na výchovné využití praktického i teoretického vyučování. Znovu jsou zdůrazňovány vlastivědné vycházky po okolí a pořádání žákovských besed.

„Má-li vésti vyučování občanské nauce a výchově k dokonalejšímu životu občanskému, musí také žáka nabádati, aby měl úctu před náboženským a politickým přesvědčením druhého, i aby ctil národní jeho příslušnost.“¹³⁶

Na vyšším stupni (6. – 8. třída) je poukázáno především na společenskou stránku výchovy. „...žák, jemuž jest vštěpovati společenské ctnosti, budiž uváděn v společenský život národního a státního celku a budiž mu ujasněn poměr jedince ke společnosti.“¹³⁷

Celý výnos je pouze rámcovým návodem k vypracování podrobného rozvrhu, který má zpracovat v každém okrese okresní školní výbor. V doporučení ministerstva je rovněž zohledněn požadavek na komplexnost celé výuky na základních školách. Občanská nauka se má vyučovat v co možná nejtěsnějších souvislostech s ostatními předměty. V ideálním případě by měla pronikat veškerý školský život. „Souvislost občanské nauky a výchovy s některými předměty bude větší, s jinými menší. Nejblíže bude nový předmět vlastivědě, dějepisu a jazyku vyučovacímu, ale i jiné předměty mohou těžiti z občanské nauky a výchovy

¹³⁴ *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1918-19, Č. 10. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1923. s. 210-219.

¹³⁵ Tamtéž. s. 210.

¹³⁶ Tamtéž. s. 212.

¹³⁷ Tamtéž. s. 211- 212.

a budou naopak jí dodávat obsah ze svého učiva. Tak na příklad možno užití výchovně v občanské nauce a výchově vhodných prvků z náboženství, rovněž učiva z přírodovědy, z nauky o domácím hospodářství... a z počtů.¹³⁸ Jak vidíme na úryvku, občanská nauka prostupuje nejen humanitní předměty, ale také přírodovědné i technické.

Nemalé nároky jsou kladeny na osobu každého pedagoga, který by měl neustálou četbou prohlubovat své znalosti ze všech vědních oblastí, týkajících se občanské nauky. „Učitel musí být živým příkladem všech občanských ctností, k nimž má vésti své svěřence.“¹³⁹

Kromě všech výše uvedených aspektů je neustále zdůrazňována praktická stránka výuky a důležitý význam součinnosti všech činitelů, které mají vliv na občanskou výchovu v širším smyslu, tj. rodina, škola a společnost. Osnovy jsou vyhlášeny zatím na tři roky a nabudou obecné platnosti od začátku školního roku 1923/24.

Osnova pro školy obecné:

I. stupeň nižší (1. – 3. školní rok)

Prvoučné učivo na nejnižším stupni bylo zaměřeno hlavně na duševní rozvoj žáků a na osvojení dobrých zvyků.¹⁴⁰ Vyučovaná látka byla rozdělena do následujících tematických bloků: rodina a škola, zdraví, chování, příroda a obec.

II. stupeň střední (4. a 5. školní rok)

Na středním stupni se navazuje na vyučování a domově (vlastivědu) a rozšiřuje se žákovo poznání o větší společenské celky. Od nejbližšího žákova přirozeného okolí (rodina, škola, obec...) se od 4. třídy žáci musí konfrontovat s abstraktními pojmy národ, vlast a společnost. Výuka je soustředěna v následujících tematických okruzích:

- Domovina, národ, vlast (v tomto okruhu již mají být žákům definovány a vysvětleny mimo jiné pojmy národ a vlast. V popisu tohoto okruhu se objevují hesla jako: Miluj národ a vlast! Národní svornost. Vlastenectví, vlastenci...¹⁴¹)
- Zdraví
- Chování

¹³⁸ *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1923, Č. 4. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1923. s. 213.

¹³⁹ Tamtéž. s. 213.

¹⁴⁰ Tamtéž. s. 214.

¹⁴¹ Tamtéž. s. 215.

- Společnost (tento okruh je specifikován pojmy: lidé, jejich zaměstnání, práce, blahobyt, potřeba společnosti, vzájemná závislost lidí, úcta k lidské práci...)
- Vzdělání (osnovy zdůrazňují prospěch vzdělání pro národ a potřebu neustále kultivace v tomto směru. Vedle knih se zde také poukazuje na vzdělávací funkci muzeí, uměleckých výstav, historických památek a jejich ochranu.)
- Příroda (okrašlování obce, vycházky do přírody, vznešenost přírody, skauting...)
- Zřízení státní a občanská (povinnost k obci, občanům, okresu, zemi, státu...)

III. stupeň vyšší (6. – 8. třída)

Na vyšším stupni by mělo vlastivědné (občansko-naukové) vyučování sjednocovat výchovné prvky všech dalších předmětů. Očekává se, že žák bude „...získán pro všechno pravdivé, dobré a krásné, v přírodě i ve společnosti, aby vospěl v řádného občana republiky a účinného člena lidské společnosti.“¹⁴² Opakují se zde podobné tematické bloky jako na středním stupni, rozšířené o témata *lidskost* a *občanské ctnosti*. Sledované učivo je zde již reflektováno v souvislostech, které zahrnují celou společnost. Žák by si tak měl v průběhu výuky osvojit způsob uvažování a myšlení v (s použitím dnešního výrazu) globálním měřítku. Vyučovací bloky vypadají v 6. až 8. třídě následovně:

- Národ a společnost (původ rodiny, národa a společnosti, národ, národní zápasy, vlastenectví...)
- Zdraví
- Práce
- Vzdělanost (zde opět není opomenut význam školy pro národ a lidstvo, jako další důležité vzdělávací prvky jsou uvedeny čtenářské besídky, divadlo, biograf, koncerty, výstavy, muzea, literatura - umění...)
- Občanské ctnosti
- Lidskost (úcta k člověku, bratrství, společné statky lidstva, rovnost národů, válka, militarismus – obrana vlasti, světový mír...)
- Příroda
- Zařízení občanská a státní (občanská práva a povinnosti, ctnosti a nectnosti, stát, státní znak, vlajka, hymny, stát a národnost, politické vzdělání...)

¹⁴² *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1923, Č. 5. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1923. s. 216.

Výnos MŠANO ze dne 26. června 1926, č. 27080-I, jímž se prodlužuje platnost učebních osnov občanské nauky a výchovy pro školy obecné, občanské a pro jednorocní kursy při školách občanských. (Osnovy vyhlášené ministerským výnosem z 11. dubna 1922, čís. 44457_I.)¹⁴³

Tato vyhláška nezavádí žádné změny v učebních osnovách, pouze prodlužuje platnost osnov stávajících, které vycházejí z Malého školského zákona z roku 1922.

Výnos ministerstva školství a národní osvěty ze dne 10. července 1933, č. 67311/33-I, jímž se upravují a vyhláší definitivní normální učebné osnovy pro obecné (řudové školy)¹⁴⁴

Nová podoba učebních osnov, které zahrnovaly i výuku vlastivědy, byla schválena v roce 1933. Na novém konceptu vlastivědy se výrazně podepsal N. Černý, který se tímto tématem zabýval již od vzniku samostatného Československa.¹⁴⁵ Nový přístup k problematice vlastivědy přinesl především principy tvořivosti, individualizace vyučování a důraz na samostatnou práci žáků.

Škola „...má vychovávat ke kulturním a mravním cílům, za kterými jde národ, stát a lidstvo. ... Národní výchova je důležitým prostředkem výchovy společenské, zejména občanské, která má vychovávat žactvo k vědomému a ochotnému plnění občanských povinností, k národní snášenlivosti a k oddanosti k Československé republice.“¹⁴⁶

I v těchto osnovách se vyzdvihuje komplexnost a provázanost výuky. Jako základní předmět, který sjednocuje školní vyučování je na nižším stupni prvouka, na středním (4. – 5. třída) pak vlastivěda ve spojení s občanskou naukou a výchovou, na vyšším stupni (6. – 8. třída) jsou to pak jednotlivé reálné předměty spolu s občanskou naukou.¹⁴⁷ Jak je patrné, vlastivědné vyučování představovalo v primárním vzdělávání klíčovou sjednocovací úlohu veškerého učiva. Vlastivěda tak tvořila jednotný naukový rámeček, který v sobě měl loučit veškerou výuku.

Občanská nauka a výchova měla dle nových osnov: „pěstovati žakovu povahu a vésti k slušnému chování. Vychovávat k demokratickému soužití ve společnosti, k oddanosti

¹⁴³ *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1926, Č. 7. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1926. s. 176.

¹⁴⁴ *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1933, Č. 7. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1933. s. 144-210.

¹⁴⁵ VAVRDOVÁ, A. *Didaktika vlastivědy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009. s. 11-12.

¹⁴⁶ *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. 1933, 7. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1933. s. 145.

¹⁴⁷ Tamtéž. 145.

k národu a k československému státu, k solidaritě a k lidskosti. Vštěpovati nejpotřebnější vědomosti o státních a občanských zařízeních, o občanských právech a povinnostech.¹⁴⁸ V poznámkách k tomuto konceptu jsou rovněž rozebrány prostředky, kterých se ve výuce využívá. Jedná se zejména o praktické vyučování, soustavné vyvíjení dobrých zvyků, žákovská samospráva, společná žákovská shromáždění, výchovné týdny a besídky, výchovné rozhovory učitelů s žáky, oslavy památních dní, vycházky apod.¹⁴⁹

Prvouka, která odpovídá výuce na nejnižším stupni (1. – 2. třída), se soustředí především na využití „živého vztahu žactva k životu přírodního a společenského prostředí domova, aby zvláště osobité, volné a samostatné projevy žactva byly základem jeho věcného a jazykového vzdělání, smyslové a technické výchovy¹⁵⁰, tělesného vývoje a pěstění jeho povahy. „¹⁵¹ Prvouka by měla přirozeně navazovat na předškolní všestranný vývoj dítěte, měla by tak být pokračováním jeho poznávání světa. Žáci se prostřednictvím prvouky zvykají „...mysliti, zejména souditi, rozlišovati, srovnávati, abstrahovati, zevšeobecňovati a p. a volně a správně vyjadřovati.“¹⁵²

Vlastivěda, prvouka na nižším stupni a zeměpis, dějepis, přírodopis a přírodozpyt na vyšším stupni jsou souborně zahrnuty do tzv. věcných nauk. Opět se zde v obecných poznámkách upozorňuje na význam souvislostí s ostatními předměty. Za nejcennější vyučovací prostředek ve věcných naukách se považuje názor, vlastní žákova zkušenost a vlastní přemýšlení. Proto se v osnovách opakuje doporučení na dobře připravené poučné vycházky a doprovodný vizuální materiál v podobě filmů a fotografií.

Úkolem vlastivědy je mimo jiného probouzet v žácích „lásku k domácímu kraji, k národu a k naší vlasti – Československé republice, pěstovati smysl pro ochranu památek“¹⁵³. Žák si má základě vlastní zkušenosti uvědomovat příslušnost k národu, zemi a státu. K tomu by měl kantor dle osnov využívat pověstí a ohlasu národních dějin. Ve vlastivědných osnovách je často skloňován výraz domov, který je v závěru vymezen jako blízké okolí obce. Domácím krajem se rozumí „širší okolí, které může žák obhlédnouti s blízkého návrší“¹⁵⁴. Jako domácí dějiny jsou myšleny dějiny československého státu se zřetelem na dějiny rodné země a národa, ke kterému se žáci hlásí.

¹⁴⁸ *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1933, Č. 7. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1933. s. 158.

¹⁴⁹ Tamtéž. s. 160.

¹⁵⁰ Technickými pracemi je myšleno kreslení a ruční práce.

¹⁵¹ *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1933, Č. 7. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1933. s. 183.

¹⁵² Tamtéž. s. 184.

¹⁵³ Tamtéž. s. 185.

¹⁵⁴ Tamtéž. s. 187.

Vlastivěda by souhrnně měla dávat všemu vyučování věcný základ a být jeho jednotícím prvkem. Ačkoliv je to jednotný předmět, nalezneme v jeho osnovách učivo zeměpisné, dějepisné i přírodovědné. Vlastivěda je předmět, který by měl být v nejužší souvislosti s občanskou naukou. Ta doplňuje věcné vlastivědné poznatky o mravní, společenskou a zdravotní stránku.¹⁵⁵

Uplynulo necelé století od zavedení vyučovacího předmětu vlastivěda do povinné školní docházky. Za svou existenci prodělala řadu změn ať už po své obsahové stránce nebo formální. Pojmový aparát (ať už se jedná o samotný název předmětu, či pojmy, se kterými pracuje) se ustaloval poměrně dlouhou dobu a nelze říct, že jeho dnešní podoba je konečná. Už z logiky věci se bude nadále proměňovat shodně s vývojem všech společenských věd, které jsou v tomto předmětu obsaženy.

V uvedeném přehledu, který zachycuje jen poměrně krátký úsek *dějin vlastivědy* (1915–1933), jsme byli svědky formování konceptu vlastivědného učení a jeho významu v celém primárním edukačním systému. Po vzniku samostatné ČSR, vzhledem k nové státoprávní situaci, byly v roce 1919 vydány pouze nové osnovy reálných předmětů, tzn. vlastivědy, zeměpisu a dějepisu. Komplexní revize se osnovy ještě z doby Rakousko – Uherska dočkaly až v roce 1922 v podobě Malého školského zákona. Nová republika, která svou legitimitu obhajovala a potvrzovala napříč celou společností, si důležitou roli vlastivědy a jejího výchovného potenciálů plně uvědomovala. Vidíme to například ve výše citovaných zákonech a vyhláškách. Povinná školní docházka skýtala doslova živnou půdou pro kultivaci a výchovu nových, národně uvědomělých občanů.

¹⁵⁵ *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1933, Č. 7. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1933. s. 187.

6. Tradice a kulturní dědictví

Pojmy jako kulturní dědictví, tradice, národ a jeho identita... jsou ve společensko-vědním kontextu stále poměrně často diskutovanými tématy. Jak jsme viděli v předchozích kapitolách, jsou to rovněž pojmy, které provázejí vývoj českého školství a velmi úzce souvisí s vývojem vyučovacího předmětu vlastivědy od jeho zavedení do učebních osnov v roce 1915. Ačkoliv původ a význam těchto pojmů zůstává celkem obtížně uchopitelný, pokouším se v následující kapitole představit vývoj a několik aktuálních pohledů na fenomény dědictví a tradice. Nastiňuji jejich souvislosti s etnologií s důrazem na kulturně-historický kontext konce 19. století a začátku 20. století.

6.1 Kulturní dědictví a jeho ochrana

Kulturní dědictví, péče a jeho ochrana jsou dnes běžnou součástí státní správy ve sto padesáti sedmi zemích světa, ve kterých se nachází celkem 745 kulturních, 188 přírodních a 29 smíšených památek, které jsou na seznamu světového kulturního dědictví UNESCO.¹⁵⁶ Česká republika má ochranu památek a kulturního dědictví zakotvenou v zákoně o státní památkové péči následovně: „Stát chrání kulturní památky jako nedílnou součást kulturního dědictví lidu, svědectví jeho dějin, významného činitele životního prostředí a nenahraditelné bohatství státu.“¹⁵⁷

Ačkoliv termín dědictví (ať už materiální či nemateriální), úzce spjatý též s pojmy jako památka, tradice, tradiční kultura, zdánlivě odkazuje k minulosti, je to ve skutečnosti koncept, který se začal formovat hlavně v průběhu 20. století. Zejména se tak dělo v souvislosti s první a druhou světovou válkou. První světová válka s sebou mimo jiné přinesla ohromné ničení kulturního dědictví Evropy. Shodně s pojmenováním památek coby nepostradatelné součásti národní identity se na jejich ničení v průběhu válek začalo nahlížet jako na zřejmý přestupek, dokonce jako na válečný zločin.¹⁵⁸ „Ikonou válečného ničení se na

¹⁵⁶ UNESCO. World Heritage List. [online] c1992-2013 [cit. 2013-05-13]. Dostupné z WWW <<http://whc.unesco.org/en/list/>>.

¹⁵⁷ Archeologický ústav AV ČR, Brno. Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, § 2. [online] c2011-2013 [cit. 2013-05-13]. Dostupné z WWW <<http://www.arub.cz/sites/default/files/pamatkovy-zakon-aktualni-zneni-s-judikaturou-1.pdf>>.

¹⁵⁸ MANIKOWSKA, E. Wielka wojna i zabytki. *Polskie dziedzictwo kulturou u progu niepodległości*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Instytut Sztuki PAN, 2010. s. 23.

samém začátku válečného dění stalo vybombardování katedrály v Remeši, které francouzská diplomacie a publicistika úspěšně přeformulovala na příklad německého barbarství.¹⁵⁹

První světová válka, která byla v kontextu ničení kulturního dědictví označována jako „válka na památky“¹⁶⁰, odstartovala diskuzi na téma inventarizace a ochrany kulturního dědictví a památek na mezinárodní úrovni. Hmotné kulturní dědictví přes svou důležitou symbolickou národní hodnotu se dočkalo mezinárodní institucionální ochrany až po druhé světové válce v podobě dvou organizací – UNESCO, organizace založená v roce 1946, jejíž kulturní sektor má na starosti i ochranu kulturního dědictví a ICOMOS, mezinárodní rada pro památky a sídla založená v roce 1965 se zabývá především teorií a praxí památkové péče.

6.2 Dědictví a identita

Současné pojetí dědictví jakožto společenské praxe ukazuje na jeho sepjetí s identitou a to nejen národní. Konstrukce historických památek jako národního dědictví patří k důležitým praktikám budování národního vědomí. Jsou považovány za reprezentace minulosti, památky národního dědictví zase představují národní historii. Dědictví funguje jako jeden z nejdůležitějších mechanismů legitimizující moderní společnost (společnost národní, etnická, lokální, univerzální lidská společnost...)¹⁶¹ Koncept minulosti – dědictví vytváří pocit kontinuity a ukotvení v čase, což je z individuálního hlediska důležité hlavně pro budování vlastní identity.

6.3 Vynalézání tradic

Podobně jako dědictví je na tom i pojem tradice, který je v etnologii od jejího vzniku stále aktuálním tématem. Vycházím-li z polského překladu úvodní kapitoly Erica Hobsbawma knihy *The Invention of Tradition* (Vynalézání tradice), která v originále poprvé vyšla v roce 1983, je třeba nahlížet na fenomén tradice, jako na novodobou koncepci, jakou představuje také národ, nacionalismus a dědictví. „Tradice, považované za prastaré nebo jako takové

¹⁵⁹ MANIKOWSKA, E. Wielka wojna i zabytki. *Polskie dziedzictwo kulturou u progu niepodległości*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Instytut Sztuki PAN, 2010. s. 23.

¹⁶⁰ Tamtéž. s. 24.

¹⁶¹ KLEKOT, E. Prolegomena do etnografii „pomników historii i kultury narodowej”. *Dziedzictwo jako wymiar nowoczesnej historyczności*, Rocznik Antropologii Historii, nr 2011/ Nr 1-2, Warszawa: Instytut Historii i Archiwistyki UMK, 2012. s. 45-46.

předávané, mají celkem nedávný, někdy dokonce vymyšlený původ.“¹⁶² Termín „vymyšlená tradice“¹⁶³ zde Hobsbawm rozumí ve dvou významech. První jsou tradice skutečně vymyšlené od základu a oficiálně jsou uvedeny do života, druhým typem jsou tradice, jejichž počátek nelze s přesností stanovit, ale zpravidla se jedná o dobu několika let. Osobitost vymyšlených tradic spočívá v tom, že jejich vztah s minulostí je z velké části stvořen uměle. „Vymýšlení tradic je v zásadě procesem formalizace a ritualizace, ohraničený odkazem do minulosti – ač jen ve formě opakování.“¹⁶⁴

Vynalezené tradice Hobsbawm dělí do tří typů.¹⁶⁵ První typ tradic jsou ty, které slouží k umocnění pocitu příslušnosti nebo symbolizování vnější jednoty skupin skutečných nebo uměle vytvořených. Druhým typem jsou tradice sloužící k umocnění a legitimizování institucí, pozic nebo vztahů vlády. Třetím typem vynalezených tradic jsou ty, které slouží hlavně k rozšiřování a vštěpování systému hodnot, obecných společenských názorů a konvenčních způsobů chování. Všechny typy tradic, tak jak je definuje Hobsbawm jsou skvělým nástrojem k identifikaci jedince se skupinou nebo společností, což pozorujeme v dějinách v průběhu formulování pojmu národ a sílícího nacionalismu v 19. i 20. století.

Hobsbawm považuje za období největší „produkce“ tradic v Evropě období mezi lety 1870–1914.¹⁶⁶ Komentuje tuto dobu, kdy tvoření tradic probíhalo na dvou úrovních. První nazývá jako „politické“ nebo oficiální vytváření tradic, které probíhalo v rámci státní správy nebo skrze oficiální politické a společenské dění. V druhém případě hovoří o kolektivní/společenské tvořivosti. Zde se jedná především o společenské iniciativy, spolky a sdružení, jejichž primární funkce a cíle nebyly politické, a pokud tak přeci navenek působily, nebyl to jejich hlavní záměr. Jako příklad uvádí Hobsbawm studentské spolky a korporace. „Niméně však vymýšlení tradic formálních i neformálních, oficiálních i neoficiálních, politických i společenských se stávalo ve státě jediným procesem – přinejmenším v těch zemích, kde nastávala taková potřeba.“¹⁶⁷ Hobsbawm demonstruje proces vytváření tradic hlavně na příkladech Německa a Francie, dále pak USA, kde reflektuje proces vzniku Američanů. Jako poslední příklad uvádí vznik některých tradic a svátků v socialistických zemích, u jejichž počátku vidí hlavně dělnická hnutí (například svátek práce 1. května, který ale představuje tradici vzniklou v dělnickém hnutí).

¹⁶² HOBSBAWM, E. – RANGER, T. *Tradycja wynaleziona*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. s. 9.

¹⁶³ Tamtéž. s. 9.

¹⁶⁴ Tamtéž. s. 12.

¹⁶⁵ Tamtéž. s. 17.

¹⁶⁶ Tamtéž. s. 275.

¹⁶⁷ Tamtéž. s. 276.

6.4 Tradice, nacionalismus a etnologie na konci 19. století

Evropské „dlouhé“ 19. století bylo dobou, kdy se formulovalo modernistické pojetí národa. Současně to byla doba, ve které vznikal vědní obor etnologie. Národnostní úsilí, které vrcholilo na konci 19. století se logicky promítalo i do etnologického dění, respektive s ním bylo těsně svázané a zapadá nám tak do období, které Hobsbawm vymežil jako dobu „největší produkce tradicí“¹⁶⁸, tzn. léta 1870-1914. Podle Gellnera nacionalismus nabízí (nově vytvořenou) představu národních pospolitostí s prastarými kořeny¹⁶⁹. K obhájení této představy pomohla romantická idealizace venkova, motivovaná politickou potřebou, která pozvedla lidovou kulturu na národní. Vzniká tak nadlokální společnost, která se odvolává ke své tradici a historičnosti skrze venkovský lid.

Tehdejší národopis (etnologie) rozhodně nebyl apolitický. Tato skutečnost se odráží už v tehdy užívaném názvu vědy – národopis. Zde je třeba mít na zřeteli, že v českém kontextu bylo slovo „národ“ celé 19. století zaměňováno za lid. Vše, co bylo lidové, bylo vnímáno a deklarováno jako národní. F. Kutnar ve své knize *Obrozenecké vlastenectví*¹⁷⁰ reflektuje společenský zájem o lid následovně: „Nová sociálně politická situace národa obracela pozornost k lidu, lidovému prvku a lidovosti vůbec, v tom zajisté na významném místě k selství, jak dokazují jeho hojné chvály. Národ byl lidem a lid se stal národem. Přední společenská a kulturní péče, která se ztělesňovala školou a lidovou výchovou i vší rozvětvenou činností popularizační, směřovala k lidu.“¹⁷¹

V intelektuálních vlastenecky zaměřených kruzích se objevuje potřeba národního kroje, písně, tance atd. Současně vzniká i svérázové hnutí. „Vlastenecký společenský život vytvářel náhražku dosud neexistujícího společenského života národního, byl jakýmsi jeho mikrosvětlem,“¹⁷² hovoří o tehdejších vlasteneckém hnutí V. Macura. Lidová kultura a veškeré její *tradice a tradiční hodnoty* tak zažily renesanci a sehrály důležitou roli ve snahách

¹⁶⁸ HOBBSAWM, E. – RANGER, T. *Tradycja wynaleziona*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. s. 275. Překlad J. T.

¹⁶⁹ GELLNER, E. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. s. 91-93.

¹⁷⁰ KUTNAR, F. *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozené*. Praha: Karolinum, 2003.

¹⁷¹ Tamtéž. s. 295.

¹⁷² MACURA, V. *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H&H, 1995. s. 119.

o národní emancipaci nejen v Čechách. „Česká kultura vlastně vzniká jako svědectví o vzniku českého světa.“¹⁷³

Od sedmdesátých let 19. století se rozvíjí publikační činnost regionálních vlastivědných pracovníků v místních periodikách. Především se jednalo o oblasti lidových obyčejů, tradic, zvyků a pověr z různých krajů. Tento rozvoj vlastivědné práce svědčí o měnící se české společnosti a o rozšíření zájmu o etnografický materiál.

Léta devadesátá jsou pro českou etnografii důležitá hned několika zásadními událostmi. Tato významná dekáda je zahájena Všeobecnou zemskou jubilejní výstavou v Praze roku 1891, kde slaví úspěch především její část, tzv. česká chalupa. A ve stejném roce je založen také Český lid. Především úspěch výstavy iniciuje rozsáhlé přípravy na Národopisnou výstavu československou v roce 1895. Předchází jí založení Národopisné společnosti Československé v roce 1893. „Přípravné období na národopisnou výstavu (1891–1895) lze klasifikovat jako hnutí z toho důvodu, že se neomezovalo pouze na celonárodní akce pořádané a centralizované v Praze, Zapojen byl celý venkov, učitelé, lékaři, faráři, podnikatelé, ale i členové obecních úřadů, starostové.“¹⁷⁴ Rovněž se angažovaly i ženy, hlavně skrze spolkovou činnost.

Samotné Národopisné výstavě Československé, která sehrála významnou roli politického manifestu českého národa „... bylo přisuzováno, že určila na další období národní program v oblasti kulturní, hospodářské i politické. Nepochybně výstava a její čtyřletá příprava daly prostor k jitření vědomí o potřebě národního dialogu, programu a národní jednoty. Ovšem prostředky národopisné práce a výstava samotná mohly být jen nástrojem mocnější výzvy k dialogu o národním programu a už podstatně méně mohly poskytnout z výsledků národopisného hnutí základní ideje pro organizaci industriální společnosti.“¹⁷⁵

6.5 Úloha školy v kontextu tradice a kulturního dědictví

Na konci 19. a na začátku 20. století hrála škola, rovněž jako učitelé, nepostradatelnou roli v umocňování tzv. národního vědomí. A jelikož se národní vědomí budovalo skrze tradici

¹⁷³ MACURA, V. *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H&H, 1995. s. 80.

¹⁷⁴ BROUČEK, S. *Nacionalismus a národopis. Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha: Littera Bohemica, 1996. s. 29.

¹⁷⁵ Tamtéž. s. 30.

venkovského lidu, pracovali učitelé s materiálem folkloristickým a etnologickým (lidové/národní písně, pohádky, pověsti...).

Tuto vynalezenou tradici¹⁷⁶ a představu národní pospolitosti bylo třeba distribuovat do celé společnosti, jíž se to týkalo. Od 19. století k tomuto účelu výborně posloužila povinná školní docházka a šíření tištěných písemností v národních jazycích. Tehdejší ideologický postoj nejen učitelů demonstrují na úryvku vlastivědné publikace A. Blažka, představitele uvědomělé kantorské generace z počátku 20. století, která rovněž přispívala k budování národního vědomí, založeném na společném dědictví, jež vznikalo spolu s rodícím se pojetím národa.

„Český lid, který od prvního usídlení v nové vlasti nucen ze všech sil hájiti si své území proti návalům nepřátel, jen nerad a s odporem postupem času přizpůsoboval se do země vnikajícím novým řádům a mravům. Celou duší lpěl na starých sděděných tradicích, které s úžasnou vytrvalostí s jedné generace na druhou přecházely.“¹⁷⁷

6.6 Dědictví jako proces, „authorized heritage discours“¹⁷⁸

Laurajane Smith (působící na Ústavu archeologie a antropologie The Australian National University) se dlouhodobě zabývá dědictvím a jeho vztahem k budování identity, národu, národní politice atp. V tomto kontextu autorka definuje dědictví jako sociální konstrukt, jehož tvůrci (určitá část společnosti) jsou dle Smith klíčem k pochopení dědictví a jeho využití. Smith je autorkou spojení „authorized heritage discours“. Tento *oprávněný diskurs dědictví* (volně přeloženo) je podle ní založený na západoevropské představě o přirozené vysoké hodnotě (ať už historické nebo estetické) určitých předmětů nebo objektů.¹⁷⁹ Tento přístup opírající se o koncept materiálního dědictví vychází z historického vývoje ochrany kulturního dědictví, který zpočátku nezohledňoval nemateriální nebo duchovní dědictví. Podle názoru Smith tento diskurs převládá dodnes v přístupu odborníků a mezinárodních organizací, zabývajících se problematikou kulturního dědictví (UNESCO či ICOMOS). Smith označuje dědictví jako společenský a kulturní proces, který je ovlivněn

¹⁷⁶ HOBSBAWM, E. – RANGER, T. *Tradycja wynaleziona*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. s. 14-16.

¹⁷⁷ BLAŽEK, A. *Lidopisné a kulturní črty z Chrudimska*. Chrudim: A. Blažek, 1909. s. 3.

¹⁷⁸ SMITH, L. *Use of Heritage*. London, New York: Routledge, 2006.

¹⁷⁹ Tamtéž. s. 299.

především mocenskými poměry v dané společnosti. Konstruování dědictví tak můžeme chápat jako nástroj moci.

Podobně jako Smith pohlíží na dědictví Barbara Kirstenblatt-Gimblett (profesorka Performance Studies na New York University), která jej definuje jako „způsob kulturní produkce, který se odvolává k minulosti a produkuje něco nového“¹⁸⁰. Rovněž Kirstenblatt-Gimblett se zabývá problémem materiálního a nemateriálního dědictví a manipulací s ním z pohledu muzejnictví.

Tyto současné pohledy na dědictví nám potvrzují Hobsbawmův koncept vynalézání tradic a nabízejí rovněž nový úhel pohledu na problematiku národů a národní identity, teorie nacionalismu. Studium vynalezených tradic má dle Hobsbawma důležitý význam nejen pro historiky. Jsou pro nás svědectvím, které odkrývá vztah určitých společností a kultur k vlastní minulosti.¹⁸¹ Koncept dědictví a to, co dnes nazýváme kulturními památkami, tak ze současného vědeckého pohledu můžeme chápat jako „materializaci našeho vztahu s minulostí a ne jako její svědectví. Památka je výsledkem práce historika, historika umění nebo archeologa a ne její příčina.“¹⁸²

Etnologie ve svých počátcích nahlížela na lid a lidovou kulturu, jako na tradiční, konzervativní a neměnnou společnost, která nevědomě představovala žijící depozitář národních tradic a byla tak chápána rovněž jako spojník s vlastní historií. V uvedeném nástinu jsem chtěla představit současné pojetí pojmů tradice a dědictví a na příkladě vývoje české etnologie hlavně na konci 19. století poukázat na zacházení s těmito pojmy. Pozůstatky romantické idealizace a mytizace lidu jsou patrné v etnologických pracích tohoto období.

Proces vytváření tradic je spjatý se symbolickou hodnotou, kterou dědictví materiální či nemateriální získává na základě výsledků práce odborníků z různých vědních oborů a podléhá institucionálnímu vlivu národních a politických jednotek. Důkazem toho, že téma tradic zůstává skutečně aktuální, je například rozšiřující seznamu českého nehmotného kulturního dědictví UNESCO, na kterém sen nacházejí položky typu slovácký verbuňk nebo masopust, které jsou rovněž objektem „tradiční“ etnologie. Jsou ale chápány jako součást *světového* kulturního dědictví a to je právě významný posun.

¹⁸⁰ KIRSHENBLATT-GIMBLETT, B. *From Ethnology to Heritage: The Role of the Museum*. s. 1. [online] c2004 [cit. 2013-05-13]. Dostupné z WWW <<http://www.nyu.edu/classes/bkg/web/SIEF.pdf>>.

¹⁸¹ HOBSBAWM, E. – RANGER, T. *Tradycja wynaleziona*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. s. 20.

¹⁸² KLEKOT, E. Prolegomena do etnografii „pomników historii i kultury narodowej”. *Dziedzictwo jako wymiar nowoczesnej historyczności*, Rocznik Antropologii Historii, nr 2011/ Nr 1-2, Warszawa: Instytut Historii i Archiwistyki UMK, 2012. s. 47.

7. Etnografie jako prostředek výuky vlastivědy

V předchozí kapitole nastiňuji vývoj vlastivědy od jejího zavedení do povinné školní docházky (rok 1915) v její oficiální vyhláskové podobě. Potřeba všestranné výchovy, která měla probouzet v žácích zájem o lokální kulturu a tradice a současně pěstovat vědomí národní sounáležitosti a hrdosti, byla ve společenských kruzích přítomná již delší dobu. Tímto tématem se zabývala jak pedagogická obec, tak aktivisté národopisného hnutí, které kulminovalo v devadesátých letech 19. století. Důležitost propojení školy a tehdejšího národopisu si uvědomovali všichni uvedení představitelé této kantorské generace. Někteří ji ve své práci zohledňovali přímo, zabývali se metodickými postupy (např. F. L. Sál, který je autorem několika příruček pro pedagogy). Jiní zůstávali činní na poli etnografie a folkloristiky a ve svých pracích se k pedagogice vyjadřovali jen okrajově. Můžeme ale najít několik roztroušených statí v příspěvcích do periodik nebo v úvodech jejich sbírek místního folkloru, kde zdůrazňují jeho výchovně-vzdělávací účel.

Průsečíky vlastivědné výuky a výchovy s národopisnými aktivitami představených učitelů sleduji v následující kapitole. Jako nejoriginálnější v tomto ohledu shledávám publikace a díla F. L. Sála, který se výslovně zabýval touto problematikou v praktickém a názorném zpracování. Z dnešního úhlu pohledu měla jeho práce skutečně interdisciplinární charakter. Ostatní autoři se nevěnovali přímo metodickým východiskům, ale přesto se k tématu vyjadřovali ve svých úvahách a jiných pracích.

7.1 Blažek: Umělé obrození školní výuky

V roce 1903 se v Českém lidu objevil příspěvek A. Blažka k tématu lidové tradice ve škole. Blažek se zamýšlí nad situací především vyššího vzdělání, které s nově nabytými vědomostmi oddaluje studenta/ absolventa od jeho původního prostředí, jímž míní lidové. „Absolventi zvláště vyšších škol a ústavů odnášejíce si pro život mnoho potřebných vědomostí, velice povznášejí se tím duševně nad prvotní okolí, v jakém v rodném domově žili a co je za dob jejich dětinství těšilo a zajímalo, to, pobývše v několika školách, pokládají za

překonané a vzpomínka na to nedovede než útrpný úsměv vzbuditi.¹⁸³ Blažek vztahuje úpadek tradiční lidové kultury na celou společnost, lamentuje nad moderní civilizací, která jeho slovy „... den ode dne více odnáší poslední listy s kmene někdejší svéráznosti lidové“¹⁸⁴. A právě zde upozorňuje na úkol školy, která je stále prostorem pro šíření národního vědomí do široké veřejnosti, „...aby zůstala v pravém toho slova smyslu národní, nesmí déle netečně k tomu přihlížeti, jak všechna původnost a rázovitost u lidu se stírá a bude nucena uměle do lidu vnášeti nový národní duch a to tím bude-li více užívati látek lidopisných i při vyučování samém.“¹⁸⁵ V Blažkově vyjádření tak spatřujeme explicitní řešení situace mizející lidové kultury v podobě její revitalizace.

Celých dvanáct let před oficiálním zavedením vlastivědy do osnov se ve výuce kladl důraz na důkladné poznání domova a okolí žáka. Využití pověstí a pohádek v reálných předmětech se jevilo jako ideální příklad použití národopisného materiálu ve škole. Blažkův popis je následující: „Vyučování dějepisu počíná vypravováním pověstí místních, jichž i při jiných partiích s úspěchem možno použiti. Pověry¹⁸⁶ o zvířatech a rostlinách oživují látku přírodopisnou.“¹⁸⁷ Dokonce i slohová cvičení mohou vycházet z lidového prostředí. Jako vhodná témata se jeví „líčení místních průvodů, slavností, her, zvyků, obyčejů, domácí stravy a pod.“¹⁸⁸ Vyučování v národním duchu Blažek přímo spojuje s národopisnou látkou, která je dle něj ideálním prostředkem pro dosažení kýžené národní výchovy. Svou zkušenost reflektuje následovně. „Sám již hezkou řadu let s úspěchem užívám ve své praxi učitelské, při každé příležitosti, látek lidopisných a způsobil jsem tím mnoho radostí dětem i sobě.“¹⁸⁹

V závěru své úvahy zmiňuje, že pro zefektivnění a udržení školní výchovy v národním duchu je nutné zahrnout národopisnou látku přímo do školních čítanek a knihoven. Celý tento proces Blažek nazývá *umělým obrozením školní výchovy*¹⁹⁰ a vyzývá k věnování prostoru k této problematice v Českém lidu: „...bylo by asi na místě, zavést o tom rozhovor v »Čes. Lidu«. Není pochyby, že by i v učitelských listech o vděčném thematu tomto siřeji bylo rokováno a tu by studiu lidu československého a praktického jeho použití nastala bohatá, šťastnější doba.“¹⁹¹

¹⁸³ BLAŽEK, A. Lidová tradice v české škole. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 12. Praha: František Šimáček, 1903. s. 298—299.

¹⁸⁴ Tamtéž. s. 298.

¹⁸⁵ Tamtéž. s. 298.

¹⁸⁶ Jako pověry patrně Blažek označuje žánr, který folkloristika pojmenovává jako *pohádky o zvířatech*.

¹⁸⁷ Tamtéž. s. 298-299.

¹⁸⁸ Tamtéž. s. 299.

¹⁸⁹ Tamtéž. s. 299.

¹⁹⁰ Tamtéž. s. 299.

¹⁹¹ Tamtéž. s. 299.

7.2 Čečetka: K lidové tradici v české škole

V témže ročníku Českého lidu se ke stejnému tématu vyjadřuje i F. J. Čečetka, který soudobý stav českého národního školství nevidí tak fatálně jako Blažek. Spíše upozorňuje na potřebu zaznamenání aktuální situace lidového prostředí. „Ale nenaříkáme, že národní život též se zvláštnostmi a přežitky z minulosti odumřel. Je zde dosud, vyvíjí se dále! A právě doba přítomná je hodná studia vážného, k širokým vrstvám třeba obrátiti pozornost, studovati duši lidu, jeho prostředí myšlenkové, jeho zájmy.“¹⁹² Čečetka hovoří o úloze vrstvy inteligence, konkrétně má na mysli učitelstvo, které by mělo lid vést a především poznat jeho přednosti a vady. Apeluje na přiblížení se lidu. „Co se pro minulost vykonati dalo (díků oběma našim výstavám), vykonalo se ve studiu nářečí, písní, zvyků, krojů, staveb; pomalu zaokrouhluje, v musea, časopisy i knihy snášíme. Ale práce nová čeká; proč jen staré a zvláštní, proč nevěnovati píle studiu dnešní doby, která má též svůj ráz zvláště v Polabí, své písně, zvyky, své samorostlé lidi, své přednosti i vady? Na práci folkloristickou hledí dnešní průměrný inteligent na venkově shovívavě, jako na nevinný sport; lid s nedůvěrou, jsme mu daleko.“¹⁹³

Čečetka varuje před odcizením se vzdělané inteligence od tradiční venkovské kultury, a proto vyzývá ke studiu lidové tradice a umění. Chápe tento úkol jako povinnost pro uchování národní soudržnosti. Uzavírá svou stat' heslem: „Umění do škol, umění pro lid – jak vhodná to doba zvláště pro učitele, začítí tady pracovati v duchu národním!“¹⁹⁴

7.3 Sálvy příručky pro učitele vlastivědy

Dalším zajímavým počinem k tématu využití národopisné látky ve výuce jsou Sálvy příručky k vlastivědnému vyučování. První publikace z této řady vychází v roce 1917, tedy v době, kdy se již stal nový předmět oficiálně součástí vyučovacích osnov. Jsou to ukázky toho, jak se Sál vypořádává s koncepcí vlastivědy. Věnuji jim zde více prostoru, neboť

¹⁹² ČEČETKA, F. J. Ke studiu lidového umění a lidové tradice ve škole. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 12. Praha: František Šimáček, 1903. s. 338.

¹⁹³ Tamtéž. s. 338.

¹⁹⁴ Tamtéž. s. 338.

představují názorné a konkrétní návody práce se školní mládeží a v kontextu studované učitelské čtveřice představují v oblasti pedagogiky originální dílo.

Nauka o domově – vlastivěda (1917) je Sálovým prvním souborným pokusem o metodiku vlastivědného vyučování. Mimo jiné v ní nabádá učitele ke sběru učebního materiálu místní obce. Sál doporučuje aktivní výuku obohacenou o naučné vycházky, vypravování, výlety a hry. Tvrdí, že právě to je základem vlastivědného učení. V *Nauce o domově* podrobně rozpracovává naučné vycházky, jejich cíle, průběh, hry, které je možné do vycházky zakomponovat atd. Podobně jako ruční práce ve výuce, tak i vycházky a pohyb v přírodě mají blahodárný vliv na tělesný a duševní rozvoj dítěte. Žák vstupuje do všestranné aktivity. Sálova vize ideálního způsobu vyučování je následující: učivo probírá v zaokrouhlených celcích a učitel má naprostou volnost ve své metodice, kterou si upravuje dle svých individuálních zkušeností.¹⁹⁵

Svou teoretickou koncepci vlastivědné výuky rozpracoval v 1. dílu knihy *Vlastivědné úvahy a pokusy* (1923). Rozvádí nezbytnost poznání dětské psychologie, aby se učitel dokázal vcítit do dětské duše a efektivně s ní pracoval. Ve 2. dílu knihy *Vlastivědných úvah a pokusů* (1923) předkládá autor praktický návod k výuce. Výuka v přírodě má u dětí pěstovat vnímání smysly, vycházky po městě obohacují dětské znalosti místních památek, budov, významných podniků atd. Veškerá venkovní aktivita by měla být provázána s poučným výkladem pedagoga, vyprávěním místních pohádek a pověr, hraním her, zpíváním lidových písní aj. (Úsměvný příklad podrobně popsané dětské hry uvádím v příloze č. 5.)

Pohádky a pověsti, tak jak je Sál sebral a stylizoval, jsou primárně určené pro vzdělávací účely. Aby mohly dobře sloužit jako skutečně obsáhlý zdroj pro vlastivědnou výuku, doplnil Sál jednotlivé pohádky i o faktografické údaje. „Účelně zařadil jsem též do vypravování popis staročeské chalupy, lidové výklady snů, přezdívků, způsoby lidového vypravování, staré míry a váhy, lidové léčení, výpisky z urbářů, ukázkou umírajícího podřečí a t. p. d.“¹⁹⁶

Jak ale sám přiznává (čtyři roky po vydání sbírky *Pohádek, pověstí a národních písní královéhradeckého kraje*), netušil, kolik cenných podnětů pro výuku sebrané a publikované pohádky a pověsti obsahují. „...nevěděl jsem ani sám hned, že historické motivy v nich odnášejí se téměř ke všem význačným epochám historie českého národa. Teprve během učení

¹⁹⁵ SÁL, F. L. *Nauka o domově – vlastivěda*. Praha: Emil Šolc, 1917. s. 85–86.

¹⁹⁶ SÁL, F. L. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. III.

seznal jsem v nich překvapující řadu historických motivů.“¹⁹⁷ A skutečně ve svých *Vlastivědných úvahách a pokusech* (1923) ukazuje na příkladech, jak se v pohádkách a především v pověstech vyskytují odkazy české historie od slovanských hradišť, zmínek o Přemyslovcích, přes postavu Karla IV., husitské války, třicetiletou válku, Marii Terezii, Františka II., prusko-rakouskou válku až po první světovou válku. Sál ve své publikaci názorně ukazuje, jak lze vhodnou pověst využít a rozpracovat ve třech rovinách (historické motivy, morální pointa, inspirace k ruční a výtvarné aktivní činnosti).

V knize *Prvouka, nauka o životě, realie* (1926) se zabývá využitím hry ve výuce. Jelikož při správně zvolené a dobře zorganizované hře se dítě dokáže velmi intenzivně koncentrovat, je vhodné, aby toho učitel uměl využít. „Hry mohou být i východiskem pro ostatní školskou práci; jsou centry, kolem nichž otáčí se všechna koncentrační snaha trivií a školních disciplín.“¹⁹⁸ Sál vybízí učitele, aby pátrali a zachycovali dětské hry. Učitel je povinen poznat dětské nitro, včetně jeho her a fantazie. Musí se dítěti přiblížit a poznat jej.

Knihy *Prvouka pro druhý školní rok* (1929) je velice podrobná a názorná příručka nejen pro pedagogy, ale i pro rodiče. Je v ní rozpracované učivo vlastivědy do jednotlivých měsíců školního roku. V každém měsíci je nemalou měrou zastoupena a podrobně popsána venkovní aktivita při výuce. Každá kapitola je obohacena řadou lidových písní, pořekadel a pohádek, které se váží k probíranému učivu. Například kapitola *Březen* je rozdělena do částí: Jarní počasí, Na polích, Na zahradách a v parcích, Jarní zábavy, Odvody.

V podkapitole *Jarní počasí* je návod na radostný tanec jara. Děti mají být v kruhu a tančit přísunným krokem do poloviny vpravo a pak vlevo. To vše za zpěvu lidových písní: „*Hopsa, hejsa tralala, vesna zimu zahnalala! a Tancujte myši, kde která slyší*“¹⁹⁹. K podkapitole *Na polích* je vhodné zařadit do výuky např. píseň *Ach, synku, synku!*, nebo říkadlo *V poli oral Jan*.

Obdobně jsou zpracovány a o národopisný materiál obohaceny všechny ostatní měsíce ve školním roce. Sál hojně využívá sebraného materiálu V. Vilíma, A. Heyduka, F. Veniga, I. Jarníkové, P. Maternové, K. J. Erbeny, B. Němcové a dalších.

¹⁹⁷ SÁL, F. L. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 55.

¹⁹⁸ SÁL, F. L. *Prvouka, nauka o životě, realie*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1927. s. 15.

¹⁹⁹ SÁL, F. L. *Prvouka pro druhý školní rok*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1929. s. 302.

Sál také často odkazuje ke své další knize *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Původně využíval sebrané látky ve výuce zeměpisu a dějepisu. Později, když byly zavedeny nové učební osnovy a byla do škol zavedena vlastivěda, stal se mu veškerý materiál cennou učební pomůckou. „Pohádky, báje a pověsti, jak se s nimi mezi lidem setkáváme, pocházejí z duševní dílny našeho lidu, sbíráme a ceníme je jako prostonárodní plody lidové fantasmie, kus tradičně děděného národního a krajinného svérázu.“²⁰⁰ Jejich příručkovou podobu obhajuje následovně: „Proto také vyšly jako 1. díl *vlastivědy* spisů Královéhradecka a nečiní nároků na klasickou formu pohádkovou, nýbrž mají býti příručkou po stránce výuky i výchovy.“²⁰¹

Knihá obsahuje velké množství pohádek a pověstí. Mnohé vypravují o vzniku různých předměstí a vesnic, které se staly později součástí Hradce Králové, jiné o místních postavách a tajuplných osobnostech. V prvním oddílu knihy, který nese název *Ze starých časů*, autor popisuje činnost našeho lidu od podzimu do léta, od posvícenských hodů až do obžinek. Popisuje mnoho místních výročních obyčejů a zvyků, doplňuje je o hry, které mládež v různých ročních obdobích hrála. Také uvádí řadu pořekadel a písní osobně sebraných nebo od jiných autorů (hlavně od K. J. Erbena).

Uvedené tituly představují ukázkou využití etnografického materiálu, který Sál shromáždřoval, v tehdejší pedagogické praxi. Jeho koncepce vlastivědného vyučování tak mohla být cennou inspirací pro vypořádání se s novým předmětem, jehož obsahový záběr byl obrovský a postupně teprve krystalizoval (což můžeme sledovat ve vývoji učebních osnov). Sál nejspíš nezaváđěl do výuky úplné novoty a zřejmě nebyl žádným inovátorem na poli pedagogické metodiky. Přesto jsou však jeho publikované texty zajímavým svědectvím propojení etnografických reálií, které stylizuje a upravuje pro potřeby praktického vyučování na obecných školách.

7.4 Blažek: Národopis a škola

K tématu národní tradice ve školní výuce se v další stati vyjadřuje i A. Blažek ve stati *Národopis a škola*²⁰². Autor se zamýšlí nad konfliktem *pokrokového učitele*, který „...dle své

²⁰⁰ SÁL, František Ladislav. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. 10–11.

²⁰¹ Tamtéž. s. 6.

²⁰² BLAŽEK, A. Národopis a škola. HORÁK, J. *Národopisný věstník československý – Úkoly a cíle národopisu československého*. Praha: Společnost národopisného musea československého, 1925. s. 117-118.

povinnosti je nucen staré názory na pravou míru uváděti a tím nepřímou stírá sám s mládeží pel někdejší kmenové svéráznosti...“, na druhou stranu by měl tento moderní vývoj vyvažovat odkazem k tradici a lidové kultuře „...by výchova ve školách měla ráz čistě národní... Za naši starou kulturu nemusíme se stydět, neboť je to vzácný poklad po předcích, z něhož vyzařuje něžná nevinná a prostá mysl našeho lidu.“²⁰³ Blažek zde řeší jeden ze základních problémů rodící se etnografie. Je si ho velmi dobře vědom, umí ho pojmenovat, charakterizovat, ale zůstává na platformě romantického nacionalismu. Tak mu to vyhovuje a stačí, protože mu nejde o vědu ale o výchovu a výuku. Dodává apel na systematický sběr všech projevů tradiční lidové kultury a přichází rovněž s vlastním návrhem, definovaným ve třech bodech, jak zlepšit stav národního školství:

1) Ve všech pamětních knihách (obecních, školních i farních) by měl být veden *lidopisný oddíl*²⁰⁴, do kterého by se zaznamenávaly zanikající názvy polností, lesních parcel a samot se všemi *lidopisnými drobnostmi*, jež se k nim váží.

2) Do školních čítanek by měly být více zařazovány *lidopisné články*. Pro vyšší ročníky by to měly být i články o sběru národopisného materiálu.

3) Při všech školách by mělo být zavedeno muzeum pro sběr lidových artefaktů hmotné kultury (stavební památky, jejich vyobrazení, keramika, nábytek, kroje apod.). Muzeum by mělo také uschovávat a chránit prstonárodní lékařské recepty, smlouvy, výsady, ukázky jarmareční literatury.²⁰⁵

Blažek dále poukazuje na nutnost zlepšení stavu pedagogického vzdělávání. Zdůrazňuje rozšíření učitelských knihoven o *lidopisné knihy* autorů vědeckých i amatérů. Jak vidíme, kvalitní četba představuje pro Blažka základ dobrého vzdělání jak pro pedagogy, tak pro jejich žáky. Doslova říká, že mládež je třeba „...dobrou četbou probouzet a zušlechťovati a věsti k upevnění charakteru na základě ducha národního.“²⁰⁶ Kromě četby by měla k dokonalému poznání domova a tradic přispět i v této době hojně diskutovaná umělecká výchova.

²⁰³ BLAŽEK, A. Národopis a škola. HORÁK, J. *Národopisný věstník československý – Úkoly a cíle národopisu československého*. Praha: Společnost národopisného musea československého, 1925. s. 117.

²⁰⁴ Záměrně zde po vzoru Blažka nechávám termín *lidopis*, který je pro tehdejší dobu příznačný, neboť lid představoval synonymum pro národ.

²⁰⁵ BLAŽEK, A. Národopis a škola. HORÁK, J. *Národopisný věstník československý – Úkoly a cíle národopisu československého*. Praha: Společnost národopisného musea československého, 1925. s. 117-118.

²⁰⁶ Tamtéž. s. 118.

Blažek se v závěru opakuje se svou koncepcí *umělého obrození školní výuky*²⁰⁷. Škola, aby zůstala v pravém smyslu národní, bude dle Blažka nucena „uměle vnášeti do lidu nový národní duch na základě staré tradice.“²⁰⁸

7.5 Osoba „vlastivědce“

Všechny naše učitele spojovalo vyučování reálných předmětů, především vlastivědy. Uvádím zde proto Sálovu definici *vlastivědce*, která dle mého názoru přesně vypovídá o náplni práce tehdejší uvědomělé kantorské generace.

„Přední povinností »vlastivědce« – učitele, jak odvozeno již na více místech, bude sebrati též všechny lokální pohádky, pověsti a vyprávěnky v obci, okresu i kraji, ať udržují se mezi lidem ústním podáním, anebo ať byly již některé tu a tam zachyceny a tiskem vydány. ... Sebranou látku je nutno pozorně přehlédnouti a zpracovati k potřebě výuky a výchovy, což vyžaduje mnoho pilné práce a trpělivosti, ... A teprve dokonalým zmocněním se veškeré látky pohádkové, pověstní, vyprávěnkové, úslovní, příslovní a písňové toho kterého kraje pozná učitel jejich výchovou potenci.“²⁰⁹

Sál opakovaně vybízí své kolegy učitele ke sběratelské národopisné činnosti. (Podobně jako jsme těchto apelů byli svědky u Blažka nebo Košťála.²¹⁰) Upozorňuje, že je to práce dlouhodobá, nezbytností je sebraný materiál stále rozšiřovat o nové poznatky. Je nutné sledovat historické motivy, morální pointy a inspiraci pro ruční práce, které jsou obsaženy v pohádkách, pověstech a vyprávěních ze života. Klade důraz na pečlivé rozložení látky do jednotlivých tříd v průběhu školního roku s ohledem na počet vyučovacích hodin, na množství článků v čítankách a vzhledem k počtu žáků ve třídě. Folklor se stává pro školu prostředkem s velkým výchovným potenciálem. (Ukázky Sálových námětů na praktické využití folkloru ve výuce uvádím v příloze č. 4.)

²⁰⁷ BLAŽEK, A. Lidová tradice v české škole. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 12. Praha: František Šimáček, 1903. s. 298.

²⁰⁸ BLAŽEK, A. Národopis a škola. HORÁK, J. *Národopisný věstník československý – Úkoly a cíle národopisu československého*. Praha: Společnost národopisného musea československého, 1925. s. 118.

²⁰⁹ SÁL, F. L. *Prvouka pro druhý školní rok*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1929. s. 55.

²¹⁰ PEŠEK, J. Profesor Josef Košťál. *Časopis pro dějiny venkova*. Roč. 7, Č. 2, Praha: Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1921. s. 63.

7.6 Vlastivědné příručky

Na závěr této kapitoly přidávám několik poznámek z obsáhlého příspěvku Romana Cikharta, profesí také učitele, v Českém Lidu²¹¹ na téma vlastivědných sborníků a příruček a jejich významu pro školní výuku. Na řadě takových publikací spolupracovali naši učitelé nebo na tento materiál často odkazovali.

Cikhart se zamýšlí nad kvalitou a významem vlastivědných příruček, sborníků, okresních monografií, příruček pro *školu a dům*. „Tyto sborníky a sborníčky mají účelem býti pojítkem mezi domovem a školou, mezi lidem a školou. Sborníčky vedle jiných statí mají národopisnými statěmi objasniť život lidu a jeho životní názor, jeho kulturu a vliv toho všeho na dnešní poměry.“²¹²

V úvodu autor rekapituluje problémy, se kterými se nový, obsahově velmi široký předmět potýkal, zdůrazňuje zejména neuspokojivý stav vlastivědných učebnic a čítanek. Učitelé se s nedostatkem potřebných pomůcek vypořádávali svépomocně, většinou vydáním zmiňovaných okresních monografií, pokusů o vlastivědné čítanky nebo sborníky. „Musíme si uvědomiti, že vlastivěda musí stále udržovati krok s přítomností, býti ve shodě s životem, neboť vlastivěda jest život sám.“²¹³ Cikhart upozorňuje, že učitel musí obezřetně pracovat s tímto materiálem, neboť to nejsou publikace přímo řešené pro potřeby školní výuky. Mezi příklady pokusů o vlastivědnou čítanku uvádí např. Sálou *Vlastivědnou čítankou pro školu a dům*²¹⁴.

Pro vymezení účelové a obsahové stránky vlastivědných sborníků Cikhart cituje *Dětskou literaturu českou: příručku dějin literárních pro školu, knihovny, i širší veřejnost* (1924)²¹⁵: „Účelem sborníků jest býti pojítkem mezi domovem a školou, mezi životem a školou pak na předním místě. Musí proto obsahovati dějepisné články hlavně z kulturních a sociálních dějin, které vysvětlují minulými událostmi poměry nynější; zeměpisné a přírodovědné články seznamující děti s územím a přírodou domova, aby jednou mohly srovnávati cizí kraje se svou domovinou. Sborníky mají národopisnými statěmi ukazovati život lidu a jeho životní názor, jeho kulturu a vliv toho všeho na poměry dneška. Mají

²¹¹ CIKHART, R. Vlastivědné příručky. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 31. Praha: František Šimáček, 1931. s. 33-36.

²¹² Tamtéž. s. 33.

²¹³ Tamtéž. s. 34.

²¹⁴ SÁL, F. L. *Z kraje i podhoří : vlastivědná čítanka pro školu i dům : (73 články s četnými vyobrazeními)*. Praha: nákladem Ústředního nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1923.

²¹⁵ POSPÍŠIL, O. - SUK, V. F. *Dětská literatura česká: příručka dějin literárních pro školu, knihovny, i širší veřejnost*. Praha: Státní nakladatelství, 1924.

upozorňovati na vynikající jednotlivce, kteří svou činností vtiskli jistý ráz svému okolí. Mají přinášeti ukázky literární a vůbec umělecké tvorby rodáků nebo umělců, jichž život byl spjat s krajem, a tím upozorňovati mládež i dospělé na jejich díla. Sborníky mají býti co možná obrazem všeho duševního a hmotného snažení i pokroku kraje. Časopisy tyto mají podporovati činnou školu ve výchově a vyučování a sloužiti lidovému a výchově vůbec.«²¹⁶

Cikhart ale sleduje ještě jeden problém vlastivědných sborníků a příruček, a to, že jejich čtenářská cílová skupina je poměrně různorodá, zasahuje do odborné i laické veřejnosti. Další problém vidí ve skutečnosti, že tehdejší národopis reflektuje a hodnotí převážně odbornou stránku vlastivědných sborníků a zapomíná na jejich výchovný a vzdělávací účel. „Tento jejich účel vyžaduje článků populárních, bez učených výkladů, citátů a odkazů a také jenom v té formě mohou pronikati do širokých vrstev lidových a popularisovati vlastivědu.“²¹⁷ Cikhart, z pozice pedagoga zdůrazňuje potřebu popularizace vlastivědy. Je ale otázkou, je-li vůbec možné vlastivědu popularizovat. Vlastivěda představuje školní předmět a jejím hlavním účelem zůstává výchova a vzdělání. Můžeme zde s autorem polemizovat, zda neměl na mysli spíše popularizaci vědy, které proniká rovněž do vlastivědného vyučování.

²¹⁶ CIKHART, R. Vlastivědné příručky. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 31. Praha: František Šimáček, 1931. s. 34-35.

²¹⁷ Tamtéž. s. 35.

8. Etnografie a folkloristika v pracích jednotlivých učitelů

Všichni představitelé učitelské generace se aktivně zabývali etnologií a folkloristikou na amatérské úrovni. Nejen učitelská profese, ale především tehdejší společenské dění je vedly k zájmu o tento obor. V této kapitole sleduji jejich působení a ohlasy na poli soudobé etnologie a jejich spolupráci s odbornými kruhy. Věnuji pozornost hlavně jejich příspěvkům do Českého lidu a dalších kulturně-historických časopisů (Osvěta, Světozor, Zlatá Praha, Besedy lidu...). Zajímavým zdrojem informací k jejich příspěvkové činnosti je korespondence s redaktorem a spoluzakladatelem Českého lidu, Čeňkem Zíbrtem. Bohužel se jedná pouze o jednostrannou, tzn. příchozí korespondenci Zíbrtovi. Pouze v případě Sála jsme měla k dispozici i část korespondence zaslané od Zíbrta. Dalšími sledovanými jevy v této kapitole jsou: podíl na přípravě krajinských výstav předcházejících Národopisné výstavě Československé v roce 1895, spolupráce na krajinských monografiích, samostatné autorské monografie s přihlédnutím k jejich originalitě, sběr lidové slovesnosti, případná stylizace sebraného materiálu, ohlas v odborných etnologických kruzích (Horák, Navrátilová, Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska z roku 2007,...).

Postupuji abecedně dle jednotlivých autorů, podobně jako v biografické kapitole. U každého z nich zachycuji výše jmenované jevy.

8.1 Antonín Blažek

8.1.1 *Příspěvky v Českém lidu a korespondence s Č. Zíbrtem*

Antonín Blažek přispíval do Českého lidu především folkloristickým materiálem. Těžištěm jeho práce byly místní pověsti z Chrudimska (např. *Pověsti o pokladech na Chrudimsku*²¹⁸) s démonologickými pověstmi (*Strašidelné pověsti o lidech zemřelých*²¹⁹), ale také se věnoval sociálním poměrům na chrudimském venkově v době roboty (*Robota na*

²¹⁸ BLAŽEK, A. Pověsti o pokladech na Chrudimsku. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 13. Praha: František Šimáček, 1904. s. 272.

²¹⁹ BLAŽEK, A. Strašidelné pověsti o lidech zemřelých. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 9. Praha: František Šimáček, 1900. s. 255-261.

*Chrudimsku*²²⁰, *Poddanství na panství hrochovo-týneckém v 18. věku*²²¹). Věnoval se také sběru jarmarečních písní. V letech 1899–1913 publikoval Blažek v Českém lidu celkem dvacet příspěvků. Ve svých historických studiích vychází z místních kronik, farních knih a dalších materiálů, ke kterým se v textu odkazuje. Co se týče příspěvků etnologického charakteru, čerpá Blažek ze svých osobních sběrů, což dokládá několika zmínkami v samotných příspěvcích. Rovněž uvádí jména svých informátorů a lokalizaci sběru. To se později, v korespondenci Zíbrtovi, ukazuje jako překážka v jeho další sběratelské činnosti.

21. dubna 1899 píše Blažek Zíbrtovi o důvodech, které ho vedly k zachování anonymity respondentů: „... Že nejmenuji celým jménem osoby, od kterých jsem to neb ono slyšel, je příčinou to, že jsem svého času v Č. V. pověry některé uveřejňoval a osoby jmenoval, od kterých jsem to neb ono slyšel, rozmrzely se dotyčné osoby, hlavně starší ženy, na mne tak, že mně od té doby již více nic sdělití nechtěly. Bály se, aby zase nepřišly do novin. Lid na veškerou úmornou činnost v směru tomto pohlíží s nedůvěrou.“²²²

V poměrně obsáhlé studii *Strašidelné pověsti o lidech zemřelých* (Český lid 9, 1900) píše o vyprávění démonologických (pověrečných) pověstí a o svém sběru následovně: „Lidé ti pak za takovou laskavost odměňovali se vyprávěním různých tajemných a pověrečných příhod, pro něž našlo se na venku vždy hojnost nadšeného posluchačstva. Lví podíl ovšem připadl podivným posmrtným pověrám. Poněvadž pak tyto pro poznání smýšlení lidu našeho nejsou bez ceny, uvedu tu z nich některé, jak jsem je z úst starších lidí sebral.“²²³

Bližší informace o způsobu, jakým Blažek sbíral lidovou slovesnost, nemáme. Z výše uvedených příkladů se můžeme jen domýšlet, že Blažek byl skutečně aktivním sběratelem, který osobně vyslechl a zaznamenával vyprávění od lidí. Zároveň také Blažek spolupracoval s řadou dalších kolegů (ať už pedagogů, či příslušníků jiných povolání) a jejich příspěvky publikoval ve svých několikavazkových sbornících: *Pověsti z Chrudimska* (1906), *Pověsti a památky z Chrudimska* (1907–1929), a *Pověsti a obrázky z chrudimského kraje* (1907–1937).

²²⁰ BLAŽEK, A. Robota na Chrudimsku. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 12. Praha: František Šimáček, 1903. s. 113-117, 161-162.

²²¹ BLAŽEK, A. Poddanství na panství hrochovo-týneckém v 18. věku. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 14. Praha: František Šimáček, 1905. s. 163-168.

²²² Literární archiv Památníku národního písemnictví: ZÍBRT Čeněk; 1833–1957, NAD 2001, uložení: Literární archiv PNP, pracoviště Staré Hradky, 507 23 Libáň.

²²³ BLAŽEK, A. Strašidelné pověsti o lidech zemřelých. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 9. Praha: František Šimáček, 1900. s. 255.

Z Blažkovy obsáhlé korespondence²²⁴ Zíbrtovi můžeme vyčíst několik zajímavostí. Zpočátku byly Blažkovy dopisy zcela formálního charakteru, jednalo se o poznámky k příspěvkům, případné úpravy, dotazy na jejich otištění, informace o jejich publikování v jiných periodikách. Zmiňuje také svou tíživou finanční situaci, kterou reflektují již v úvodní biografické kapitole.²²⁵ Blažek žádá Zíbrta o finanční podporu na svou *národopisnou* práci. Učitelský plat na konci 19. století (Blažek v dopise z 12. 1. 1897 uvádí 550 zl.²²⁶) byl patrně pro uživení několikačlenné rodiny nedostačující. Ostatně, Blažek o skromných poměrech, na které si musel přivykat, píše i ve svých *Vzpomínkách starého sběratele*²²⁷.

Blažek opakovaně urguje Zíbrta o navrácení některých zapůjčených originálů a materiálů. Jednalo se například o zapůjčené knihy od kovářského rodu Novotných.

„Prosím co nejuctivěji o uchování těch knih o léčení koní, mnou zaslaných a po použití o vrácení, neb majitel již častěji mne o ně upomínal.“²²⁸

Několikrát se Blažek také dotazuje na doporučení nějakého vydavatele, u kterého by mohl vydat souborně své dílo. Jeho přání se částečně naplňuje, když se stává členem přípravného výboru spolu s místním učitelstvem k vydání důkladného *popisu* chrudimského okresu. „Mám čest býti v pořadatelstvu a tu vzal jsem na sebe sestavení „Národopisu“, kdež konečně budu moci udati i svoji sbírku. Aby oddíl tento byl zvlášť čestně zpracován, sestavil jsem zvláštní dotazník, který bude putovati po všech školách.“²²⁹ Výsledkem této práce se stal rozsáhlý třetí díl okresní monografie *Chrudimsko a Nasavrcko* (1912), který přibližuje materiální i duchovní kulturu okresu. Blažek do ní přispěl oddíly *Pověsti a bytosti báječné*²³⁰ a *Ze života lidu*²³¹. Některé části byly rovněž publikovány v *Českém lidu*.

Od roku 1907 se stává korespondence více neformální a získává přátelštější charakter. Blažek se se Zíbrtem setkal v Praze osobně, dle dopisů minimálně dvakrát. 16. 7. 1907 píše děkovaný dopis za osobní přijetí Blažka s jeho dcerou Marií, která byla následně přijata na

²²⁴ Korespondence obsahuje: 38 dopisů, 2 dopisnice, 2 pohlednice a 1 navštívenku.

²²⁵ ZACHOVÁ, A. ANTONÍN BLAŽEK učitel a národopisný sběratel. *Chrudimské vlastivědné listy*. Roč. 3, Č. 6, Chrudim: Regionální muzeum v Chrudimi, 1994. s. 12.

²²⁶ Literární archiv Památníku národního písemnictví: ZÍBRT Čeněk; 1833–1957, NAD 2001, uložení: Literární archiv PNP, pracoviště Staré Hrady, 507 23 Libáň.

²²⁷ BLAŽEK, Antonín. *Vzpomínky starého sběratele. Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 25. Praha: František Šimáček, 1925. s. 357.

²²⁸ Literární archiv Památníku národního písemnictví: ZÍBRT Čeněk; 1833–1957, NAD 2001, uložení: Literární archiv PNP, pracoviště Staré Hrady, 507 23 Libáň.

²²⁹ Literární archiv Památníku národního písemnictví: ZÍBRT Čeněk; 1833–1957, NAD 2001, uložení: Literární archiv PNP, pracoviště Staré Hrady, 507 23 Libáň.

²³⁰ BLAŽEK, A. *Pověsti a bytosti báječné. Chrudimsko a Nasavrcko. Díl III. Obraz kulturní*. Chrudim: Výbor ku popisu okresu, 1912. s. 165-216.

²³¹ BLAŽEK, A. *Ze života lidu. Chrudimsko a Nasavrcko. Díl III. Obraz kulturní*. Chrudim: Výbor ku popisu okresu, 1912. s. 400-452.

učitelský ústav. Blažek děkuje za přimluvu a vstřícnost a *laskavá slova*, která jeho dceru ke zkoušce povzbudila. Zda-li šla Marie studovat do Prahy, či jiného města a jaký podíl na tom měl Zíbrt by byla už pouhá spekulace. Blažek zve Zíbrta do Chrastí u Chrudimi. Otázka, zda se tato návštěva někdy uskutečnila, zůstává také nezodpovězena.

Blažek si velmi vážil Zíbrtova názoru a kritiky. Zasílá mu např. k posouzení zmiňované monografie *Chrudimsko a Nasavrcko*. Jak zněl Zíbrtův komentář, je však dalším otazníkem. Částečně byla tato práce publikována v Č. lidu, z čehož se můžeme domnívat, že byl Zíbrt s materiálem spokojen. Bez pochyby Blažek choval Zíbrta ve velké úctě. Věnuje mu svůj první díl *Pověstí a obrázků z chrudimského kraje* (1907) a ještě opakovaně ve svých předmluvách či jiných komentářích oceňuje Zíbrtův přínos českému národopisu. Např.: „Jediný lidopisný sborník »Český Lid«, výtečně řízený slovutným naším drem Zíbrtem, který účesně již XVIII. rok důležité dílo zachraňovací provádí a tiše snáší pozoruhodný materiál k budoucí »Lidovědě národa českého«, zápasí se stálým deficitem.“²³²

Posledních pár dopisů, které Blažek zasílá v letech 1921–1927, kdy působil jako ředitel školy v Trhové Kamenici, se nesou většinou v duchu osobních pozdravů a proseb o přimluvu za svého zetě, který učí na gymnáziu v Benešově a chtěl být přeřazen do Prahy.

8.1.2 Sjezd národopisných pracovníků v Praze 1924

Antonín Blažek se v roce 1924 zúčastnil sjezdu národopisných pracovníků v Praze. V dopise zaslaném téhož roku Blažek Zíbrtovi srdečně děkuje za přijetí a zasílá mu rukopis *Vzpomínek starého sběratele*, které jsou v následujícím roce otištěny v Českém lidu. Tuto stať uvozuje výjevem ze sjezdu, kdy byl Zíbrt vyzván v přednesení referátu *25 ročníků Českého Lidu*. Blažek vzpomíná doslova: „Bouře neutuchajícího potlesku, která na to rázem zazněla, byla důkazem ocenění veliké práce »otce českého národopisu nynějšího«,... Měli jsme všichni radost, že pravá vědecká práce neumí zapomínati a že vděk ještě nevymizel z hlavy a ze srdce skutečných pokračovatelů v záslužné činnosti Zíbrtově.“²³³

8.1.3 Reakce v odborných kruzích

Blažek byl ještě za svého života zvěčněn v Horákově *Národopisu československém*, kde je zmíněn v podkapitole *Odborní pracovníci krajinští*:

²³² BLAŽEK, A. *Lidopisné a kulturní črty z Chrudimska*. Chrudim: Nákladem vlastním, 1909. s. III.

²³³ BLAŽEK, A. *Vzpomínky starého sběratele. Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 25. Praha : František Šimáček, 1925. s. 357.

„Krajem chrudimským se mnoho zabýval *Ant. Blažek*, který své četné články v Čes. Lidu (např. roč. VIII., IX., XI.–XV.) i v jiných časopisech a denních listech upravuje v cykly a vydává je knižně. R. 1906 vydal „Pověsti z Chrudimska“, z. 1907 „Pověsti a památky z Chrudimska“, později „Pověsti a obrazy z Chrudimska“ (řada I.–VIII.), vesměs snůšky pověstí místních a pověr, drobností zvykoslovných, příspěvků k životopisům význačných osobností, jež měly vztahy ke kraji chrudimskému, zprávy o robotě atd.“²³⁴

Jeho dílo v podobném duchu jako u Horáka, rovněž reflektuje biografická část národopisné encyklopedie *Lidová kultura* (2007).

Z Blažkových *Pověstí a bytostí báječných*²³⁵ a z jeho příspěvku *Strašidelné pověsti o lidech zemřelých*²³⁶ čerpala A. Navrátilová pro svou monografii *Narození a smrt v české lidové kultuře*²³⁷. V kapitole o revenantství použila jako příkladový materiál některá vyprávění u Chrudimska, které Blažek zachytil a publikoval.

8.1.4 Blažkovy vlastivědné sborníky

Blažkovy sborníky, které vydával v letech 1906–1937 jsou pozoruhodnou směsicí materiálu národopisného, historického, ale zároveň osobně vzpomínkového z Chrudimska. Vzhledem k tomu, že autor vydával dílo vlastním nákladem, nebyl patrně nijak omezován v obsahové rozmanitosti a tak některé díly působí neorganizovaně a nesystematicky. Vedle vzpomínkového vyprávění z Hérálce, kde autor strávil část života, můžeme v jediném díle najít také místní a historické pověsti a zároveň statě z chrudimských dějin²³⁸. Pro ilustraci uvádím obsah (seznam kapitol) *Lidopisných a kulturních črtů z Chrudimska*, který odpovídá nesourodosti materiálu: I. Narození dítěte, II. Žena v šestinedělí a další vývin dítěte, III. Požár a krupobití, IV. Po stopách náboženských blouznivců, V. Hrdelní soud v Hrochově Týnci, VI. Z dob roboty na Chrudimsku, VII. Smlouvy, obyčeje a řeči svatební, VIII. O našich písních jarmarečních.²³⁹

Blažkovo dílo přesto zůstává originálním dokumentem o životě Chrudimska na přelomu 19. a 20. století. Jeho přínos pro etnologii vidím především v jeho sběratelské

²³⁴ HORÁK, J. Národopis československý. *Československá vlastivěda*. Díl 2, Člověk. Praha: Sfinx, 1933. s. 429.

²³⁵ BLAŽEK, A. Pověsti a bytosti báječné. *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl III. Obraz kulturní*. Chrudim: Výbor ku popisu okresu, 1912. s. 165-216.

²³⁶ BLAŽEK, A. Strašidelné pověsti o lidech zemřelých. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 9. Praha: František Šimáček, 1900. s. 255-261.

²³⁷ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

²³⁸ BLAŽEK, A. *Pověsti a obrázky z Chrudimského kraje*. Řada VII. Hlinsko: Nákladem vlastním, 1928.

²³⁹ BLAŽEK, A. *Lidopisné a kulturní črtý z Chrudimska*. Chrudim: A. Blažek, 1909.

činnosti, kterou nepochybně s nadšením provozoval. Bohužel však nemůžeme zhodnotit kvalitu jeho sběrů, neboť o způsobu, jakým jej prováděl, jak lidovou slovesnost zaznamenával a následně zpracovával, nemáme žádné informace. Nakolik je jeho výsledná práce ovlivněna záměrnou či nezáměrnou stylizací zůstává otázkou.

8.2 František Josef Čečetka

8.2.1 Příspěvky v Českém lidu a v dalších periodikách

František Josef Čečetka se na počátku své spisovatelské kariéry věnoval národopisným tématům na Poděbradsku a středním Polabí. V letech 1900–1903 publikoval celkem sedm svých příspěvků v Českém lidu. Již v této počáteční publicistické tvorbě je patrný jeho zájem především o historická témata. Hojně čerpal z pamětí a rukopisů Františka Jana Vaváka. Podobně jako Blažek se věnoval sociálním tématům, např. robotě (*Z doby roboty na Dymokursku*²⁴⁰), sociální skladbě venkova (*Stará zřízení obecní*²⁴¹). Z hlediska etnologie považují za nejoriginálnější Čečetkův příspěvek v Českém lidu *Lidové názory o zjevech přírodních*²⁴², ve kterém se zabývá lidovou meteorologií a výročními zvyky spojenými s počasím. Autor vždy lokalizuje zachycených projevy lidové slovesnosti.

Dále publikoval národopisně zajímavé články např. v Besedách lidu (*O jarmarce*²⁴³, článek je exkurzem do 17. století a podobě jarmarků a cechů v této době), Zlaté Praze, Národopisném sborníku československém a dalších. Jeho další publikační činnost už se soustředila převážně na historická témata, proto se jim zde nebudu více věnovat.

8.2.2 Korespondence s Č. Zibrtem

Také Čečetka udržoval od konce 19. století korespondenční kontakt s Čeňkem Zibrtem.²⁴⁴ Jedná se o pracovní korespondenci. Čečetka zasílá své rukopisy pro Český lid a

²⁴⁰ ČEČETKA, F. J. Z doby roboty na Dymokursku. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 9. Praha: František Šimáček, 1900. s. 10-15.

²⁴¹ ČEČETKA, F. J. Stará zřízení obecní. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 12. Praha: František Šimáček, 1903. s. 4-8.

²⁴² ČEČETKA, F. J. Stará zřízení obecní. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 9. Praha: František Šimáček, 1900. s. 253-255.

²⁴³ ČEČETKA, F. J. O jarmarce. *Besedy lidu*. Roč. 9. Praha: J. Otto, 1901. s. 506-510.

²⁴⁴ Korespondence Čečetky Zibrtovi obsahuje 26 dopisů, 2 dopisnice, 6 pohlednic, 2 navštívenky, 2 tisky z let 1896-1917.

téměř v každém dopise žádá Zíbrta o finanční podporu na svou spisovatelskou a badatelskou činnost.

Dne 22. 2. 1899 píše z Městce Králové: „... Pokud mi učitelské povolání dovolí, chci volné chvíle věnovati mně tak milému odvětví národopisnému a to v prvé řadě zachytiti rázovitý obraz lidového života i na sousedním Poděbradsku a Nymbursku, kde nivelizující proud rychle svéráznost stírá a kde pracovníků málo, pak chci vylíčiti školství naše v minulosti i přítomnosti a hlavně kriticky rozebrati sebranou látku a určití, co lidu našemu společno s ostatním po vlasti, čím je svůj, rázovitý.

Na získání nutných spisů z oboru folkloristiky k dalšímu studiu i na cesty výzkumné, které z jara r. 1899 po osadách podnikati opět budu, osměluji se, nemaje prostředků vlastních (již mnoho a mnoho jsem obětoval), prositi slavnou Českou akademii věd a umění o studijní stipendium – Vaši slovnost a dobrotivou podporu své uct. žádosti. ...“²⁴⁵

Z dalších dopisů se dovídáme o Čečetkově zklamání, že mu akademie věd poněkolkáté odmítla přiznat stipendium. Přesto pokračuje ve svém úsilí, zasílá své další práce. V témže roce to je studie *O robotě na Dymokursku a Chlumecku*. Čečetka píše, že předkládá další materiál „jako důkaz, že pracuji pilně v každé volné chvíli a těžké zkoušky snad překonám – jsou mi vzorem staří naši literáti...“²⁴⁶

Autor se patrně dlouhodobě potýká s finanční tísni, nicméně ho to nadále neodrazuje od další práce. Zmiňuje se rovněž o svých sběratelských aktivitách a záměrech. „V příloze dovoluji si zaslati studii: „Jak to v naší obci chodívalo“ – pracuji, sbírám již na třech okresích, materiál roste. Přijměte, prosím, tuto práci též mezi ostatní do reference sl. České Akademii, a při vydání jich se dožadují se též Vaší ruky pomocné. Budu vděčný za Vaši přímluvu o stipendium (možno-li 100 zl.) do prázdnin – zajedu na studie mezi Slováky k Břeclavi. Orig. písňe i s nápěvy mám na 50 – snaha i chuť; jen ty peněžní oběti mě přemáhají! Bez nich to však nejde. Prosím za zachování vzácné Vaší přízně i dobrotivou zprávu, jak moje uctivá prosba vyřízena bude.“²⁴⁷

Zíbrt Čečetkovo naléhání vyslyšel a zasílá mu honorář, pravděpodobně za studii o robotě na Dymokursku, která v roce 1900 vychází v Českém lidu.

Následná korespondence se dál nese v podobném duchu. Z Čečetkových dopisů je patrné zklamání nad nedoceněním jeho spisovatelské práce v širším kontextu. Zmiňuje

²⁴⁵ Literární archiv Památníku národního písemnictví: ZÍBRT Čeněk; 1833–1957, NAD 2001, uložení: Literární archiv PNP, pracoviště Staré Hradky, 507 23 Libáň.

²⁴⁶ Tamtéž.

²⁴⁷ Tamtéž.

zamítavé odpovědi redaktorů z jiných periodik, stěžuje si na literární kritiku, která ho srovnává s jeho slavnějšími předchůdci historického románu. Dotazuje se Zírta na doporučení vhodného vydavatele a také *mecena*, zaslá i své beletristické zpracování historických motivů, což se míjelo se zaměřením Českého lidu a jak dnes můžeme dohledat v souhrnné bibliografii, nebyly tyto práce zcela oprávněně v Českém lidu publikovány.

V první dekádě 20. století, kdy Čečetka působil v Poděbradech a spolupracoval s tamějším muzeem, se do jeho korespondence se promítá již zcela formální, od osobních problémů oproštěná komunikace. Ta se týkala především věcí pracovních, tzn. jednání jménem poděbradského muzea o zapůjčení některých alb a dalších materiálů.

8.2.3 Členství v krajině výstavním odboru

Čečetka byl v Městci Králové členem krajině odboru, které byly zakládány před Národopisnou výstavou československou v Praze. Odbor zde vznikl v roce 1892.²⁴⁸ Náplní těchto institucí byla většinou příprava krajině výstav, které se staly často základem pozdějších muzeí.

8.2.4 Reakce v odborných kruzích

Ani Čečetkova práce nezůstala bez povšimnutí J. Horáka. Ten zmiňuje v podkapitole Krajině sborníky a monografie²⁴⁹ Čečetkuv sborník *Králověměstecko* (1896), dále soubornou sbírku *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska* (1901) a také jeho vlastivědný, spíše místopisný sborník *Na středním Polabí. Obrazy lidu a kraje* (1914).

Čečetku rovněž zachytila biografická část národopisné encyklopedie *Lidová kultura* (2007).

²⁴⁸ Výkonný výbor národopisné výstavy československé a Národopisná společnost Československá. *Národopisná výstava československá v Praze 1895* [online] c2008 [cit. 2013-06-28]. Dostupné z WWW: <<http://tyfoza.no-ip.com/narvystava/>>.

²⁴⁹ HORÁK, J. Národopis československý. *Československá vlastivěda*. Díl 2, Člověk. Praha : Sfinx, 1933. s. 425.

8.2.5 Monografie

Z hlediska etnologického a folkloristického odkazu F. J. Čečetky považují za nejpřínosnější knihu *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*²⁵⁰. Publikace představuje syntézu několika etnografických, folkloristických a historických statí. Jak napovídá název, obsahovou kostru tvoří život člověka od narození do smrti. Autor svoje dílo uvozuje: „Předkládám veřejnosti řadu zvykoslovných a kulturních obrazů z Poděbradska, v nichž jsem se snažil zachytiti svéráznost lidového života v době nedávno minulé. Vypravování starých pamětníků, zachovalé památky písemné byly mi hlavními prameny.“²⁵¹

Kapitoly k tématům rodinné obřadnosti se volně prolínají se stravovací tematikou (např. *Jídelní lístek našich předků, Chléb náš vezdejší dej nám dnes*), dále Čečetka zachycuje slovesný folklor, jehož ukázky jsou pravděpodobně výsledkem jeho sběratelských aktivit. V kapitole *Jak náš lid vypravuje*, uvádí u každé pověsti, pohádky nebo vyprávění ze života jméno vypravěče a místo, odkud informátor pocházel, nebo kde byl folklor zachycen. Samostatná kapitola se věnuje dětskému folkloru. Nechybí ani historický exkurz do doby poddanství.

8.3 Josef Košťál

8.3.1 Príspevky v Českém lidu a v dalších periodikách

Josef Košťál se stal, co se počtu týče, nejpilnějším přispěvatelem do Českého lidu z naší učitelské čtveřice. Tematicky se jeho články týkaly převážně lidových pověrečných představ (např. *Pověry a zvyky při prádle*²⁵²) a víry v nadpřirozené bytosti (např. *Vodník v podání prostonárodním*²⁵³, studie, která byla dokonce přeložena do maďarštiny do periodika Ethnographia VI²⁵⁴, *Diblík v podání prostonárodním*²⁵⁵ aj.) a lidové mluvy (*Lidová mluva v*

²⁵⁰ ČEČETKA, F. J. *Od kolébky do hrobu: lidopisné obrázky z Poděbradska : se 42 vyobrazeními*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1900.

²⁵¹ Tamtéž, s. 3.

²⁵² KOŠTÁL, J. *Pověry a zvyky při prádle. Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 20. Praha: František Šimáček, 1911. s. 273-274.

²⁵³ KOŠTÁL, J. *Vodník v podání prostonárodním. Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 1. Praha: František Šimáček, 1892. s. 52-58, 244-249, 394-399, 468-472, 522-562.

²⁵⁴ HORÁK, J. *Národopis československý. Československá vlastivěda. Díl 2, Člověk*. Praha : Sfinx, 1933. s. 401.

²⁵⁵ KOŠTÁL, J. *Diblík v podání prostonárodním. Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 8. Praha: František Šimáček, 1899. s. 355-357.

*Záhoří*²⁵⁶, v čemž můžeme sledovat vliv jeho univerzitního studia klasické filologie a českého jazyka. Mezi lety 1892–1930 přispěl Košťál dvaceti třemi příspěvky.

Kromě dalších regionálních periodik hojně publikoval ve Zlaté Praze. Vesměs se jedná o články se zvířecí tematikou a o nadpřirozených bytostech (*Hadi v podání prostonárodním, Žába v podání prostonárodním, Šotek v podání prostonárodním, Bazilišek v podání prostonárodním, Hospodáříček v podání prostonárodním...*).

8.3.2 Korespondence s Č. Zibrtem

Košťálova korespondence se Zibrtem není tak obsáhlá jako Blažkova nebo Čečetkova. Na první pohled ale čtenáře zaujme, v porovnání s korespondencí předchozích zmíněných učitelů, formální a věcný styl, jaký Košťál používá. Jeho dopisy nejsou zatížené osobními existenčními problémy, které řešili se Zibrtem ostatní.

Také Košťál se se Zibrtem pravděpodobně setkal osobně. V dopise z listopadu 1891 se například dotazuje na možnosti publikování některých zaslaných příspěvků, nebo dalších článků, které u něj o prázdninách zanechal.²⁵⁷ Dále se Zibrtem konzultuje své studie, opakovaně mu děkuje za odborné posouzení některých jeho prací.

Košťál také zasílal část rukopisu své rozsáhlé práce *Život lidu českého v podání prostonárodním* za účelem vystavení na Národopisné výstavě Československé. Ze srpnové korespondence roku 1895 se ale dozvídáme o Košťálově roztrpčení: „Byl bych si rád promluvil s Vašností o své práci, kterou jsem si odvážel z výstavy národopisné (kde vystavena nebyla); tři sešity se však nenalezly v bytě p. dr. Kováře. Psal jsem o ně, ale posud mne nedošly, jest to divný pořádek!“²⁵⁸ V následujících dopisech žádá Zibrta o navrácení rukopisů, které zasílal před více než třemi lety a informuje o připraveném kompletu *Života lidu českého v podání prostonárodním* k tisku. Ačkoliv Košťál zřejmě velmi toužil po vydání tohoto souborného díla a usilovně hledal vhodného nakladatele, zůstalo dodnes pouze v rukopisné verzi.

Zbývající korespondence se opět týká věcných záležitostí ohledně jeho příspěvků do Českého Lidu, zasílá doplňující materiál, nebo Zibrta žádá o odborný posudek.

²⁵⁶ KOŠTÁL, J. Lidová mluva v Záhoří. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 11. Praha: František Šimáček, 1902. s. 305-310.

²⁵⁷ Literární archiv Památníku národního písemnictví: ZÍBRT Čeněk; 1833–1957, NAD 2001, uložení: Literární archiv PNP, pracoviště Staré Hrady, 507 23 Libáň.

²⁵⁸ Literární archiv Památníku národního písemnictví: ZÍBRT Čeněk; 1833–1957, NAD 2001, uložení: Literární archiv PNP, pracoviště Staré Hrady, 507 23 Libáň.

8.3.3 Reakce v odborných kruzích

Horák ve svém *Přehledném nástinu* věnuje Košťálovi rozsáhlejší komentář a podrobuje ho odborné kritice. „Zvykoslovím a demonologií se zabýval vrstevník Vykoukalův Josef Košťál (1851–1920), který v řadě statí téměř nepřehledné usiloval podati jakýsi soupis českého zvykosloví. Vyšel z mytologických názorů Ignáce J. Hanuše, avšak neustrnul na tomto stanovišti a později přestával na práci sběratelské. Vykonal dílo záslužné, jehož hodnota vědecká by byla větší, kdyby všude přesně citoval prameny, aby bylo jasno, co přejal z literatury a co čerpal ze sbírek vlastních. Prameny, jichž užíval, byly ceny velmi nestejně a tím trpěly jeho statí. Obdobného rázu jsou též jeho snůšky látky démonologické, na př. „*Světýlka a žhavý neb ohnivý muž*“ (Výroč. Zpráva gymn. V Novém Bydžově r. 1888),...“²⁵⁹

Horák oceňuje Košťálův význam především popularizaci národopisu: „... šířil lásku k lidovému podání a budil zájem o jeho rozmanité stránky i tam, kde vědecké výsledky bádání etnografického byly známy velmi málo.“²⁶⁰

Co se týče Košťálových sběratelských aktivit, máme skutečně velmi útržkovité informace o způsobu sběru. U několika příspěvků v Českém lidu je uvedeno *Sebral Josef Košťál* a u konkrétních příkladů zvyků, tradic atp. autor uvádí místo, odkud pocházejí. O sběratelských metodách nebo o jeho informátorech ale nevíme takřka nic. Pouze v příspěvku *Lidová mluva v Záhoří* (Č. lid 1904) Košťál uvádí: „O minulých prázdninách byl jsem v Záhoří u Železného Brodu, jednak abych si prohlédl krajinu, zejména Kozákov a malebné okolí jeho, jednak abych sebral některé zvláštnosti mluvy tamní.“²⁶¹ Což nám ale nenapoví nic k metodice sběru.

8.3.4 Publikační činnost

Kromě příspěvků do periodik, publikoval Košťál své práce na více místech, například ve výročních zprávách novobydžovského gymnázia: *Chléb v pověrách a zvycích lidu českého* (1886), *Diví lidé v názorech, pověrách a zvycích lidu českého* (1889), *Světýlka a žhavý muž*

²⁵⁹ HORÁK, J. Národopis československý. *Československá vlastivěda*. Díl 2, Člověk. Praha: Sfinx, 1933. s. 401.

²⁶⁰ Tamtéž. s. 401.

²⁶¹ KOŠTÁL, J. Lidová mluva v Záhoří. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 11. Praha: František Šimáček, 1902. s. 305.

(1890), *Oheň v podání prostonárodním* (1889). V Praze pak publikoval *Lidovou mluvu na Bydžovsku* (1902) a *Zařikání při nemocech* (1896).

Ze samostatných monografií uvádím ty, které se týkaly hlavně lidové prózy: *Ze světa pohádek a bájí* (1903), *Pohádky, báchorky a pověsti I-II* (1905–18), *Drobné báje, pohádky a pověsti* (1909), *Čarodějnice a čaroděj v tradici lidové*. (1919). Zde mohu jen souhlasit s J. Horákem. Tyto práce byly určené široké veřejnosti a představovaly soudobou popularizaci oboru. Nemůžeme v nich proto hledat odborné studie a autentické záznamy slovesného folkloru z přelomu 19. a 20. století. Košťál pro tyto sbírky využívá dalších autorů, které důkladně necituje, přesto je jmenuje v úvodu (např.: F. Bartoš, K. J. Erben, J. K. Hraše, B. Němcová, P. Sobotka, K. Světlá, V. B. Třebízský, Č. Zíbrt a mnoho dalších²⁶²).

8.4 František Ladislav Sál

8.4.1 Národopisná výstava československá

F. L. Sál se aktivně účastnil příprav na Národopisnou výstavu československou, konkrétně v době, kdy působil jako definitivní podučitel v Poříčanech na Českobrodsku. Podařilo se mi shromáždit pouze několik dokladů o jeho přínosu pro výstavu. V jeho publikaci *Vlastivědné úvahy a pokusy* (1923) jsem našla krátký odkaz na jeho sběratelskou práci. Podle publikace *Národopisná výstava československá v Praze 1895*, která vyšla záhy po výstavě, byl Sál členem odboru v Českém Brodě (zřízen roku 1893). Ten zde pořádal krajskou výstavu od 29. června do 1. července 1894.²⁶³

Následující úryvek je z kapitoly, ve které se zabývá hlavně problematikou nedostatečného vzdělání učitelů v oblasti psychologie. „Hned tehdy pociťoval jsem velikou vzdálenost sebe od dětského ducha, neznalost dětské psychy, neznalost života našeho lidu – minulého i přítomného,...“²⁶⁴ Sál dále pokračuje kritikou neuspokojivého stavu pedagogického vzdělávání a následně se dostává ke zmínce o své práci pro Národopisnou výstavu československou. „A byla to sběrací práce pro Československou národopisnou

²⁶² KOŠTÁL, J. *Ze světa pohádek a bájí. Pro mládež dospělejší sebral Josef Košťál*. Praha: F. Bačkovský, 1903. s. 6.

²⁶³ Výkonný výbor národopisné výstavy československé a Národopisná společnost Československá. *Národopisná výstava československá v Praze 1895* [online] c2008 [cit. 2011-05-12]. Dostupné z WWW: <<http://tyfoza.no-ip.com/narvystava/>>.

²⁶⁴ SÁL, F. L. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 16.

výstavu v Praze (od r. 1891 do r. 1895), která mě přiblížila lidu, naučila mě znáti jeho minulý i přítomný život hlavně po stránce národopisné.²⁶⁵

Ve *Zdravici k 70. narozeninám* popisuje S. Semrád práci F. L. Sála okolo zmiňované výstavy následovně: „V začátku devadesátých let minulého století počal sbírat národopisný materiál pro Národopisnou výstavu Československou a části jeho uveřejňoval v *Našich hlasech* a *Českém lidu*. Na Československé výstavě národopisné v Praze r. 1895 vystavoval sbírku zvyků a obyčejů kraje českobrodského /otisk *Našich hlasů*/ a domácí lékárníčku /sbírka léků, olejů, koření a p./ Doroty Žaloudkové, kořenářky z Klučova²⁶⁶. Za to dostalo se mu diplomu a uznání a bronzové medaile.²⁶⁷ Zde je nutné podotknout, že takové ocenění dostala většina osob, která se na výstavě podílela jakýmkoliv způsobem.

Diplom i medaile jsou součástí Sálůva osobního fondu SOkA v Hradci Králové. Z toho je možné vyvodit, že ocenění mělo pro Sála samotného nebo osobu, která Sálůvu pozůstalost předávala do archivu, velkou váhu. Je však třeba zmínit, že Český lid otiskl Sálůvi jedinou práci, které byl spoluautorem – *Lidová jména rostlin* až v roce 1905, tedy deset let po výstavě. Lze tedy polemizovat nad vážností a originalitou Sálůva příspěví k tehdejší odborné etnografii. Jestliže se jeho práce neodrazila v odborných kruzích ani ve formě kritiky, patrně nešlo o nic zásadního.

8.4.2 Příspěvek v Českém lidu a korespondence s Č. Zibřtem

Společně s O. J. Novotným přispěl F. L. Sál do Českého lidu v roce 1905 rozsáhlou sbírkou lidových názvů rostlin z Podkrkonoší, Královéhradecka a Českobrodsko. *Lidová jména rostlin*²⁶⁸ vycházela v Českém lidu postupně v pěti pokračováních. Jedná se o materiál sebraný jak samotnými autory, tak z děl a článků jiných autorů. Jak je zmíněno v úvodu, jsou si sami autoři vědomi nedostatků, především neúplnosti práce. Vyzývají proto veřejnost ke spolupráci. Doslovně: „Žádají tudíž, by velectění páni profesori botaniky, učitelé všech škol,

²⁶⁵ SÁL, F. L. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 17.

²⁶⁶ Klučov je malá obec nedaleko Poříčan, kde Sál v té době pracoval.

²⁶⁷ Fond SÁL František Ladislav. č. kart. 1, inv.č. 31. SOkA Hradec Králové.

²⁶⁸ SÁL, F. L. – NOVOTNÝ, O. J. *Lidová jména rostlin. Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 14. Praha: František Šimáček, 1905. s. 72–75, 132–135, 174–176, 221–223, 372–375.

sběratelé lidopisného materiálu, jakož i všichni zájemci a milovníci přírody, sebraná jména rostlin laskavě zasílali F. L. Sálovi, učiteli v Českém Brodě.²⁶⁹

Za zmínku zde určitě stojí korespondence mezi Sálem a Zibrtem. Jedná se o několik dopisů, ve kterých Sál vystupuje za okresní jednotu musejní v Českém Brodě. Domlouvají se spolu na zapůjčení fotografií pro Český lid. Sál se dále dotazuje na výši honoráře za publikaci ve sborníku. V letech 1918–1919 zasílá Zibrtovi své práce *Harfenické děti* a *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje* s věnováním. Z další korespondence lze vyvodit, že Sál nijak zvlášť neusiloval o publikování v Českém lidu.

8.4.3 Folkloristika

Sběr lidové slovesnosti

Sál se pro své pedagogické účely zabýval také sběrem lidové slovesnosti, sbíral hlavně pohádky a pověsti z regionu východních Čech. Výsledky své práce vydal ve dvou publikacích. V roce 1919 vyšla první: *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. V roce 1932 to byla *Černa hodinka* s podtitulem *Královéhradecký kraj v pohádkách, pověstech, historických zkazkách, písních a žertech*.

Motivace

Pro sběratelskou činnost Sála motivovala právě jeho profese. Jako učitel na obecných školách, v době, kdy se vlastivěda²⁷⁰ stávala běžným vyučovacím předmětem, sbíral pohádky a pověsti, které následně používal jako pomůcku ve výuce.

Slovy autora: „Při tom sbíral jsem ustavičně lidopisný materiál, jmenovitě pohádky i pověsti a užíval jsem ho ve školní učbě (při »volném« slohu, »volném« kreslení)...²⁷¹ .

„Národopis v minulosti i přítomnosti jest samozřejmě základem i kostrou vlastivědného učení... náleží sem nejen přírodní stránka kmenového a národního osídlení,... ale také zvyky při narození, svatbách a pohřbech, výroční zvyky a obyčeje, pověry, hry, pohádky, pověsti, hádanky a říkadla.²⁷²

²⁶⁹ SÁL, F. L. – NOVOTNÝ, O. J. Lidová jména rostlin. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 14. Praha: František Šimáček, 1905. s. 72–75, 132–135, 174–176, 221–223, 372–375. s. 74.

²⁷⁰ Pro přehlednost a snazší orientaci v textu budu nadále užívat označení *vlastivěda*, ačkoliv Sál ve svých publikacích operuje také s termíny *prvouka* nebo *nauka o životě*.

²⁷¹ SÁL, F. L. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 17.

²⁷² SÁL, F. L. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. I.

„Když pořádal jsem svůj 1. díl »Pohádek a pověstí královéhradeckého kraje«, měl jsem na zřeteli hlavně školskou i rodinnou výchovu národní, vyvírající z místopisu, kterýž zůstával lidu mnohdy neznámou pevninou.“²⁷³

Způsob sběru

„Naším školám a rodinám předkládám k vlastenecké výchově, vyučování i zábavě tuto knihu, výsledek osmileté sběratelské práce ve škole i mezi lidem.“²⁷⁴ Tak zní úvodní věta v Sálových *Pohádkách, pověstech a národních písních královéhradeckého kraje*. Sál s největší pravděpodobností nebyl terénní sběratel. Nikde v jeho pozůstalosti jsem nenalezla žádné zmínky ani dokumentaci nějakých sběrů, což ovšem nemusí znamenat, že je neuskutečňoval. Na druhou stranu ale ve zmíněném úvodu *Pohádek* komentuje, jak se k materiálům dostal. Z několika nepřímých zmínek lze odvodit způsob, jakým je sbíral.

„Příspěvky, již mi děti přinášely do školy, které jsem sebral mezi lidem nebo získal ochotou pp. spolupracovníků, měly sice cenu národopisnou...“²⁷⁵

Při vyjádření svého záměru o vydání dalšího pokračování *Pohádek* píše: „I hodlám tudíž v druhém svazku „Pohádek a pověstí královéhradeckého kraje“ vydati z domácích ty, jež mi byly sice zaslány, ale kteréž jsem do 1. dílu nezařadil...“²⁷⁶ A také vybízí veřejnost k dalšímu sběru slovy: „I žádám tímto všech milovníků národopisu a příznivců vlastivědy, zvláště učitelstva všech kategorií škol, aby mi s uspišením zasílali: 1. pohádky a pověsti, 2. jména polí, luk lesů, pastvin, skal a vůbec pozemků, 3. pro kraj charakteristická úsloví. Děti ve škole a doma s rodiči i přátelstvem snesou ochotně hojný materiál, čímž opatříme si podrobnou lokální vlastivědu...“²⁷⁷

V závěru jmenovitě děkuje všem příspěvovatelům „... i všem ostatním, v rejstříku uvedeným, za sběratelskou spolupráci a zpracování vlastivědných elaborátů místních.“²⁷⁸

V rejstříku skutečně uvádí u každé pohádky a pověsti jméno nebo pramen, odkud čerpal a lokalitu (název obce). V několika případech se odkazuje na již publikované texty, např.: A. Jirásek: *Staré pověsti české*, F. Rosůlek: *Pověsti Pardubicka*.

Černá hodinka nemá žádný obsáhlý úvod jako předešlá sbírka. Nicméně hned na titulní straně je napsáno: „Za pomoci učitelských sborů sebral F. L. Sál.“²⁷⁹

²⁷³ SÁL, F. L. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923. s. 6.

²⁷⁴ SÁL, F. L. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. I.

²⁷⁵ Tamtéž. s. II.

²⁷⁶ Tamtéž. s. IV.

²⁷⁷ Tamtéž. s. IV.

²⁷⁸ Tamtéž. s. V.

Z citovaných úryvků usuzují, že Sál byl pasivním sběratelem lidové slovesnosti. Domnívám se, že neprováděl terénní výzkumy přímo mezi lidmi. Vybízeli své žáky, jejich rodiče, své kolegy i širší veřejnost, aby slovesný materiál zaznamenávali a jemu nosili nebo zasílali. Zároveň ale mohl i aktivně zaznamenávat vyprávění svých žáků. Je vhodné zde zmínit, že vždy cituje zdroje, ze kterých čerpal. A to i v případě, že použije některou pohádku nebo pověst v pedagogických příručkách, nezapomíná uvést zdroj.

Záměrná stylizace

Vzhledem k tomu, že Sál používal sebraný slovesný materiál jako didaktickou pomůcku, dopouštěl se záměrné stylizace. V úvodu k *Pohádkám* popisuje, jak na žáky působily pohádky a pověsti v původním znění. Po přečtení takového vyprávění byly děti zklamány. Pátral proto po příčině a dospěl k závěru, že stručné a výstižné lidové vyjádření nezanechalo v dětech žádoucí výchovný dojem právě kvůli své stručnosti a lapidárnosti dikce²⁸⁰.

Aby získal kýžený výchovný cíl, počínal si Sál následovně: „Proto jsem pohádky a pověsti stylizoval, při čemž jsem šetřil myšlenkového podkladu, dějového chodu a lidového vyjádření, načež jsem ve škole přečetl nově.“²⁸¹ Děti potom pozorně a se zájmem naslouchaly.

Důvody, které ho vedly ke stylizaci, obhájí takto: „Ježto pohádky a pověsti mají seznámit děti i rodiny nejen s bohatstvím duševní dílny našich předků, ale dle příkazů nových učebných osnov mají též působiti výchovně, proto jsem stylizoval veškeren sebraný materiál.“²⁸²

8.4.4 *Východočeské harfenictví*

Ve svých dvou knihách (*Východočeské harfenictví* (1912) a *Harfenické děti* (1914)) se F. L. Sál věnuje problematice harfenictví a jeho negativnímu dopadu na celou společnost. Tohle téma zpracovává z hlediska sociologie a fyzické antropologie. Především však na harfenictví nahlíží z pedagogické perspektivy. Zabývá se hlavně dětmi, svými žáky, na

²⁷⁹ SÁL, F. L. *Černá hodinka. Pohádky, pověsti ze 14 okresů severových. Čech*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1932. s. 2.

²⁸⁰ SÁL, F. L. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919. s. III.

²⁸¹ Tamtéž. s. II.

²⁸² Tamtéž. s. III.

kterých pozoruje vliv harfenictví. „Trpí staří i mladí. Největší rány stíhají však děti, v něž šumaření ryje své stopy písmem nesmazatelným, a kteréž jako nezczitelné dědictví přechází i na jejich potomky.“²⁸³

V *Harfenických dětech* Sál nezveřejňuje pouze výsledky a statistiky sociometrických měření, zabývá se i historickými počátky a příčinami harfenictví. Ačkoliv je to vážný sociální problém, vidí v něm chybně problém národní, který je spojený s alkoholismem a špatnou informovaností veřejnosti o negativních důsledcích.

Harfenictví nebo-li potulná hudba nebo šumařství, je hudba všech stupňů, zvláštní druh obživy, který „...by sám sebou nebyl pozoruhodným, kdyby nepodryval zdraví celých rodin, rodů a vrstev, a přitom nebyl ostudou národa.“²⁸⁴ Autor podrobně studoval poměry hudebních rodin v Nechanicích, kde také působil jako pedagog. Vážil, měřil, pozoroval a popisoval děti hudebnických rodin a srovnával je s dětmi ostatními. Zabýval se, v té době módní, sociometrií.

Ve svém výzkumu došel k několika zajímavým výsledkům. Výška, váha, objem hrudníku a objem hlavy byly (dle jeho měření) v průměru podstatně menší/nížší u dětí z hudebních rodin. Např. děti věnující se harfenictví v Nechanicích jsou celkem menší než děti ostatní, a to průměrně o 9 cm u chlapců a o 10,5 cm u dívek. Váhový rozdíl mezi harfenickými dětmi a ostatními je 2,72 kg u chlapců a 1,97 kg u dívek.²⁸⁵ Nemohu posoudit, nakolik bylo jeho měření a vážení přesné a objektivní. Co se týče obvodu lebky, vyvozuje z něj autor úměrně menší rozumovou činnost těchto dětí. A tím zároveň vysvětluje slabě průměrné až podprůměrné výsledky ve škole. Z řady lékařských zpráv dokládá velmi špatný zdravotní stav těchto dětí, častou závislost na alkoholu, pohlavní choroby a další neduhy.

Největší problém tohoto „nedůstojného způsobu obživy“ vidí autor v tom, že se zpravidla dědí z rodičů na děti, a je tak velmi obtížné tomu zamezit. I když si rodiče sami prošli různými útrapami, stejně nakonec z finančních důvodů posílají své děti (většinou ve věku čtrnácti let) s nerůznějšími kapelníky do světa. Celou situaci autor demonstruje na několika úryvcích z dopisů, které harfenické děti zasílaly domů. Většinou to jsou odevzdaná slova o týrání, bití, chudobě a hladu. Některé děti v dopisech prosí rodiče, aby je nějakým způsobem dostali zpět domů, jiné už jen vytýkají rodičům, že je upsali k takovému živobytí.

F. L. Sál v závěru apeluje na úřady, krajský soud, širokou veřejnost, rodiče, učitele, duchovní a tisk, aby všichni spolupracovali a společně bojovali proti harfenictví. Jelikož však,

²⁸³ SÁL, F. L. *Harfenické děti*. Praha: Dědictví Komenského, 1914. s. 6.

²⁸⁴ SÁL, F. L. *Východočeské harfenictví*. Hradec Králové: Bratři Peřinové, 1912. s. 8.

²⁸⁵ Tamtéž. s. 21–22.

dle autorovy statistiky, je až 80% veškerého obyvatelstva z hudebnických a jim spřízněných rodin, je velmi obtížné proti tomu bojovat. Většina obyvatelstva je špatně informovaná o pohlavních chorobách, následcích alkoholu a o dalších zdravotních důsledcích ze špatné životosprávy. Proto autor vyzývá hlavně tisk k osvětové činnosti, protože ten jediný se dostane snad do každé vesnice.

„Potulné harfenictví je zlo, které podlamuje zdravý kořen lidu, rozvrací rodiny, vyliďňuje osady i okresy a plodí chabá pokolení...“²⁸⁶ Sál zcela opomíná fakt, že je to především důsledek určitého systému.

Sál považuje harfenictví za národní problém, proti němuž je třeba bojovat hlavně osvětovou činností. Tento boj označuje za vlastenecký čin a národní povinnost. Ale snaha léčit sociální problém vlastenectvím se musí minout účinkem a v této době je až nepochopitelná.

Harfenictví je především důsledkem a ne příčinou společenské situace na venkově. Je to sociální problém, důsledek chudoby, která svírala tehdejší venkovské i městské prostředí. Možná měl být boj proti harfenictví veden na jiných frontách. Nejspíš ale bylo harfenictví hmatatelnějším a snáze uchopitelným problémem než chudoba. Na druhou stranu, jak by měl vzdělaný učitel tehdejší doby bojovat proti chudobě jinak, než svou prací – učením a osvětou? Myslím si, že ač Sál nepostihl pravé příčiny harfenictví, počínal si obstojně při snaze řešit „problém národa“.

²⁸⁶ SÁL, F. L. *Východočeské harfenictví*. Hradec Králové: Bratři Peřinové, 1912. s. 11.

9. Závěr

9.1 Hodnocení

V této diplomové práci jsem se snažila dospět k předem vytyčeným cílům. Především jsem usilovala o zachycení čtyř pedagogických osobností z východních Čech v širším, kulturně-historickém kontextu a zohlednění jejich významu pro odbornou etnologii. Tato generace regionálních vlastenecky orientovaných aktivistů žila a tvořila v době velkých společensko-kulturních a politických změn. Druhá polovina 19. století byla je charakteristická silným nacionalismem, prostupujícím veškeré společenské dění, který se zrcadlí i v práci všech představitelů. Rodila se odborná etnografie, jejíž základ tvořila práce intelektuálů – laiků, vzdělaných v jiných oborech, velmi často to byli právě pedagogové. Začátek 20. století a vznik nového státu pak daly prostor pro realizaci a propojení pedagogické praxe s šířením „národopisné osvěty“ prostřednictvím nového předmětu vlastivěda.

Vzhledem k interdisciplinárnímu charakteru práce na pomezí etnologie a pedagogiky jsem věnovala velkou pozornost dějinám obou oborů ve vymezeném časovém období. Rovněž jsem se snažila zachytit vývoj vlastivědného vyučování z oficiálních dokumentů ministerstva, neboť vlastivěda, dle mého názoru, dodnes představuje exemplární propojení těchto disciplín.

Analýza prací jednotlivých učitelů představuje pokus o kritický pohled na jejich práci v oblasti etnologie a folkloristiky. Podotýkám, že jsem v závěru práce reflektovala pouze část jejich tvorby, kterou jsem vybírala na základě subjektivního hodnocení jejich originality a autenticity pro obor etnologie. Usilovala jsem o výběr ilustrující význam těchto učitelů, jakožto regionálních osobností, které nemalou měrou přispěli k šíření a popularizaci tehdejšího národopisu minimálně na lokální úrovni.

9.1.1 Osobnosti regionálního charakteru

Každého představitele učitelské čtveřice můžeme spojit s konkrétním regionem, který se stal na delší dobu jejich působištěm a ovlivnil zároveň jejich tvorbu. A. Blažka charakterizuje blízký vztah k Chrudimsku, F. J. Čečetka byl zase ovlivněn Poděbradskem a Nymburskem, J. Košťál strávil podstatnou část svého života na Novobydžovsku a F. L. Sál na Královéhradecku.

Jejich životy byly provázány nejen se školou, ale často také s činností místních vznikajících muzeí, krajinými výstavami, podíleli se na přípravách a redakcích krajiných monografií. Zkrátka aktivně se účastnili veřejného a kulturního života ve svém působišti. Co ale musíme mít stále na paměti při hodnocení jejich díla, je skutečnost, že všichni byli profesí pedagogové a z tohoto postu také přistupovali ke svým dalším aktivitám. Pokud se věnovali historii, folkloristice, etnologii či jiným oborům, zpravidla v jejich zpracování nalézáme jistý výchovný a vzdělávací záměr. Někde je explicitně vysloven, jinde vyplývá z kontextu.

9.1.2 Slovesný folklor z pohledu pedagoga

Jak bylo uvedeno v předchozích kapitolách, všichni učitelé se hojně zabývali lidovou slovesností i kulturou. Činili tak jako zapálení, vlastenecky zaměřeni učitelé. Někteří se z této pozice prokazatelně dopouštěli záměrné stylizace a úprav slovesného folkloru (Sál), u ostatních se můžeme jen domnívat, nakolik sebráný materiál upravovali. Učitelé se inspirovali a často vycházeli z českých romantických autorů (K. J. Erben, B. Němcová, K. Světlá...), dále je v jejich díle zřetelná inspirace Českým lidem, někteří se odkazovali ke konkrétním autorům (F. Bartoš, Č. Zíbrt...).

Sběratelská činnost lidové slovesnosti je prokazatelná u každého z učitelů. Metody sběru, způsoby záznamu folkloru však nemáme nijak dokumentované a proto není možné jejich hodnocení. Můžeme však konstatovat, že všichni učitelé zpracovávali a využívali folklor jako prostředek k vyučování v národním duchu. Folklor představoval materiál s velkým výchovným potenciálem. Jeho sběr, záznam a uchování nebylo primárním cílem učitelské generace z přelomu minulých století. V této skutečnosti vidím základní rozdíl mezi sběratelskou prací etnologa a pedagoga.

Z hlediska folkloristiky stojí také za pozornost Sálovy záznamy dětského folkloru. Ve svých vlastivědných úvahách a dalších pracech popisoval dětské hry. Patrně na základě pozorování zapisoval, jak děti tráví svůj volný čas, ale také, jak si hrají při školních vycházkách a výletech. V záznamech byl skutečně důsledný, přehrával v nich i dialogy, reakce dětí atd. Předpokládám, že vše je také v již upravené podobě. Ač stylizovaný, přesto tento materiál zachycuje projevy dětského folkloru.

9.1.3 Význam učitelských prací z pohledu etnologie

Jak bylo naznačeno již dříve, význam našich představitelů učitelské generace pro odbornou etnologii není nijak originální, ale přesto je svým způsobem přínosný. Etnologie je věda, která je a vždy byla úzce spjata s dalšími vědními obory, zejména s těmi humanitními. Jejich práce jsou svědectvím o propojení etnologie a folkloristiky s pedagogikou. Toto propojení rozhodně není ničím objevným. Připomíná nám, jak hluboce je tato věda zakořeněna ve všech jiných vědních disciplínách a proto je třeba nezůstávat jen u obvyklých spojení etnologie např. s historií, sociologií, psychologíí... Spjatost s pedagogikou je zajímavá také tím, že poukazuje na výchovný význam etnologie.

Lidová slovesnost je v učitelských pracích reprezentována především pohádkami, pověstmi, dále také dětským folklorem. Jejich podrobné studium a rozbor by jistě přinesly další zajímavé závěry.

Do dějin české etnologie se jako jediný představitel významněji zapsal J. Košťál, především svými příspěvky k tématu démonologických pověstí. Jeho práce byla ale kritizována za nedůsledné citování zdrojů.

9.2 **Nástin budoucího vývoje tématu**

V této práci jsem představila generaci regionálních vlastenecky orientovaných aktivistů na příkladu čtyř konkrétních osobností z regionu východních Čech. Postupným studiem se ale otvírají stále nové a nové stopy, zdroje, možnosti a hlavně se dotváří pohled na dané téma.

Hned v úvodní biografické kapitole Biografie jsou mezery ve faktografii. U dvou autorů (Sála a Košťála) jsem vycházela z osobních pozůstalostí, které samy o sobě mohou být zavádějící a neúplné. Málo informací jsem shromáždila k osobním životům všech představitelů. Jsem přesvědčená o tom, že každému z nich by bylo možné věnovat více pozornosti a dopátrat se k dalším zdrojům (korespondence s vydavateli a kolegy, školní a spolkové kroniky...)

Rovněž důkladné studium veškeré publikační činnosti každého autora by mohlo být zajímavým východiskem pro ucelenější biografii o hodnocení jejich práce.

Další možností návaznosti na toto téma představuje jeho přenesení do dnešního kontextu. Konkrétně mám na mysli porovnání a analýzu výuky předmětu vlastivěda před

stoletím a dnes s důrazem na etnografický materiál používaný v její osnově a praktické výuce. Aktivity regionální inteligence, reprezentované kantorskou generací, zachycené v širším odborném a historicko-kulturním kontextu mohou tvořit východisko pro pochopení a předpokládanou kritickou analýzu využití etnografických materiálů i ve vzdělávání generací dnešních školáků. Pro komparaci se současným stavem etnografického materiálu v dnešní výuce vlastivědy by kromě studia aktuální pedagogické literatury, osnov, učebnic a dalších učebních pomůcek posloužil terénní výzkum, který by sledoval vnímání pojmů: národ, vlast, dědictví, tradice, lid, lidová tradice, kultura... z pohledu učitele i žáka.

Je patrné, že možností v pokračování studia je mnoho a čím jde člověk hlouběji, tím více se otevírají stále nové.

10. Prameny a literatura

Prameny

- SOkA Hradec Králové: osobní fond: SÁL František Ladislav; 1863–(1941) 1967, NAD 1898, uložení: SOkA Hradec Králové, Škroupova 695.
- SOkA Hradec Králové: osobní fond: KOŠTÁL Josef; 1920–1947, NAD 1862, uložení: SOkA Hradec Králové, Škroupova 695.
- Literární archiv Památníku národního písemnictví: ZÍBRT Čeněk; 1833–1957, NAD 2001, uložení: Literární archiv PNP, pracoviště Staré Hrady, 507 23 Libáň.

Další prameny a literatura

- Archeologický ústav AV ČR, Brno. Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, § 2. [online] c2011-2013 [cit. 2013-05-13]. Dostupné z WWW <<http://www.arub.cz/sites/default/files/pamatkovy-zakon-aktualni-zneni-s-judikaturou-1.pdf>>.
- Blažek Antonín. DOLENSKÝ, A. *Kulturní adresář ČSR: biografický slovník žijících kulturních pracovníků a pracovníc*. Praha: J. Zeibrlich, 1936.
- Blažek Antonín. KOBETIČ, P. *Osobnosti Chrudimska*. Chrudim: Okresní muzeum Chrudim, 2002.
- BLAŽEK, A. *Lidopisné a kulturní črty z Chrudimska*. Chrudim: A. Blažek, 1909.
- BLAŽEK, A. *Lidopisné a kulturní črty z Chrudimska*. Chrudim: Nákladem vlastním, 1909. s. III.
- BLAŽEK, A. Lidová tradice v české škole. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 12. Praha: František Šimáček, 1903. s. 298–299.
- BLAŽEK, A. Národopis a škola. HORÁK, J. *Národopisný věstník československý – Úkoly a cíle národopisu československého*. Praha: Společnost národopisného musea československého, 1925. s. 117-118.

- BLAŽEK, A. Poddanství na panství hrochovo-týneckém v 18. věku. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 14. Praha: František Šimáček, 1905. s. 163-168.
- BLAŽEK, A. Pověsti a bytosti báječné. *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl III. Obraz kulturní*. Chrudim: Výbor ku popisu okresu, 1912. s. 165-216.
- BLAŽEK, A. *Pověsti a obrázky z chrudimského kraje*. Řada V. Chrudim: A. Blažek, 1915.
- BLAŽEK, A. *Pověsti a obrázky z chrudimského kraje*. Řada VI. Chrudim: A. Blažek, 1920.
- BLAŽEK, A. *Pověsti a obrázky z chrudimského kraje*. Řada VII. Hlinsko: Nákladem vlastním, 1928.
- BLAŽEK, A. *Pověsti a obrázky z chrudimského kraje*. Řada VIII. Chrudim: A. Blažek, 1930.
- BLAŽEK, A. *Pověsti a obrázky z chrudimského kraje*. Řada IX. Chrudim: A. Blažek, 1932.
- BLAŽEK, A. *Pověsti a obrázky z chrudimského kraje*. Řada X. Chrudim: A. Blažek, 1934.
- BLAŽEK, A. *Pověsti a památky z Chrudimska*. Chrudim: A. Blažek, 1907.
- BLAŽEK, A. Pověsti o pokladech na Chrudimsku. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 13. Praha: František Šimáček, 1904. s. 272.
- BLAŽEK, A. Roboty na Chrudimsku. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 12. Praha: František Šimáček, 1903. s. 113-117, 161-162.
- BLAŽEK, A. Strašidelné pověsti o lidech zemřelých. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 9. Praha: František Šimáček, 1900. s. 255-261.
- BLAŽEK, A. Vzpomínky starého sběratele. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 25. Praha: František Šimáček, 1925.
- BLAŽEK, A. Ze života lidu. *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl III. Obraz kulturní*. Chrudim: Výbor ku popisu okresu, 1912. s. 400-452.

- BROUČEK, S. Nacionalismus a národopis. *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha: Littera Bohemica, 1996.
- CACH, J. – VALENTA, J. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. 3. Díl - 1. část, 1848–1914. K problematice podílu školských a mimoškolských institucí a názorů na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanost*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990.
- CACH, J. a kol. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. 3. díl – 2. část, (1848–1914) Podobizny a jejich problémy*. Univerzita Karlova. Praha: Karolinum, 1991.
- CIKHART, R. Vlastivědné příručky. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 31. Praha: František Šimáček, 1931. s. 33-36.
- ČEČETKA F. J. – BRZÁK, F. *Poděbradsko: obraz minulosti i přítomnosti. Národní školství Poděbradska*. Poděbrady, 1906.
- ČEČETKA, F. J. Ke studiu lidového umění a lidové tradice ve škole. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 12. Praha: František Šimáček, 1903, s. 338.
- ČEČETKA, F. J. O jarmarce. *Besedy lidu*. Roč. 9. Praha: J. Otto, 1901. s. 506-510.
- ČEČETKA, F. J. Stará zřízení obecní. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 12. Praha: František Šimáček, 1903. s. 4-8.
- ČEČETKA, F. J. Stará zřízení obecní. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 9. Praha: František Šimáček, 1900. s. 253-255.
- ČEČETKA, F. J. Z doby roboty na Dymokursku. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 9. Praha: František Šimáček, 1900. s. 10-15.
- ČEČETKA, F. J. *Od kolébky do hrobu: lidopisné obrázky z Poděbradska : se 42 vyobrazeními*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1900.
- Českobrodsko a Černokostelecko. I., Školství. SÁL, F. L. ed., hl. spoluprac. KLÍMA, V. – VOTRUBA, A. Český Brod: Komenský, 1901–1903.
- DOMEČKA, L. – SÁL, F. L. *Královéhradecko. I. díl, Místopis soudního okresu královéhradeckého*. Hradec Králové: Sbor pro zpracování a vydání monografie Královéhradecka, 1928–1931.

- FLIEDROVÁ, A. *Tvorba Františka Josefa Čechetky (1871- 1942) v kontextu dobové české literatury*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.
- František Ladislav Sál. BENÝSKOVÁ, J. – VÍCH, F. *Literární Hradec Králové. Slovníková příručka*. Hradec Králové, 1994. s. 133.
- GELLNER, E. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 2003.
- Habrman Gustav. BARTOŠ, J., KOVÁŘOVÁ, S., TRAPL, M. *Osobnosti českých dějin*. Olomouc: ALDA, 1995. s. 94.
- HAMPL, F. *Dobrodružství Jaroslava Seiferta a jiné vzpomínky na známé i méně známé spisovatele*. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1969.
- HOBSBAWM, E. – RANGER, T. *Tradycja wynaleziona*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008.
- HORÁK, J. Josef Košťál 1851 – 1920. *Národopisný věstník československý*. Roč. 14, Praha: Společnost národopisného musea československého, 1921, s. 109–111.
- HORÁK, J. *Národopis československý. Československá vlastivěda*. Díl 2, Člověk. Praha: Sfinx, 1933. s. 305–472, 607–608.
- *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl III. Obraz kulturní*. Chrudim: Výbor ku popisu okresu, 1912.
- KASPER, T. – KASPEROVÁ, D. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008.
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, B. *From Ethnology to Heritage: The Role of the Museum*. s. 1. [online] c2004 [cit. 2013-05-13]. Dostupné z WWW <<http://www.nyu.edu/classes/bkg/web/SIEF.pdf>>.
- KLEKOT, E. Prolegomena do etnografii „pomników historii i kultury narodowej”. *Dziedzictwo jako wymiar nowoczesnej historyczności*, Rocznik Antropologii Historii, nr 2011/ Nr 1-2, Warszawa: Instytut Historii i Archiwistyki UMK, 2012. s. 45-46.
- KOHOUT, J. *Josef Košťál. Národopisec a jeho dílo* [online]. 2009 [cit. 2013-06-17]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Daniel Drápala. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/181125/ff_b/>.
- KOPÁČ, J. *Dějiny české školy a pedagogiky : v letech 1867–1914*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1968.
- KOŠTÁL, J. Dílík v podání prostonárodním. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 8. Praha: František Šimáček, 1899. s. 355-357.

- KOŠŤÁL, J. Lidová mluva v Záhoří. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 11. Praha: František Šimáček, 1902. s. 305.
- KOŠŤÁL, J. *Moje vzpomínky na válku r. 1866. K šedesátému výročí bitvy u Chlumu*. Praha: vlastním nákladem za podpory ČSAV v Praze, 1925.
- KOŠŤÁL, J. Pověry a zvyky při prádle. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 20. Praha: František Šimáček, 1911. s. 273-274.
- KOŠŤÁL, J. *Rostlinstvo v podání prstonárodním*. Velké Meziříčí: Šašek a Frgal, 1902.
- KOŠŤÁL, J. Vodník v podání prstonárodním. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 1. Praha: František Šimáček, 1892. s. 52-58, 244-249, 394-399, 468-472, 522-562.
- KOŠŤÁL, J. *Ze světa pohádek a bájí*. Praha: F. Bačkovský, 1903.
- KUTNAR, F. *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenecké*. Praha: Karolinum, 2003.
- LEŠČAK, M. – SIROVÁTKA, O. *Folklór a folkloristika*. Bratislava: Smena, 1982.
- MACURA, V. *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H&H, 1995.
- MALINA, J. Královéhradecké obrázky (104), Hradečan František Ladislav Sál. *Hradecké noviny*. Hradec Králové. Roč. 11, Č. 76 (20020330) Příl. Víkendová káva. Č. 13, s. 17.
- MANIKOWSKA, E. Wielka wojna i zabytki. *Polskie dziedzictwo kulturou u progu niepodległości*. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Instytut Sztuki PAN, 2010.
- Ministerstvo kultu a vyučování. *Osnovy učebné pro školy obecné s českým jazykem vyučovacím v království Českém*. Praha: c. k. školní knihosklad, 1915.
- NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.
- PEŠEK, J. Profesor Josef Košťál. *Časopis pro dějiny venkova*. Roč. 7, Č. 2, Praha: Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1921, s. 59–64.
- POSPÍŠIL, O. - SUK, V. F. *Dětská literatura česká: příručka dějin literárních pro školu, knihovny, i širší veřejnost*. Praha: Státní nakladatelství, 1924.
- ROBEK, A. *Nástin dějin české a slovenské etnografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.

- Sál František Ladislav. *Ottův slovník naučný nové doby : dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému*, Díl 5. sv. 2., Rón - Sl, redakci vede B. Němec. Praha: Novina, 1939. s. 974.
- SÁL, F. L. – NOVOTNÝ, O. J. Lidová jména rostlin. *Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Roč. 14. Praha: František Šimáček, 1905. s. 72–75, 132–135, 174–176, 221–223, 372–375.
- SÁL, F. L. „Královéhradecko“ svému rodáku. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. II. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1925. s. 60–61.
- SÁL, F. L. „Muziky, muziky, vy pěkně hraje!“ . *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. VI. Č. 2. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1929. s. 4.
- SÁL, F. L. *Co má věděti každý občan o zřízení rodinném, samosprávném, státním a společenském : pro školu i dům*. I.díl. Praha: Zemský Ústř. spolek jednot učitelských v král. Českém, 1904.
- SÁL, F. L. *Co má věděti každý občan o zřízení rodinném, samosprávném, státním a společenském : pro školu i dům*. II.díl. Praha: Zemský Ústř. spolek jednot učitelských v král. Českém, 1906.
- SÁL, F. L. *Černá hodinka. Pohádky, pověsti ze 14 okresů severových. Čech*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1932.
- SÁL, F. L. *Harfenické děti*. Praha: Dědictví Komenského, 1914.
- SÁL, F. L. Jaký kroj, tak se stroj!. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. V. Č. 1. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1927. s. 35–37.
- SÁL, F. L. *Královéhradecké „knihtlačitelství“*. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. VI. Č. 1. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1928. s. 54–55.
- SÁL, F. L. List ze staré kroniky. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. V. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1927. s. 51.
- SÁL, F. L. *Národní písně Královéhradecka*. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. IV. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1926. s. 3–5.
- SÁL, F. L. *Nauka o domově – vlastivěda*. Praha: Emil Šolc, 1918.

- SÁL, F. L. Některá pořekadla našeho lidu. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. XI. Č. 1. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1933. s. 21–22.
- SÁL, F. L. O nejstarších divadlech v Hradci Králové. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. IV. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1926. s. 2–3.
- SÁL, F. L. Obžínky v našem kraji. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. VI. Č. 2. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1929. s. 4.
- SÁL, F. L. Pijáci v našich národních písních. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. V. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1927. s. 52.
- SÁL, F. L. Pivo v Hradci n. Labem. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. V. Č. 4. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1927. s. 50–51.
- SÁL, F. L. Posvícení. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. VI. Č. 2. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1929. s. 2–4.
- SÁL, F. L. *Pro potřebu rodiny i školy. Časová úvaha*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1925.
- SÁL, F. L. *Prvouka pro druhý školní rok*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1929.
- SÁL, F. L. *Prvouka, nauka o životě, realie*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1926.
- SÁL, F. L. *Přirozená mravouka 1. škol (běž.) roku v rámci prvoučném s občanskou naukou a výchovou, s branností a měsíčními besídkami*. Třebechovice p. O.: A. Dědourek, 1937.
- SÁL, F. L. *Školní besedy a slavnosti : pro potřebu škol a kulturních pracovníků*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1927.
- SÁL, F. L. Vánoce u starých Slovanů. *Královéhradecko : vlastivědný sborník pro školu a dům*. Roč. VI. Č. 2. Hradec Králové: Budeč: (Vokolek a Nemeškal), 1929. s. 13–14.
- SÁL, F. L. *Vlastivědné úvahy a pokusy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1923.
- SÁL, F. L. *Vlastivědné zájezdy do Prahy*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1931.
- SÁL, F. L. *Východočeské harfenictví*. Hradec Králové: Bratři Peřinové, 1912.
- SÁL, F. L. *Z kraje i podhoří : vlastivědná čítanka pro školu i dům : (73 články s četnými vyobrazeními)*. Praha: nákladem Ústředního nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1923.
- SÁL, F. L. *Pohádky, pověsti a národní písně královéhradeckého kraje*. Hradec Králové: K. Machek, 1919.

- SÁL, F. L. *Metropole českého severovýchodu Hradec Králové*. Hradec Králové: Josef Bednář, 1936.
- SEKANINA, F. K Čečetkovým historickým románům a povídkám. *Literární rozhledy*. Roč. 1923, Č. 8. Praha: Svaz knihkupců a nakladatelů, 1923. s. 2–3.
- SMITH, L. *Use sof Heritage*. London, New York: Routledge, 2006.
- STRNAD, E. *Vlastenecký učitel. Dokumenty a materiály k vývoji učitele v době obrození*. Praha: SPN, 1955.
- ŠAFRÁNEK, J. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek. R. 862–1848*. Praha: Matice česká, 1913.
- ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983.
- UNESCO. World Heritage List. [online] c1992-2013 [cit. 2013-05-13]. Dostupné z WWW <<http://whc.unesco.org/en/list/>>.
- VÁCHALOVÁ, A. Václav Horyna. *Chlumecké listy : časopis chlumeckého regionu*. Chlumeck nad Cidlinou: Městské kulturní středisko. Roč. XXXVI, zvláštní číslo (2006) Otevření Klicperova domu. s. 24.
- VÁŇOVÁ, R. *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- VAVRDOVÁ, A. *Didaktika vlastivědy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.
- VESELÁ, Z. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. Brno: Masarykova univerzita, 1992.
- *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1918-19, Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1918-1919. s. 231.
- *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1923, Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1923.
- *Věstník ministerstva školství a národní osvěty*. Roč. 1933, Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1933.
- VOZDEK, M. *Vývoj učebních plánů a osnov na českých školách povinných (1869-1963). Bibliografie*. Brno: Státní pedagogická knihovna, 1965.
- Výkonný výbor národopisné výstavy československé a Národopisná společnost Československá. *Národopisná výstava československá v Praze 1895* [online] c2008 [cit. 2011-05-12]. Dostupné z WWW: <<http://tyfoza.no-ip.com/narvystava/>>.

- Výkonný výbor národopisné výstavy československé a Národopisná společnost Československá. *Národopisná výstava československá v Praze 1895* [online] c2008 [cit. 2013-06-28]. Dostupné z WWW: <<http://tyfoza.no-ip.com/narvystava/>>.
- ZACHOVÁ, A. ANTONÍN BLAŽEK učitel a národopisný sběratel. *Chrudimské vlastivědné listy*. Roč. 3, Č. 6, Chrudim: Regionální muzeum v Chrudimi, 1994.